

2021/1

XXX. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLÉ

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a Társadalomtudományi Kutatóközpont –
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, MTA Kiváló Kutatóhely
referált folyóirata

© Társadalomtudományi Kutatóközpont
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, 2021
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2021

Kiadja a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Felelős vezető: Dránovits Anna

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

TARTALOM

A V4-EK ÉS AZ EU

- *Bíró-Nagy András–Laki Gergely*: Ajánlások és teljesülésük.
A V4-ek országspecifikus ajánlásai európai kontextusban 7

POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS EXPRESSZIVITÁS-BLOKK

- *Szabó Gabriella*: Előszó a politikai kommunikáció és expresszivitás tematikus blokkhoz 37
- *Szabó Gabriella–Kiss Balázs*: Politikai kommunikáció és expresszivitás 39
- *Szabó Gabriella–Farkas Xénia*: Libernyákok és OIG.
Modortalanság a politikai kommunikációban 60
- *Burai Krisztina–Bene Márton*: Érzelmek húrjain. Politikai kommunikáció és állampolgári reaktivitás a közösségi médiában 82
- *Kiss Balázs–Szabó Lilla Petronella–Farkas Xénia*: Ki lehet áldozat?
Viktimizáció a 2017-es magyar metoo-vitában 104

VITA

- *Éber Márk Áron*: A középosztály mint akarat és képzet. A középosztály normatív és leíró koncepciójának kritikája 129

RECENZÍÓ

- *Madlovics Bálint*: Plebiszciter vezérdemokrácia és posztkommunista klientelizmus. Kísérletek az informális politikai elemzésbe történő integrálására 145

KÖNYVFIGYELŐ 157

ABSTRACTS 161

Szerkesztők:

Szabó Andrea, (2014–, főszerkesztő 2019–)

Arató Krisztina (2019–)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–)

Szerkesztőbizottság:

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Boda Zsolt

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak:

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Boda Zsolt (2008–2018)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

A V4-EK ÉS AZ EU

*Bíró-Nagy András–Laki Gergely: Ajánlások és teljesülésük.
A V4-ek országspecifikus ajánlásai európai kontextusban*

AJÁNLÁSOK ÉS TELJESÜLÉSÜK*

A V4-ek országspecifikus ajánlásai európai kontextusban

Bíró-Nagy András

(Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet)

Laki Gergely

(Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2020. július 22., opponálás: 2020. augusztus 26. – szeptember 18.,
véglegesítve: 2020. október 6.*

ÖSSZEFOGLALÁS

E tanulmány azt vizsgálja, hogy a visegrádi országok mennyire veszik figyelembe az Európai Bizottság országspecifikus közpolitikai ajánlásait, és a régióban tapasztalt implementációs szint milyennek tekinthető európai összehasonlításban. Az Európai Bizottság éves országjelentéseiben publikált értékelésekből épített adatbázis alapján nemcsak az ajánlások egy éven belüli, nemzeti szintű teljesítését mutatjuk be, hanem kitérünk az ajánlások közpolitikai eloszlására és a javaslatok hosszú távú teljesülésére is. A négy visegrádi ország öt év átlagában gyakorlatilag együtt mozog az uniós közpolitikai ajánlások nemzeti szintű végrehajtása terén. Az EU egészét tekintve valamennyien a mezőny második feléhez tartoznak, a közepesnél némileg gyengébb szintű haladást értek el az ajánlások nemzeti szintű megvalósításában. Az uniós ajánlásoknak hosszabb távon azonban jóval nagyobb hatása van a tagállami közpolitikai döntésekre, mint amelyet az éves értékelések kimutatnak. Ennek fontos bizonyítéka, hogy az Orbán-kormány több éves távlatban az uniós ajánlások csaknem kétharmadában tett olyan intézkedéseket, amelyeket az Európai Bizottság is legalább közepes haladásként értékelt. Ezzel együtt is igaz, hogy a hosszabb távú implementáció terén is nagyobb valószínűséggel hagyják figyelmen kívül az ajánlásokat a visegrádi országokban, mint az uniós tagállamok többségében. Az országspecifikus ajánlások nemzeti szintű megvalósításának vizsgálata összességében azt bizonyítja, hogy az európai integráció nemcsak kemény, kötelező eszközökkel és kizárólagos hatáskörökkel érhet el hatást a tagállamokban, hanem puhább módon, közpolitikai koordinációval is.

Kulcsszavak: európai integráció ■ európaizáció ■ európai szemeszter ■ közpolitika ■ visegrádi országok

A 2008-as gazdasági világválság közvetlen hatásaként az Európai Unió szorosabbra fonta a közpolitikai koordinációt a tagállamokkal, aminek keretében az Európai Bizottság éves ciklusokban monitorozza a főbb közpolitikai folya-

* E publikáció a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, illetve az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4-BCE-70 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

matokat, valamint tesz javaslatokat a nemzeti kormányoknak a továbblépés irányaira. Az európai szemeszterben megfogalmazott javaslatok azonban szigorú szankciós mechanizmus hiányában csak ajánlásoknak tekinthetők, amelyek nemzeti szintű megvalósulása teljes mértékben a tagállami kormányok aktivitásán múlik. E tanulmányban azt tekintjük át, hogy a nemzetközi közbeszédben néhány szimbolikussá vált ügy kapcsán renitensnek tekintett visegrádi országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) milyen módon reagáltak az Európai Bizottság által megfogalmazott közpolitikai ajánlásokra. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a visegrádi országokban kevésbé teljesítették-e a kormányok az uniós közpolitikai ajánlásokat vagy sem? Azt is fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy nemcsak éves távon, hanem az európai szemeszter keretében 2011 óta összességében és hosszú távon milyen mértékben teljesültek az egyes országokban? További szempontként arra is kíváncsiak voltunk, hogy szakpolitikai területeket tekintve mennyiben térnek el a visegrádi országok attól, amit az ajánlások terén tapasztalt a többi uniós tagállam. Mivel e tanulmány az uniós tagság Magyarországra gyakorolt közpolitikai hatását a 2018-as országgyűlési választásokig vizsgáló átfogó kutatási projekt része, a magyar és az összehasonlító kontextusként szolgáló további uniós tagállamok ajánlásainak a teljesülését is 2018-ig vizsgáltuk (tehát a 2017-ben megfogalmazott ajánlások egyéves teljesülési ciklusának végéig).

A tanulmány első részében bemutatjuk az európai szemeszter folyamatát, azt a mechanizmust, amelynek keretében Magyarország és a többi uniós tagállam is évente megkapja a közpolitikai ajánlásokat az Európai Bizottságtól. Ezt követően áttekintjük az európai szemeszterrel kapcsolatban korábban született tudományos szakirodalom főbb megállapításait, különös tekintettel a közpolitikai mechanizmus természetére, céljaira és hatékonyságára. A harmadik fejezetben az Európai Bizottság éves országjelentéseiben (*country reports*) publikált értékelésekből épített adatbázis alapján azt mutatjuk be, hogy a visegrádi országokban milyen mértékben teljesültek az országspecifikus ajánlások, és ezek miként viszonyulnak a többi uniós tagállam mutatóihoz. A negyedik részben az ajánlások szakpolitikai eloszlására is kitérünk. Az ötödik fejezetben az országspecifikus ajánlások hosszú távú teljesülését vizsgáljuk a visegrádi országokban, tehát azt, hogy 2011-től a 2018-as országjelentésekig összességében milyen mértékben valósultak meg az uniós ajánlások. A kutatás tanulságait a konklúziókban vonjuk le.

AZ EURÓPAI SZEMESZTER MŰKÖDÉSE

A 2010-ben bevezetett európai szemeszter egy gazdaságpolitikai koordinációs célzó mechanizmus, az Európai Unió gazdaságirányítási keretrendszerének

része. Az európai szemeszter egy olyan, évente ismétlődő ciklust jelent, amely során a tagállamok uniós szinten elfogadott célok és szabályok mentén hangolják össze költségvetési, makrogazdasági és strukturális politikájukat az EU előtt álló gazdasági kihívások leküzdése érdekében. A mechanizmus lehetőséget biztosít a tagállamok számára, hogy az EU szempontjait is figyelembe vegyék nemzeti költségvetési eljárásuk, valamint gazdaságpolitikájuk kialakítása során, ugyanis a folyamat keretén belül az Európai Bizottság (EB) ajánlásokat tesz a tagállamok számára, valamint *ex ante* véleményezi a nemzeti költségvetéseket. Más tekintetben viszont egy *ex post* monitorozási tevékenységet is ellát a bizottság, ugyanis utólag értékeli, hogy milyen mértékben teljesítették a nemzeti kormányok az EB ajánlásait.

A 2008-as gazdasági világválság hatására az Európai Unió több tagállama, elsősorban Görögország, Olaszország, Spanyolország és Portugália súlyos hitelválságba kerültek, illetve a Gazdasági és Monetáris Unió keretrendszerébe vetett bizalom is megingott. Ez az intézményi struktúra nem volt képes biztosítani, hogy a globális pénzügyi válság után minden uniós tagállam kilábaljon a recesszióból, így az intézményi keretrendszer felülvizsgálatra szorult, amellett, hogy a déli tagállamoknak (és Írországnak) pénzügyi segítséget kellett nyújtani. Az intézményi keretrendszer kapcsán felmerült kételyekre adott válasz egyik elemeként hozták létre az európai vezetők az európai szemesztert, amelynek egyik fő célja, hogy az eurózóna, illetve az EU tagállamai között csökkenjenek a makrogazdasági egyenlőtlenségek, és az egymásra utalt gazdaságok felett létrejöjjön egyfajta közpolitikai felügyelet. A makrogazdasági egyensúlyhiány megakadályozása mellett az európai szemeszter deklarált célja a rendezett államháztartások elősegítése – azaz a túlzott államadósság elkerülése –, a foglalkoztatást és a növekedést ösztönző strukturális reformok támogatása, valamint a beruházásösztönzés (Európai Bizottság, 2020). Emellett fontos hangsúlyozni, hogy amennyiben az európai szemesztert szűken értelmezzük, és csak az országspecifikus ajánlások elfogadását vagy nem elfogadását nézzük, akkor a folyamat bevezetése nem jár a nemzeti szuverenitás feladásával. Ugyanakkor a mechanizmus bevezetése után az Európai Bizottság meghatározóbb pozícióba került a tagállami gazdasági, fiskális és szociális szakpolitikák monitorozásában, vizsgálatában és irányának befolyásolásában (különösen az eurózónában), mint korábban bármikor (Verdun–Zeitlin, 2018: 138). A tágan értelmezett európai szemeszternek része a költségvetési kontroll és a makrogazdasági egyensúlytalanságok vizsgálata is, és mivel mindkét terület szankcionálható a bizottság által, így ha a nagyobb összképet nézzük, az új közpolitikai koordinációs mechanizmus tényszerűen erősebb pozícióba került, mint korábban. Fontos hozzátenni továbbá, hogy az európai szemeszter azért különleges eszköz, mert egyrészt képviseli a folytonosságot, vagyis korábban létező intézményi elemek (stabilitási és konvergencia programok) kerültek alá, másrészt az intézményi innováció egyes új elemei (makrogazdasá-

gi egyensúlytalanságok felügyelete – riasztási mechanizmus; hatos csomag része) is részeivé váltak.

Az európai szemeszter, azaz a gazdaságirányítási koordináció folyamata minden évben ősz végén az Európai Bizottság *őszi csomagjának* közzétételével kezdődik. Ebben az előkészítő szakaszban a bizottság helyzetelemzést végez a közösség gazdasági helyzetéről, valamint végrehajtja az előző évi szemeszterhez kapcsolódó utóintézkedéseket. Az őszi csomag része az éves növekedési jelentés (1), amelyben az EB meghatározza az EU legfőbb gazdasági prioritásait, valamint egy általános szakpolitikai útmutatást nyújt a tagállamoknak a következő évre. Szintén az őszi csomag része a riasztási mechanizmus keretében készült jelentés (2), amely a tagállamok átvilágításán keresztül bemutatja, hogy mely tagországoknál áll fenn a gazdasági egyensúlyhiány kockázata. Az őszi csomag tartalmazza még a közös foglalkoztatási jelentést is (3), mely áttekinti az unió foglalkoztatási és szociális tendenciáit, valamint a tagállamok reformintézkedéseit, illetve az euróövezetre vonatkozó ajánlást (4), amely az egységes valutaövezet stabilitását fenntartó intézkedéseket tartalmazza.

Az Európai Bizottság és a nemzeti kormányok közötti bilaterális találkozók után kezdődik az elemzési szakasz, amikor is a bizottság országjelentések formájában értékeli az egyes tagállamok gazdasági és szociális helyzetét. A jelentések mellett, hogy bemutatják a különböző uniós országok költségvetési és makrogazdasági helyzetét, azt is áttekintik, hogy az előző évi országspecifikus ajánlások közül melyik területen milyen mértékű előrelépés történt. Ezzel párhuzamosan az Európai Parlament véleményezi a foglalkoztatási iránymutatásokat, az Európai Unió Tanácsa pedig megvizsgálja az éves növekedési jelentést és az euróövezetre vonatkozó ajánlást, valamint következtetéseket fogad el. Ezután az állam- és kormányfőket tömörítő Európai Tanács szakpolitikai iránymutatásokat ad ki.

Ezt követően tavasszal a tagállamok bemutatják javaslatukat, amely tartalmazza a nemzeti reformprogramot (1), euróövezeti országok esetében a stabilitási programot (2), nem euróövezeti tagállamok esetében pedig a konvergenciaprogramot (3). Ezekben a dokumentumokban a tagállami kormányok részletesen bemutatják, hogy milyen szakpolitikai intézkedéseken keresztül kívánják orvosolni az országjelentésekben bemutatott problémákat, milyen makrogazdasági hatásokat várnak a gazdaságpolitikai intézkedéseik következményeként, valamint hogyan kívánják megteremteni országuk stabil növekedését. Miután a tagállamok felvázolták konkrét céljait és terveiket, az Európai Bizottság értékeli a tagországok költségvetési terveit és elkészíti az országspecifikus ajánlások (CSR – country specific recommendations) tervezetét: az EB az egyes tagállamok helyzetének megfelelően szakpolitikai javaslatokat tesz a nemzeti kormányoknak. Ezek az ajánlások sok esetben annyit jeleznek, hogy a bizottságnak alapvetően van elképzelése arról, hogy mit ho-

gyan kellene javítani, viszont sok esetben a szakpolitikai lépések mikéntjét a tagállamokra hagyja. Az ajánlások olyan célok elérését tűzik ki, melyek 12-18 hónap alatt reálisan megvalósíthatóak. Miután a bizottság bemutatta javaslatait, az ajánlásokat a tagállamok miniszterei megvitatják a tanácsban, majd az állam- és kormányfőkből álló Európai Tanács júniusi találkozóján jóváhagyják az ajánlásokat, melyeket júliusban, a tagállamok pénzügyminisztereiből álló tanács (ECOFIN) ülésén fogadnak el hivatalosan.

Az európai szemeszter utolsó szakaszában a tagállamok felkészülnek és beépítik a reformterveikbe és a költségvetésükbe az ajánlásokat, majd október 15-ig elküldik az Európai Bizottságnak a következő évre szóló költségvetési javaslatukat. Az EB ezek után megvizsgálja, hogy a tagállami javaslatok összhangban állnak-e a Stabilitási és Növekedési Paktum követelményeivel, majd véleményezik a terveket. Az év végén pedig az őszi csomaggal egy új ciklus kezdődik, azaz újraindul az európai szemeszter folyamata.

Az európai szemeszter elsődleges *output*jával, az országspecifikus ajánlásokkal (CSR) kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy az Európai Bizottság nem kötelező jelleggel ír elő intézkedéseket a tagállamok számára, hanem széleskörű egyeztetéseket követően szeretné meggyőzni őket a közösen elfogadott célok fontosságáról. A mechanizmus ösztönzi az Európai Bizottságot és a nemzeti kormányokat a minél szélesebb körű egyeztetésekre, aminek egyben az is a célja, hogy a növekvő tagállami részvételen keresztül növekedjen az európai szemeszter legitimitációja is (Alcidi–Gros, 2017). Ezen felül fontos hangsúlyozni, hogy nem azt írja elő az Európai Bizottság, hogy pontosan milyen szakpolitikai változtatásokat kellene végrehajtaniuk a tagállamoknak, hanem az ajánlások azt hangsúlyozzák, hogy a nemzeti szakpolitikáknak milyen célokat kellene kitűzniük maguk elé (Costello, 2017: 1.). A bizottság minden tagállam számára megfogalmaz egyedi ajánlásokat, kivéve azokat az országokat, amelyek makrogazdasági kiigazítási program hatálya alá tartoznak – Görögország számára például 2019-ben készített először a bizottság országspecifikus ajánlásokat. Egy 2015-ös változtatás érintette a CSR-ek számát, ugyanis míg az említett évben összesen 253 ajánlást fogalmazott meg a bizottság a tagállamoknak, addig a következő évben már csak 166-ot. Hozzá kell azonban tenni, hogy a második Barroso-bizottsággal (2010–2014) szemben a Jean-Claude Juncker vezette EB (2014–2019) több területet lefedő, integrált, jobban célzott ajánlásokat fogalmazott meg, több részajánlással (Alcidi–Gros, 2017: 6.). A CSR-ek egyébként a szakpolitikai kérdések széles skáláját érintik, többek között olyan területeket is (pl. oktatás vagy egészségügy), ahol az Európai Unió csak igen korlátozott, ún. támogató hatáskörrel rendelkezik (Verdun–Zeitlin, 2018: 138.).

Az országspecifikus ajánlások végrehajtását a rákövetkező év első félévében értékeli az Európai Bizottság, amikor az országjelentésekben beszámol az előző évi CSR-ekben megfogalmazott problémák kezeléséről, vagy annak el-

maradásáról. Az EB az értékelések elkészítéséhez különböző tudományterületek szakértőinek bevonásával készít elsősorban kvalitatív mélyelemzéseket, majd ezek alapján értékeli az EB az egyes ajánlásokat egy ötfokú skálán (Deroose–Griesse, 2014: 2.). E skála elemei a következők: (1) nincs haladás (no progress) – az érintett tagállam az ajánlás egyetlen intézkedését sem hajtotta végre; (2) korlátozott haladás (limited progress) – a tagállam bejelentette néhány intézkedés végrehajtását, de azok vagy nem elégségesek az ajánlás eléréséhez, vagy az elfogadásuk/végrehajtásuk kétséges; (3) némi haladás (some progress) – a tagállam bejelentette vagy már el is fogadta az ajánlott intézkedéseket vagy azok egy részét, de a megvalósításuk eredménye még kérdéses; (4) jelentős haladás (substantial progress) – a tagállam elfogadta az ajánlott intézkedéseket, a legtöbbet meg is valósította már; (5) teljesen végrehajtva (fully addressed) – az összes ajánlott intézkedés eredményesen megvalósult.

AZ EURÓPAI SZEMESZTER TERMÉSZETE, CÉLJAI ÉS HATÉKONYSÁGA

Az európai szemeszterre vonatkozó akadémiai kutatásoknak több iránya is megjelent a mechanizmus 2011-es bevezetése óta, ezek elsősorban a közpolitikai folyamat természetét (1), a céljait (2), valamint a hatékonyságát (3) vizsgálták.

Az európai szemeszter természete

Az uniós gazdasági kormányzás természetét több tanulmány is az európai szemeszteren belüli különböző elemek közötti viszonyon keresztül vizsgálta – jellemzően mindegyik a mechanizmus hibrid karakterét hangsúlyozza. Armstrong (2013) szerint szabályalapú és koordinációalapú kormányzási formákat is vegyít a mechanizmus, Bekker (2013) pedig *soft* és *hard* elemek hibrid konstellációjaként értelmezi az európai szemesztert. Bickerton és társai (2015) egy újfajta kormányköziségre hívják fel a figyelmet, mely során anélkül vált szorosabbá az európai integráció, hogy hivatalosan a szupranacionális intézmények irányába történt volna hatalomtranszfer (Verdun–Zeitlin, 2018).

Az európai szemeszter vizsgálatát sokan közelítik meg a mechanizmus demokratikussága irányából, rendszerint (például Chalmers et al., 2016) azt hangsúlyozva, hogy az európai szemeszter bevezetésével különböző kormányzati felelőségek kerültek át a demokratikus intézményektől a nem megválasztott, és nem elszámoltatható technokratákhoz. Dawson (2015) szerint a válságot követő új gazdasági kormányzás anélkül mozdult el a korábbi jogi és politikai elszámoltatási mechanizmusoktól, hogy az elszámoltathatóság új modelljeit dolgozta volna ki. Ben Crum (2017) kutatásában pedig arra keresett választ, hogy az európai szemeszter bevezetése hogyan befolyásolta az Európai Par-

lament és a nemzeti parlamentek lehetőségeit a gazdaságpolitika ellenőrzése terén. Tanulmánya szerint habár formálisan a nemzeti kormányoknál maradtak a költségvetési hatáskörök, csökkent a parlamentek elszámoltatási hatásköre, melyet nem kompenzáltak európai szinten, az EP pedig nem rendelkezik hatékony eszközökkel az Európai Tanács és az Európai Bizottság döntéseinek érdemi befolyásolásához az európai szemeszter folyamatában. Hallerberg és társai (2017) a nemzeti parlamentek szerepét vizsgálták az európai szemeszter mechanizmusában. Elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy a különböző tagállamok törvényhozó intézményei hogyan vesznek részt a folyamatban, például megtárgyalják-e és megszavazzák-e a nemzeti reformprogramot, valamint a stabilitási vagy konvergenciaprogramot, illetve hogy a parlamenteknek mely szereplői vesznek részt a mechanizmusban – eredményeik szerint jelentős eltérések vannak a különböző tagországok jogi szabályozásaiban és politikai szokásaiban.

Az európai szemeszter céljai

Számos kutatás vizsgálta az európai szemeszter céljainak fókuszát. Gyakori megállapítás, hogy a mechanizmus struktúrája miatt eredendően a gazdasági célok és szereplők részesültek előnyben a társadalmi célok és szereplők ellenében (Verdun–Zeitlin, 2018). Copeland és Daly (2015) szerint mivel az európai integráció elsősorban prioritásává a társadalmi célok fölé helyezett makrogazdasági célok kerültek, az EU szociális dimenzióját függővé tették a közösség gazdasági fejlődésétől, mely korábban még kiegészítette a közösség gazdasági céljait. Az EU szociális törekvéseivel ellentétesen találja az európai szemeszter költségvetési hiánycsökkentésére vonatkozó elsődleges célját Crespy és Menz (2015) is, akik szerint nem tűnik életszerűnek a szegénység csökkentése egy tagállamban, ha kormányát a nemzeti szociális politikájának költségcsökkentésére ösztönzik. Maricut és Puetter (2017) az európai szemeszter gazdasági és szociális aspektusainak aszimmetrikus viszonyát vizsgálták, amely szerintük a koordinációs infrastruktúra egyenlőtlen fejlődésével áll kapcsolatban, nevezetesen, hogy az informális szakpolitikai párbeszéd során érdekeik érvényesítésére a különböző gazdasági és szociális szereplőknek eltérő lehetőségeik és eszközeik vannak.

Bekker (2015) ezekkel szemben viszont azzal érvelt, hogy a gazdasági válság óta a „gazdaságpolitika” fogalmát sokkal szélesebben definiálják, amibe már szociális kérdések is beletartoznak, így az európai szemeszter új lehetőséget teremt a társadalmi célok eléréséhez. Gómez Urquijo (2015) szintén úgy érvel, hogy a bizottságnak a megnövekedett hatásköre miatt lehetősége van a megszorítások helyett a szegénység ellen is küzdeni az európai szemeszteren keresztül. Az európai szemeszter egyébként az évek során valóban egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a szociális kérdésekre, ugyanis egyfelől az ajánlások

egyre nagyobb mértékben sürgették a szociális célok elérését, másrészt az EU szociális és foglalkoztatási döntéshozói is egyre fontosabb szerepet kaptak a tagállamok monitorozásában (Zeitlin–Vanhercke, 2017). Általában véve is igaz, hogy egyre több tanulmány jelenik meg, amely valamilyen specifikus terület (egészségügy, munkaerőpiac, nyugdíjrendszer, szociálpolitika stb.) alapján értékeli az európai szemesztert (pl. WHO, 2014; Azzopardi-Muscat et al., 2015; Reuter, 2019; Tkalec, 2020).

Az európai szemeszter hatékonysága

Az európai szemeszter harmadik kiemelt kutatási iránya (melyhez e tanulmány is kapcsolódik) a mechanizmus hatékonyságának vizsgálata, elsősorban az országspecifikus ajánlások teljesítésének vizsgálatán keresztül (Verdun–Zeitlin, 2018). Az első ezzel kapcsolatos bizottsági tanulmány szerint (Deroose–Griesse, 2014) – mely egy szintetikus indikátort hozott létre a teljesülések értékelésére – 2011 és 2014 között 41,7%-ban teljesítették a tagállamok a CSR-eket. Eszerint összességében az országspecifikus ajánlások tekintetében „some progress”, azaz közepes mértékű előrelépés figyelhető meg, amely szerintük magasabb, mint amit a mechanizmus kritikusan hangoztattak korábban. Emellett viszont 2012 és 2013 között 3 százalékpontos csökkenést mutattak ki az országspecifikus ajánlások tagállami megvalósítását tekintve. Az indikátorral kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a kutatók az ajánlásokat nem súlyozták. Emellett azt is megállapították, hogy a nemzeti kormányok nagyobb mértékben hajtják végre az ajánlásokat, ha nincs az adott országban 12 hónapon belül parlamenti választás. Ezen kívül tanulmányuk egyfelől cáfolta azt a hipotézist, hogy különbség lenne a kisebb és a nagyobb népességszámú országok végrehajtását tekintve, viszont az északi országok (Dánia, Finnország és Svédország) esetében megfigyeltek az átlagosnál magasabb végrehajtási rátát.

Más módszertannal készült kutatási eredményekből az is megállapítható, hogy az európai szemeszter 2011-es első ciklusa óta az országspecifikus ajánlások végrehajtásának mértéke csökkenő tendenciát mutat. Darvas és Leandro (2015) tanulmánya szerint a tagállamok a CSR-eket már az első ciklus során sem hajtották végre jelentős mértékben, de az évek során az implementáció mértéke tovább csökkent: kutatásuk szerint míg 2011-ben a CSR-ek 40%-át teljesítették a nemzeti kormányok, addig 2014-ben – az európai szemeszter hatékonyságának növelésére irányuló törekvések ellenére is – már csak a 29%-át. A módszertan szempontjából fontos megjegyezni, hogy a százalékos értékek a bizottság által javasolt intézkedésekben történő előrelépést jelentik, nem azt, hogy a javaslatok közül hányat valósították meg teljes mértékben. Hasonlóan csökkenő tendenciát állapított meg Efstathiou és Wolff (2018) is, akik 2013 és 2017 között vizsgálták az EB ajánlásainak tagállami implementálását.

A szakpolitikai bontást figyelve a 2013 és 2017 között a CSR-ek a legnagyobb mértékben a fiskális politikára (14%), a foglalkoztatásra (11%), az államháztartás hosszú távú fenntarthatóságára (beleértve a nyugdíjakat is) (9%), az oktatásra (8%) valamint a szegénység elleni küzdelemre (7%) vonatkoztak (Efstathiou–Wolff, 2018: 9.). Ezen kívül az aktív munkaerő-piaci politikákkal, a közigazgatással, a készségfejlesztés és az élethosszig tartó tanulás ösztönzésével, valamint az energiapolitikával kapcsolatban érkezett a legtöbb ajánlás (egyaránt 6%) a vizsgált időszakban. Alcidi és Gros (2017: 6–7.) tanulmányából pedig az látszik, hogy az évek során egyre kevesebb országspecifikus ajánlás vonatkozott a fiskális politikára, a munkaerőpiacra és a nyugdíjreformokra, míg a pénzügyi szektorra, a szociális kérdésekre, a szegénység leküzdésére, a növekedésre és az innovációra vonatkozó aránya viszont nőtt, ami a kutatók szerint a gazdasági környezet és a szakpolitikai prioritások változásával magyarázható (Efstathiou–Wolff, 2018: 14.).

2013 és 2017 között egyébként a pénzügyi szektorra vonatkozó ajánlásokat teljesítették a legnagyobb mértékben a tagállamok, míg az adózással kapcsolatosakat a legkevésbé (Efstathiou–Wolff, 2018: 7–8.). Ezt megerősíti Deroose és Griesse (2014: 6–8.) is, akik a 2013-as év ajánlásainak teljesítését vizsgálták: kutatásuk szerint a pénzügyi szektorra (60%) és az államháztartásra (55%) vonatkozó ajánlásokat teljesítették a legnagyobb mértékben a tagállamok, míg az adóreformokra (29%) vonatkozókat a legkevésbé. A Bruegel intézetnél készített elemzés szerint 2013 és 2017 között a pénzügyi szolgáltatásokra (54%) vonatkozó ajánlásokat hajtották végre a leginkább a nemzeti kormányok, ezt követte a magánszektor eladósodottságával (46%), valamint a finanszírozási forrásokkal (45%) kapcsolatos javaslatok (Efstathiou–Wolff, 2018: 7–8.). Ezen kívül a készségfejlesztés és élethosszig tartó tanulás (43%), és a gyermekgondozás (41%) területén hallgattak a leginkább a tagállamok az Európai Bizottság útmutatására. Ezzel szemben a munkanélküli ellátások (29%), a szolgáltató szektoron belüli verseny (27%), az adóalapok szélesítése, valamint a túlzott eladósodás csökkentése (22-22%) kérdésében hajtották végre a tagállamok legkevésbé a bizottság ajánlásait. A különböző szakpolitikai területek végrehajtásának a mértéke egyébként az évek során kifejezetten stabil volt, kivéve a fiskális javaslatokat, amelyeket az évek előrehaladtával szignifikánsan alacsonyabb mértékben vettek figyelembe a tagállamok.

A fenti irodalmi áttekintés jól illusztrálja, hogy az európai szemeszter hatékonyságával komoly problémák vannak. Efstathiou és Wolff (2018: 14.) ezt elsősorban azzal magyarázza, hogy a nemzeti hatóságok és parlamentek, akik képesek végrehajtani az ajánlásokat, egyszerűen nem kívánják feladni szuverenitásukat. Ezért szerintük a megoldás erre az lehetne, hogy a makrogazdasági egyensúlytalansági procedúra alatt álló országoknak címzett ajánlásoknak azokra a területekre kellene fókuszálniuk, amelyek valóban relevánsak az egyensúlyhiány megszüntetése szempontjából, és a többi országba is átgyű-

rúzik a hatásuk. A kevésbé fontos ajánlásokat pedig mérsékelni kellene, ezzel is csökkentve a tagállamokra nehezedő adminisztratív terheket. Azaz szerintük az uniós felügyeletnek csak az eurózónára, valamint az Európai Unióra valódi veszélyt jelentő problémákkal kellene foglalkoznia, a többi kérdést inkább nemzeti vagy regionális szinten kellene megoldani. Ezen felül szorgalmazták az EB kommunikációjának javítását is, hogy a tagállami vitákban jobban érthetővé váljanak szempontjaik.

AZ ORSZÁGSPECIFIKUS AJÁNLÁSOK TELJESÜLÉSE A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

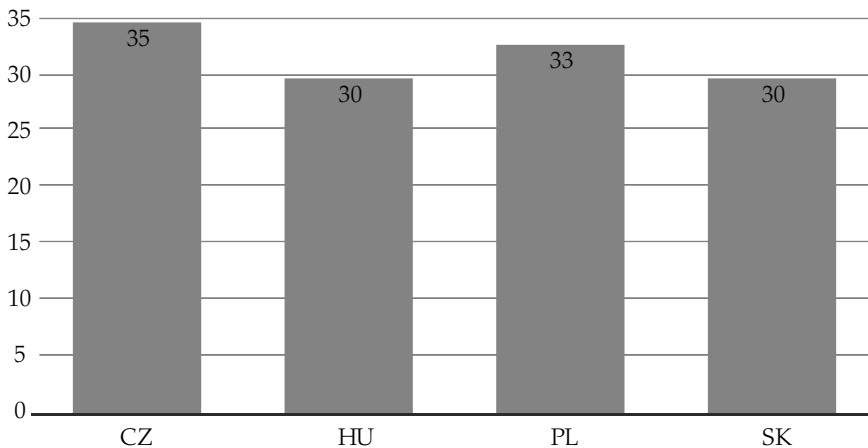
A következőkben azt tekintjük át, hogy európai összehasonlításban a visegrádi országokban milyenek tekinthető az ajánlások tagállami kormányok általi végrehajtása. Az országspecifikus ajánlások teljesítését egy 0-tól 100-ig tartó skálán értékeltük az Európai Bizottság hivatalos értékeléseiből – ezek a bizottság (2014, 2015, 2016, 2017, 2018) honlapján elérhető országjelentésekben (country reports) található meg – épített adatbázis alapján. 0 pontra értékeltük azokat az ajánlásokat, amely területeken nem történt semmilyen haladás, 25 pontra azokat, ahol korlátozott haladást figyelt meg az Európai Bizottság, 50 pontra azokat, amelyeknél némi haladást könyveltek el, 75 pontra azokat, ahol jelentős haladást történt, végül 100 pontot kaptak azok az ajánlások, amelyeket az egyes tagállamok teljes körűen végrehajtottak. Az alkalmazott módszerünk mellett természetesen más úton is meg lehet közelíteni a téma feldolgozását. Az Európai Parlament (2020) gazdasági kormányzással foglalkozó egysége – „European Governance Support Unit” (EGOV) – például több, az Európai Bizottság által alkalmazott besorolást összevon, és csak három kategóriát használ: (1) nincs haladás és korlátozott haladás; (2) némi haladás; és (3) jelentős haladás és teljeskörű végrehajtás.

A kutatás módszertanával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a 2014-ben létrejött új összetételű Európai Bizottság változtatott a korábban bevett gyakorlaton. Míg a José Manuel Barroso által vezetett EB minden évben országonként 6-7 ajánlást fogalmazott meg, addig a Jean-Claude Juncker-féle testület kevesebb, de összetettebb szakpolitikai javaslatokat tett a nemzeti kormányoknak: 2015-ben 4-5 darab, 2016 és 2017-ben viszont már csak 2-3 országspecifikus ajánlással élt a tagországok felé, azok terveinek értékelése után. Az esetek döntő többségében az egyes ajánlások azonban több különböző részajánlásból álltak, melyeket külön-külön is értékelt az Európai Bizottság, ezért kutatásunkban nem az ajánlások összesített értékelését, hanem minden esetben az egyes részajánlások értékelését vettük figyelembe. Mivel az Európai Bizottság az egyes átfogó ajánlások részajánlásokra bontott értékelését csak 2013 óta készíti el, így az általunk vizsgált időszak is ennek megfelelően ala-

kult: a 2013 és a 2017 közötti ajánlások nemzeti szintű teljesítése képezte vizsgálatunk tárgyát.

A négy visegrádi ország esetében egymáshoz képest nem figyelhetünk meg jelentős eltéréseket az Európai Bizottság országspecifikus ajánlásainak teljesítésével kapcsolatban: ha az évenkénti teljesítések értékelését vesszük alapul, akkor átlagosan mind a négy visegrádi ország esetében a száz pontos skálán 30–35 pontot kapunk a 2013–2017 közötti öt éves időszak alatt (1. ábra). Ez azt jelenti, hogy egy átlagos ajánlással kapcsolatban egy év alatt egy visegrádi ország kormánya a közepesnél némileg visszafogottabb előrelépést tett meg, eredményeik a „korlátozott haladás” és a „némi haladás” kategóriája közé sorolhatóak. Ez az EU egészére vonatkozóan is kivétel nélkül a mezőny második felébe sorolja a visegrádi országokat, a vizsgált időszak éllavasaitól jelentősen elmaradva. Finnország (53 pont), az Egyesült Királyság (51 pont) és Szlovénia (48 pont) teljesítette a legnagyobb mértékben az uniós ajánlásokat. Csehország a 17., Lengyelország a 18., Magyarország és Szlovákia pedig holtversenyben a 25-26. az országspecifikus ajánlások teljesítése terén, ha azt az évenkénti teljesítés szerint nézzük.

1. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesítése a visegrádi országokban, a vizsgált időszak (2013–2017) átlagában, 0–100-as skálán.

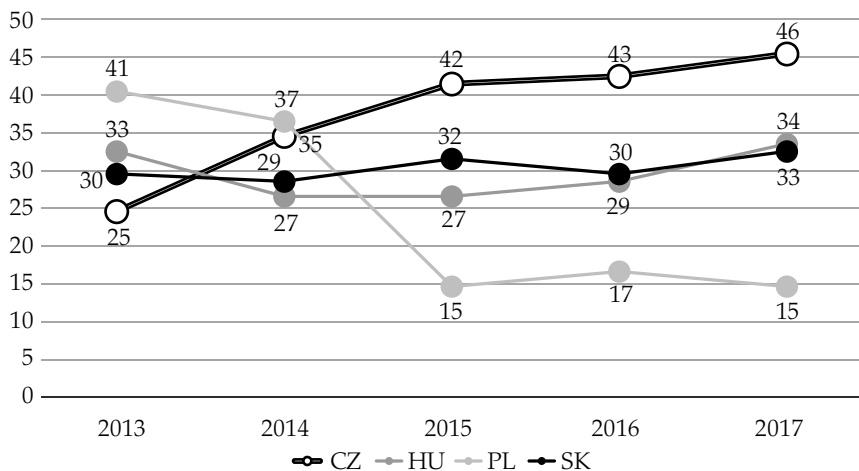

Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

Az öt éves átlagok mellett érdemes egy pillantást vetni az öt év alatti tendenciákra is (2. ábra). Ebből világosan kiderül, hogy míg Csehországban javuló tendencia érvényesült az uniós ajánlások végrehajtásában, addig Lengyelországban egyértelműen visszaesett ez a mutató. A törés 2015-re tehető, amikor a Jog és Igazságosság került kormányra Lengyelországban és az EU-val szembeni konfliktusok a lengyel kormányzati politika alapelemévé váltak. A 2015

utáni években még a „korlátozott haladás” átlagos minősítését sem éri el az országspecifikus ajánlások lengyelországi végrehajtása. Érdekesség, hogy Lengyelország 5 év alatt egyetlen részajánlást sem hajtott végre teljes mértékben (igaz, a másik három ország esetében is mindössze 1-1 esetben teljesítették maradéktalanul a brüsszeli ajánlásokat). Ellentétes tendenciát láthatunk Csehországban, ahol a 2013-as 25 ponthoz képest öt évvel később már 46 pontra emelkedett az uniós ajánlások teljesítési mutatója. Magyarországon és Szlovákiában nem hozott érdemi változást ez az öt év azon a téren, hogy milyen mértékben épültek be az uniós ajánlások a hazai közpolitikai döntésekbe, mindvégig 30 pont környékén mozgott a teljesítési mutató mindkét országban. Összességében tehát megállapítható, hogy Csehországban egyre inkább megfogadták a brüsszeli javaslatokat, Lengyelország egyre kevésbé figyelt az Európai Bizottság útmutatására, Magyarország és Szlovákia pedig az öt év végére a kettő között foglalt helyet. Az ajánlások végrehajtása terén így lett tehát Lengyelországból öt év alatt éllovasból sereghajtó, Csehországból pedig sereghajtóból éllovas a régió belül.

2. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesítése a visegrádi országokban, éves bontásban (2013–2017), 0–100-as skálán

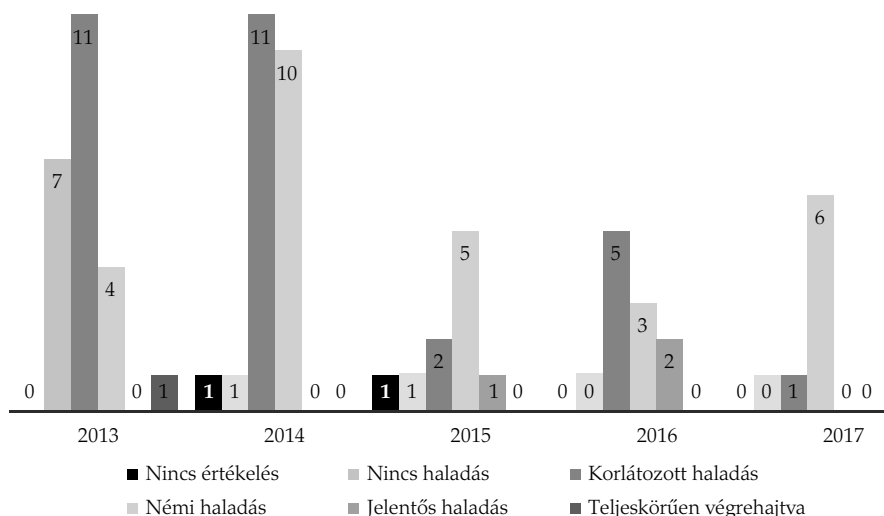
Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

Csehország

Csehország számára 2013 és 2017 között összesen 73 országspecifikus részajánlást tett az Európai Bizottság (3. ábra). Ezek közül kilencet egyáltalán nem, harmincat minimálisan, huszonnyolcat részben, hármat jelentős mértékben

teljesítettek a cseh kormányok, míg mindössze egy olyan ajánlást fogalmazott meg az EB az öt vizsgált szemeszter során, amelyet a Csehország teljes mértékben megvalósított. További két esetben nem értékelte utólag az EB az ajánlásokat, így összesítve 35 pontos teljesítést figyelhetünk meg.

3. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesítése Csehországban, éves bontásban (2013–2017), darab.

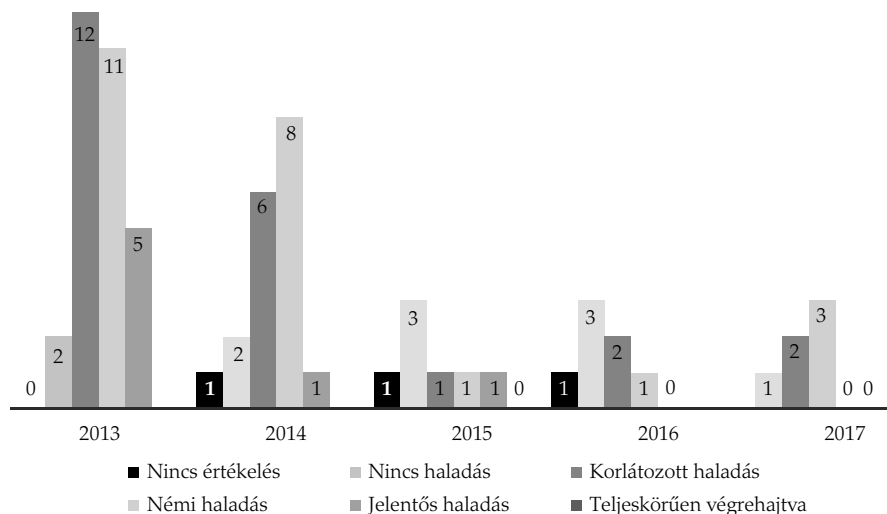
Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

A cseh kormány a legnagyobb arányban az utolsó vizsgált év során teljesítette az Európai Bizottság ajánlásait (46 pont), de az azt megelőző két év során sem maradt el ettől jelentősen (2015: 42 pont; 2016: 43 pont). A legkevésbé a 2013-as ajánlásokat fogadta meg Csehország, akkor a 23 részajánlást mindössze 25 pontos értékeléssel teljesítette – ez egybeesik Jiří Rusnok ügyvezető kormányának időszakával.

Lengyelország

Lengyelország esetében 67 darab ajánlást találunk a vizsgált öt közpolitikai ciklus során (4. ábra). Ebből tizenkettőt teljes mértékig figyelmen kívül hagyott a varsói kormány, 24 esetben minimális előrelépést tettek az adott kérdésben, 21 területen részben teljesítették az EB iránymutatását, míg mindössze hat esetben történt jelentős előrelépés az ügyben. Ezen kívül négy olyan ajánlást találunk, melynek teljesítését nem értékelte utólag a bizottság. Az összes évet vizsgálva 33 pontos értékelést adhatunk a különböző lengyel kormányoknak az Európai Bizottság országspecifikus ajánlásainak teljesítését illetően.

4. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesítése Lengyelországban, éves bontásban (2013-2017), darab

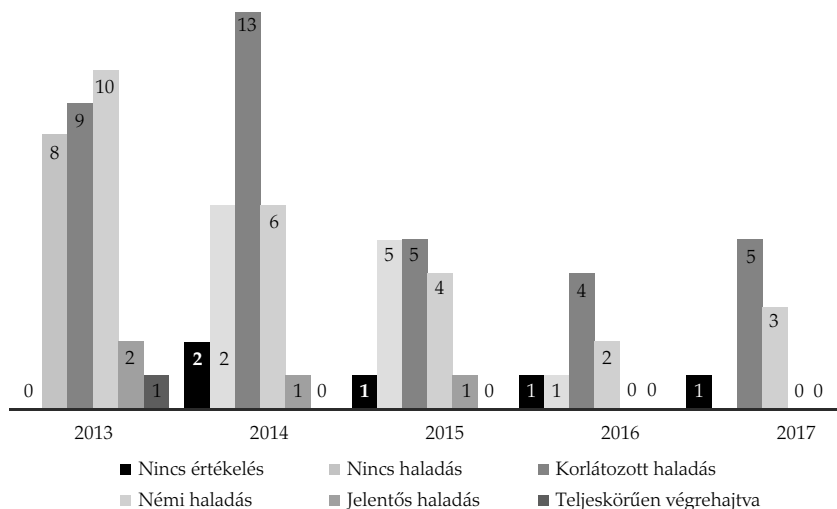
Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

A 2015-ös lengyel kormányváltás, valamint az ország túlzottdeficit-eljárásának megszűnése egyértelműen rányomta a bélyegét a CSR-ek teljesítésére: 2013-ban és 2014-ben 41 és 37 pontos értékeléseket találunk, míg az egyértelműen euroszkeptikus Jog és Igazságosság hatalomra kerülésekor jelentősen lecsökkent az ajánlások teljesítésének a mértéke, 2015 és 2017 között csak 15 és 17 pontos értékeléseket találunk.

Magyarország

A visegrádi országok közül Magyarország kapta a legtöbb ajánlást: 91 ajánlással élt az Európai Unió biztosi testülete a vizsgált időszakban (5. ábra). Ezek közül húszat teljes mértékben figyelmen kívül hagyott a második és a harmadik Orbán-kormány, 36 esetben csak korlátozott előrelépést tett meg, 25 esetben közepes mértékben hajtotta végre az ajánlásokat, 4 esetben volt megfigyelhető jelentős mértékű előrelépés, és mindössze egyetlen részajánlást hajtottak végre teljes mértékben. A vizsgált időszakban összesen 5 olyan ajánlást találunk, amelyeket nem értékelt a bizottság. Összességében a magyar kormányok 30 pontos értékelést kaptak a vizsgált időszakban az EB ajánlásainak végrehajtását tekintve.

5. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesítése Magyarországon, éves bontásban (2013-2017), darab

Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

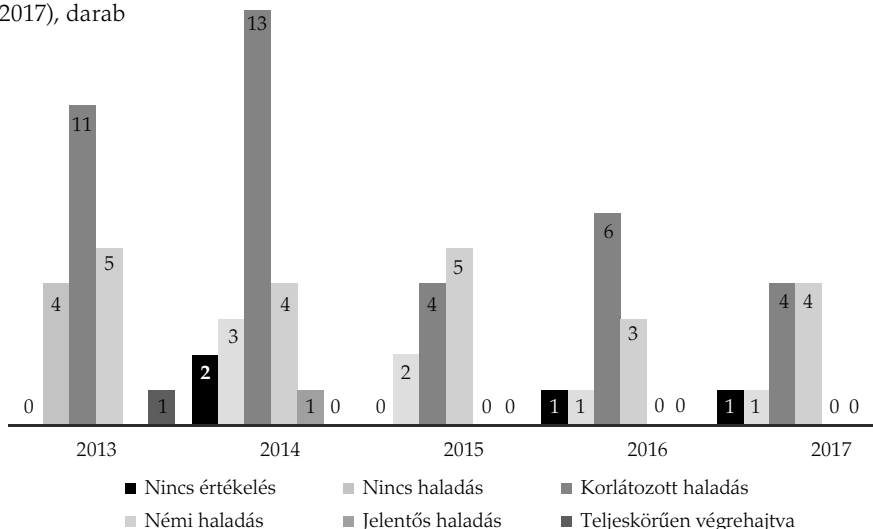
Magyarország esetében nincsenek jelentős eltérések az egyes évek ajánlásainak teljesítésének mértékében: 2013-ban 33-as értékelést figyelhetünk meg, a legkevesbé 2014-ben és 2015-ben hajtották végre az EB ajánlásait (27-27 pont), 2016-ban némileg magasabb a pontszám (29 pont), míg az utolsó vizsgált évben találjuk a legjobb értékelést (34 pont).

Szlovákia

A szlovák kormányoknak összesen 76 országspecifikus ajánlást fogalmazott meg az Európai Bizottság 2013 és 2017 között (6. ábra). Ezek közül 11 esetben süket fülekre talált az EB ajánlása, 38 esetben minimális, 21 alkalommal közepes mértékű előrelépést tett az adott pozsonyi kormány, míg mindössze 1-1 ajánlás esetében figyeltek meg jelentős haladást vagy teljes körű végrehajtást. A vizsgált évek során összesen 4 esetben nem értékelte utólag a teljesülést az EB. Ez összességében 30 pontos értékelést jelent Szlovákia számára.

Szlovákia esetében figyelhetjük meg a legstabilabb teljesítési arányt, ugyanis a leggyengébb (2014: 29 pont) és a legerősebb (2017: 33 pont) év között mindössze négy pont az eltérés. 2013-ban egyébként 30, 2015-ben 32, 2016-ban pedig 29 pontos értékelést találunk.

6. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesítése Szlovákiában, éves bontásban (2013-2017), darab

Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

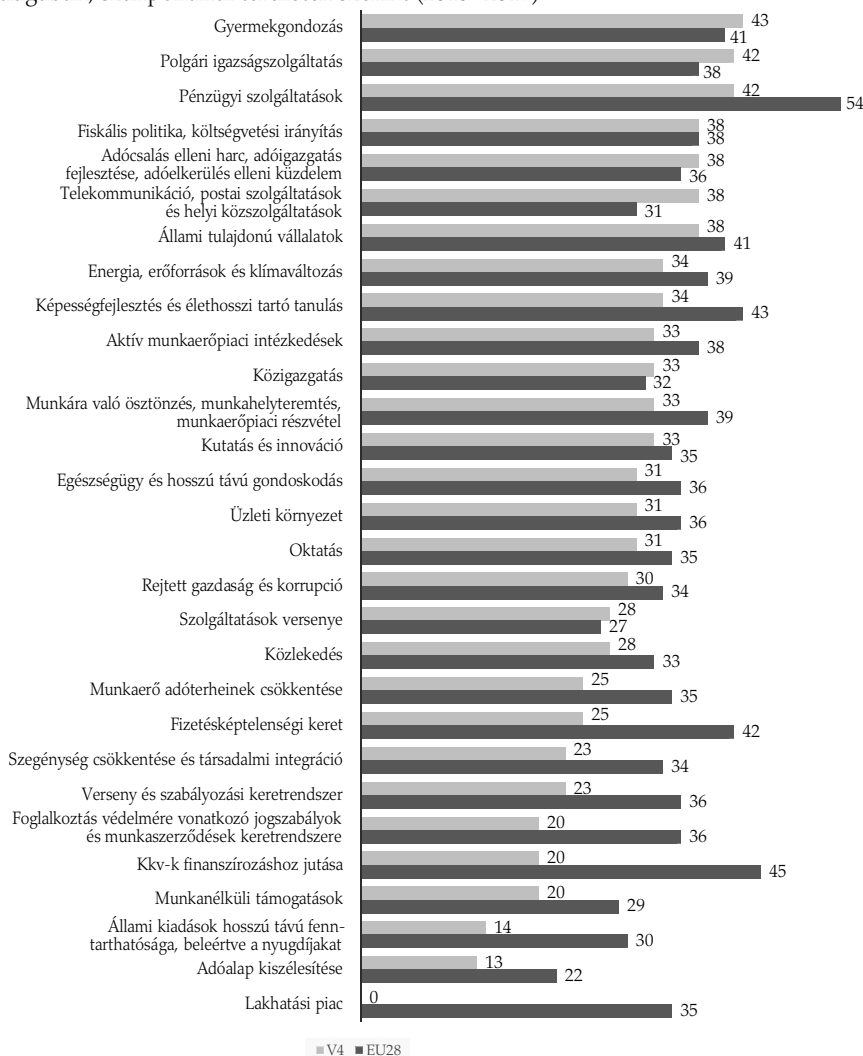
AZ AJÁNLÁSOK SZAKPOLITIKAI MEGOSZLÁSA A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

A Bruegel intézet kutatóinak (Efstathiou–Wolff, 2018) számítása szerint az EU tagállamainak összességében a 2013 és 2017 közötti időszakban a fiskális politika (14%), a munkára való ösztönzés (11%) és az állami kiadások hosszú távú fenntarthatósága (9%) kérdéseiben született a legtöbb ajánlás. Az Európai Bizottság országjelentéseiben publikált ajánlások alapján végzett számításunk szerint a visegrádi országokban e három témából kettő szintén a dobogón végzett (a fiskális politika és a munkahelyteremtés), az élre viszont az oktatáspolitikai ajánlások kerültek (az összes visegrádi ajánlás 10%-a kapcsolódott az oktatáshoz). Az oktatás mellett az üzleti környezet, a rejtett gazdaság és korrupció, valamint a gyermekgondozás témájában láthatunk nagyobb gyakoriságot az EU28 átlagához képest. A fiskális politikával, a munkahelyteremtéssel, az állami kiadások fenntarthatóságával, az egészségüggyel és a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatban ugyanakkor érdemben (3-5 százalékponttal) kevesebb ajánlás érkezett a visegrádi országok felé, mint átlagosan az EU egészét tekintve.

Az ajánlások teljesülését szakpolitikai bontásban vizsgálva, a visegrádi tagállamok a legnagyobb arányban a gyermekgondozás (43 pont), a polgári igazságszolgáltatás (42 pont) és a pénzügyi szolgáltatások (42 pont) területén teljesítették a bizottság ajánlásait (7. ábra). Ezzel szemben a legkevésbé a munkajog (20 pont), a munkanélküli támogatások (20 pont), az állami kiadások és

a nyugdíjak hosszú távú fenntarthatósága (14 pont), illetve az adóalap kiszélesítése (13 pont) kérdésében foglalkoztak a brüsszeli javaslatokkal. E számokból jól látható, hogy nincs olyan közpolitikai terület, amelyen átlagosan legalább a „némi haladás” szintjét elérték volna a visegrádi országok.

7. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesülése a visegrádi országokban és az EU28 átlagában, szakpolitikai területek szerint (2013–2017)

Forrás: saját számítások és Efstathiou–Wolff (2018)

Érdekes, hogy a gyermekgondozás (+2), a polgári igazságszolgáltatás (+4), az adócsalás elleni harc (+2), a telekommunikáció (+7), a közigazgatás (+1) és a

szolgáltatások versenyének (+1) területén teljesítettek csak valamivel jobban a visegrádi tagállamok, mint az EU egésze, a többi szakterületen mind az EU átlagával megegyező, vagy rosszabb pontszámokat találunk. Négy területen, a lakáspolitikára, a magánszféra eladósodottságára, a túlzott eladósodás csökkentésére és a bérek és bérszabályozás kérdéseiben a vizsgált időszakban nem érkezett ajánlás a visegrádi tagállamokba.

Csehország

2013 és 2017 között Csehország esetében a legtöbb ajánlást a közigazgatás területén fogalmazták meg (14%), ezt követi az oktatás, valamint az állami kiadások hosszú távú fenntarthatósága kérdése (10-10%).

8. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesülése Csehországban szakpolitikai területek szerint (2013–2017), 0-100 pontos skálán

Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

A közigazgatás esetében 8 százalékponttal, az oktatás területén 2 százalékponttal, míg az állami kiadásokat tekintve 1 százalékponttal magasabb Csehország esetében az arány szemben az EU egészével. Ezen kívül még az adócsalás elleni harc (2 százalékpont) valamint a korrupció (4 százalékpont) tekintetében találunk szignifikánsan magasabb arányt az EU átlagához képest.

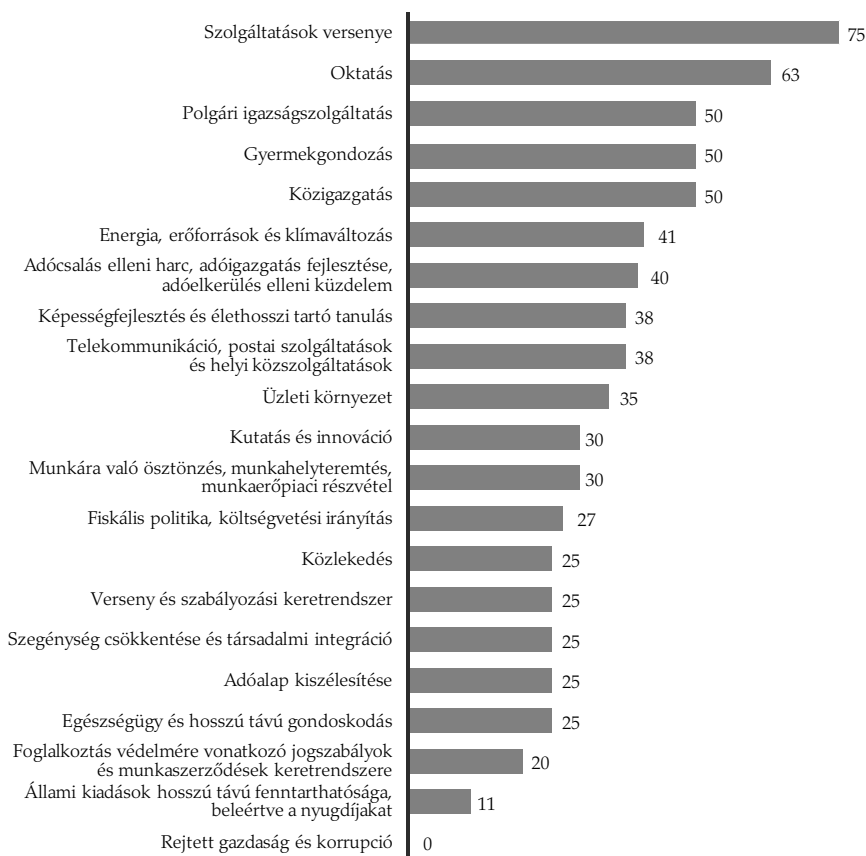
Csehország a fiskális politika területén teljesítette a legnagyobb mértékben az EB ajánlásait, ez volt az egyetlen közpolitikai terület, ahol a teljesítési mutató meghaladta az 50 pontot (58 pont, 8. ábra). Ezt követik az aktív munkaerőpiaci intézkedésekre, a gyermekgondozásra és az oktatásra vonatkozó uniós javaslatok (mindhárom területen 42 pont). Ezzel szemben a legkevésbé az adóalap kiszélesítése, az állami kiadások hosszú távú fenntarthatósága és a munkaerő adóterheinek csökkentése területén fogadta meg a legkevésbé Brüsszelt szavát a cseh kormány (17 pont).

Lengyelország

Ahogy az Európai Unió egészét tekintve, úgy Lengyelországba is a fiskális politika és költségvetési irányításhoz kapcsolódva érkezett a legtöbb ajánlás (15%), ezen kívül a munkahelyteremtés (15%) és az üzleti környezet (10%) területét találjuk még dobogós helyen. A költségvetési kérdések 1 százalékponttal, a munkára való ösztönzés kérdése 4 százalékponttal, míg az üzleti környezet témája 6 százalékponttal nagyobb arányban jelentek meg Lengyelországban, mint az EU teljes egészében, de ezen kívül még az energetikai (2 százalékpont), a közlekedésügyi (2 százalékpont) és a foglalkoztatás védelmére vonatkozó ajánlások (3 százalékpont) is gyakrabban megjelentek Lengyelország esetében, mint az EU átlagában.

A lengyel kormányok öt területen is legalább „némi haladást” (50 pontot) értek el az ajánlások teljesítésében az öt éves időszakban (9. ábra). A szolgáltatások versenyével (75 pont), az oktatással (63 pont), a polgári igazságszolgáltatással, a gyermekgondozással, illetve a közigazgatással (50-50 pont) kapcsolatban teljesítette a legnagyobb arányban a bizottság javaslatait a varsói kormány a vizsgált időszakban. Ezzel szemben áll nyolc közpolitikai téma, amellyel csak nagyon korlátozottan vagy egyáltalán nem foglalkoztak a lengyel kormányok. Ezek között is a munkajogi kérdésekre (20 pont), az állami kiadások fenntarthatóságára (11 pont), valamint a korrupcióra vonatkozó (0 pont) uniós tanácsokat fogadta meg a legkevésbé Lengyelország.

9. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesülése Lengyelországban szakpolitikai területek szerint (2013–2017), 0-100 pontos skálán

Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

Magyarország

Magyarország számára az oktatás (11%), a szegénység csökkentése (10%) és az aktív munkaerőpiaci intézkedések (8%) témájában érkezett a legtöbb ajánlás a 2013 és 2017 közötti időszakban, az első kettő esetében 3 százalékponttal, míg az aktív munkaerőpiaci intézkedések tekintetében 2 százalékponttal magasabb az arány az EU 28 tagállamához képest. Ezen kívül a korrupció, valamint a verseny és szabályozási keretrendszer területein érkezett az EU átlagához képest szignifikánsan magasabb arányban ajánlás az országba.

A magyar kormány a polgári igazságszolgáltatás területén teljesítette maradéktalanul Brüsszel javaslatait (100 pont), ezen kívül a gyermekgondozás (75

pont), illetve a kutatás és innováció (50 pont) kérdésében teljesítette a leginkább az uniós ajánlásokat – ezen a három területen ért el átlagosan „némi haladást” az Orbán-kormány (10. ábra). Ezzel szemben a munkanélküli támogatások (20 pont), a szegénység csökkentése (19 pont), az energiaügyi és klíma-kérdésekben (15 pont), a szolgáltatások versenyét tekintve (10), valamint az adóalap szélesítésének terén (0 pont) hagyta leginkább figyelmen kívül a Brüsszelből érkező ajánlásokat a magyar kormány.

10. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesülése Magyarországon szakpolitikai területek szerint (2013–2017), 0-100 pontos skálán

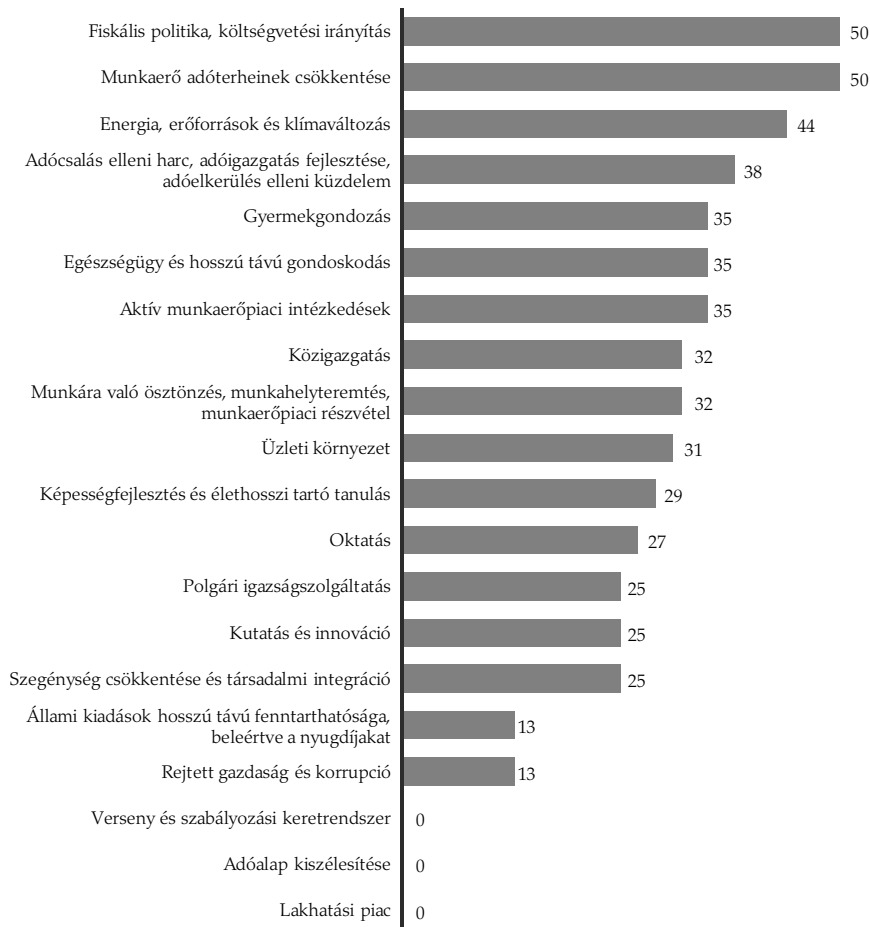
Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

Szlovákia

Magyarországhoz hasonlóan a szlovák kormányhoz is az oktatás területén érkezett a legtöbb ajánlás (15%), ezt követi a közigazgatás (11%), valamint az

aktív munkaerőpiaci intézkedések kérdése (10%). Az oktatás esetében 7, a közigazgatás tekintetében 5, a munkaerőpiac kérdésében pedig 4 százalékponttal magasabb arányt figyelhetünk meg, mint az EU egészében. Ezekon kívül a gyermekgondozás kérdésében láthatunk még jelentősebb, 3 százalékponttal magasabb arányt Szlovákiában.

11. ábra. Az országspecifikus ajánlások teljesülése Szlovákiában szakpolitikai területek szerint (2013–2017), 0–100 pontos skálán

Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

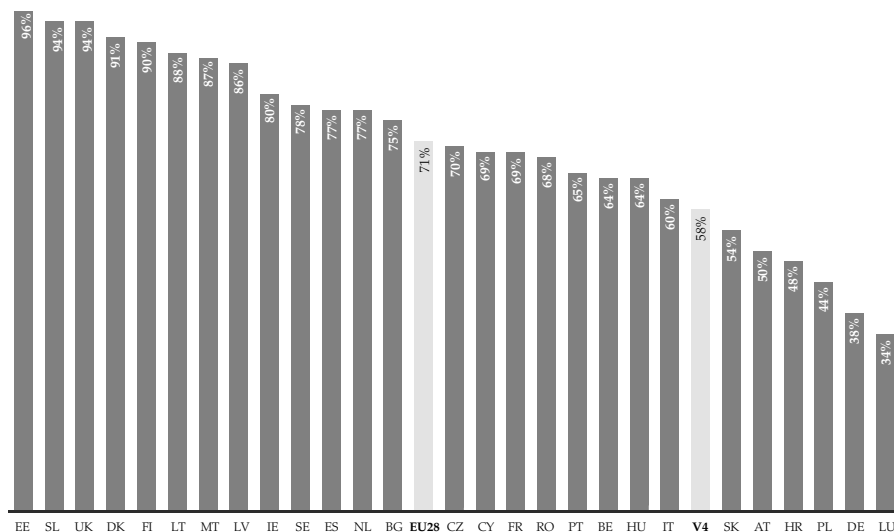
A szlovák kormányok mindössze két közpolitikai területen teljesítették legalább „némi haladást” érően az ajánlásokat – a fiskális politikában és a munkát terhelő adók csökkentése terén (50 pont) vették legalább közepesen figye-

lembe az uniós ajánlásokat. A mérleg másik serpenyőjében nyolc olyan terület van, amelyen 25 pontot vagy kevesebbet kapott Szlovákia, és szembeűnő, hogy esetükben is süket fülekre találtak a korrupciót és a szegénységet érintő ajánlások.

A VISEGRÁDI ORSZÁGOK AJÁNLÁSAINAK HOSSZÚ TÁVÚ TELJESÜLÉSE

Az Európai Bizottság nem csak évenként értékeli az egyes ajánlások teljesítését, hanem azt is vizsgálja, hogy az egyes ajánlásokat több éves távlatban mennyire teljesítik az adott tagállamok. Ennek célja, hogy az évenkénti számvetésen túl hosszú távon is értékelje a tagállamoknak címzett ajánlások teljesülését. Az alábbi összesítésben azt mutatjuk be, hogy az európai szemeszter elindításától kezdve a 2018-as országjelentésekig az Európai Bizottság milyen arányú teljesülést állapított meg az akár sok évvel korábban kiadott ajánlások terén (12. ábra). Az Európai Bizottság az éves jelentéseiben külön hangsúlyt fektet arra, hogy a tagállamok az egyes ajánlásokat hosszú távú perspektívában milyen arányban teljesítették legalább közepes szinten. Azon ajánlásokat tartják olyannak hosszú távon, ahol már érdemes érdemben előrelépésről beszélni, amelyek legalább az ötfokú skála középső fokát, a „némi haladás” szintjét elérik.

12. ábra. A legalább „némi haladást” teljesítő országspecifikus ajánlások aránya több éves távlatban, az Európai Bizottság hosszú távú értékelése szerint (2011–2017)

Forrás: saját számítás az Európai Bizottság országjelentései alapján.

A hosszú távú összesítésből jól látszik, hogy néhány éves távlatban sokkal több uniós ajánlás gyakorol érdemi hatást a nemzeti politikára és valósul meg a nemzeti kormányoknak köszönhetően. Nincs ez másként a visegrádi országokban sem: a lengyeleken kívül mindhárom másik régiós országban legalább az uniós közpolitikai ajánlások felében „némi haladás” volt kimutatható. Ebben a hosszabb távú kitekintésben például az euroszeptikusnak tekintett Orbán-kormány is az uniós ajánlások közel kétharmadában (64%) tett olyan intézkedéseket, amelyeket az Európai Bizottság is előrelépésként értékelt. Ez a visegrádi országok között a második legjobb mutató, csak a cseheknél valósult meg több uniós ajánlás legalább részben. Szembetűnő ugyanakkor, hogy a V4 országai közül még a legmagasabb értékkel rendelkező csehek (70%) is egy hajszállal az EU28 átlaga alatt teljesítettek (71%). A visegrádi országok átlaga (58%) 13 százalékponttal marad el a teljes EU átlagától. Ez alapján kijelenthető, hogy habár hosszabb időtávon a visegrádi országokban is jelentősebb közpolitikai hatást gyakorolnak az uniós ajánlások, ezeket néhány éves távlatban is nagyobb valószínűséggel hagyják figyelmen kívül, mint az uniós tagállamok többségében. A lengyelek azzal, hogy az ajánlásokat a hosszú távú értékelés szerint is csak 44 százalékban hajtották végre, az egész EU harmadik legrosszabb mutatóját mondhatják magukénak. Csehország a 14., Magyarország a 20., Szlovákia a 22. az uniós ajánlások hosszú távú végrehajtásában.

Míg a visegrádi országok tehát a mezőny második feléhez tartoznak, a teljes EU-ra vonatkozó összesítésből jól látszik az is, hogy biztosan nem nyugati-keleti törésvonalról van szó. A balti országok például mind azok közé tartoznak, akik túlnyomó többségben követik az uniós közpolitikai ajánlásokat – az észtek egyenesen vezetik a teljes uniós rangsort azzal, hogy hosszú távon az ajánlások 96%-ában „némi haladást” értek el. A lettekénél ugyanez az arány 88%, a litvánoknál 86%, de a szlovének (94%) vagy a bolgárok (75%) példája is mutatja, hogy Kelet-Közép-Európában is létezik más attitűd a Brüsszélből érkező javaslatok felé. Az ajánlások figyelmen kívül hagyása ugyanakkor a nyugat-európai tagállamok körében is előfordul (Ausztria 50%, Németország 38%, Luxemburg 34%), a skandinávok kimagasló hosszú távú teljesítési mutatói (Dánia 91%, Svédország 90%, Svédország 78%) nem számítanak általánosnak a korábbi vasfüggönytől nyugatra.

ÖSSZEFOGLALÁS

E tanulmányban azt vizsgáltuk, hogy a visegrádi országok mennyire veszik figyelembe az Európai Bizottság közpolitikai ajánlásait, és a régióban tapasztalt implementációs szint az EU egészével összehasonlítva mennyire tekinthető alacsonynak vagy magasnak. A vizsgált öt év átlagát tekintve a négy vi-

segrádi ország gyakorlatilag együtt mozog az uniós közpolitikai ajánlások nemzeti szintű végrehajtása terén. Nagy különbségek nincsenek a négy visegrádi ország között, valamennyien az EU egészét tekintve a mezőny második feléhez tartoznak. Az ajánlások egy éven belüli teljesítése terén a visegrádiak az Európai Bizottság értékelései alapján a közepesnél némileg gyengébb szintű haladást értek el. A meglehetősen egységes átlagos éves teljesítési mutató (százaskálán 30 és 35 közötti értéket ért el mind a négy ország) mögött azonban ellentétes trendeket is látunk. Csehországban a vizsgált időszakban folyamatosan javult a közpolitikai ajánlások nemzeti szintű végrehajtása, Lengyelországban viszont teljesen ellentétes trend tapasztalható: a 2015-ös kormányváltás után látványosan kevésbé vette figyelembe a lengyel kormány az uniós szakpolitikai elemzésekre alapozott közpolitikai javaslatokat. Magyarországon és Szlovákiában nem voltak nagyobb kilengések az egyes években, az Európai Bizottsági értékelések alapján végig a 30 pont körüli értékek, azaz „korlátozott haladás” jellemezte az uniós ajánlások nemzeti szintű implementációját.

Az európai szemeszter ajánlásainak több éves távlatban jóval nagyobb hatása van a tagállami közpolitikai döntésekre, mint amelyet az éves értékelések kimutatnak. Hosszú távon nemcsak az EU más tagállamaiban, hanem az EU-val konfrontatívabb viszonyban lévő visegrádi országokban is az országspecifikus ajánlások jelentős hatása tapasztalható. Ennek fontos bizonyítéka, hogy az Orbán-kormány több éves távlatban az uniós ajánlások csaknem kétharmadában tett olyan intézkedéseket, amelyeket az Európai Bizottság is legalább közepes haladásként értékelt. Ezzel együtt is igaz, hogy a hosszabb távú implementáció terén is nagyobb valószínűséggel hagyják figyelmen kívül az ajánlásokat a visegrádi országokban, mint az uniós tagállamok többségében: mind a négy ország a teljes EU átlagánál kisebb arányban hajtja végre legalább közepes mértékben azokat a Brüsszelből érkező közpolitikai javaslatokat, amelyeket nem muszáj.

Szakpolitikai hangsúlykülönbségek is vannak abban, ahogy a visegrádiak kezelik az uniós ajánlásokat. A gyermekgondozás, az igazságszolgáltatás, az adóelkerülés elleni harc és a telekommunikáció azok a főbb területek, amelyeken a visegrádi tagállamok valamivel nagyobb mértékben veszik figyelembe az ajánlásokat, mint az EU egésze, a többi szakterületen mind az EU átlagával megegyező, vagy rosszabb pontszámokat találunk. A régióban általában véve megfigyelhető, hogy sok közpolitikai javaslat érkezik a szegénység csökkentése, a munkahelyteremtés, a munkanélküli juttatások és a munkajogi kérdések terén, illetve a korrupció csökkentéséhez kapcsolódóan is. Ezek egyikében sem mutatkozik nagy lelkesedés a visegrádi országok kormányai részéről, hogy kövessék az uniós javaslatokat. Az oktatás terén is nagyon gyakran kapnak ajánlásokat a visegrádi kormányok (Magyarországon és Szlovákiában egyenesen a legtöbb ajánlás ezt a területet érinti), de míg Csehországban és Len-

gyelországban ezeket viszonylag komolyan veszik, addig Magyarországon és Szlovákiában gyakran figyelmen kívül hagyják őket.

Az európai szemeszter keretében érkező ajánlások nemzeti szintű implementációjának vizsgálata összességében azt bizonyítja, hogy az európai integráció nemcsak kemény, kötelező eszközökkel és kizárólagos hatáskörökkel érhet el hatást a tagállamokban, hanem puhább, közpolitikai koordinációval is. Ez különösen jól látszik, ha az ajánlások tagállami teljesülését nem egy éven belül vizsgáljuk, hanem több év elteltével tekintünk vissza rájuk. A jövő azonban vélhetően ezen a téren is abba az irányba halad majd, hogy erősebb kapcsolat lesz az uniós prioritásokhoz illeszkedő közpolitikai ajánlások nemzeti végrehajtása és az uniós pénzekhez való hozzáférés között. Ennek fontos jele, hogy a koronavírus okozta válság kezelése érdekében összeállított óriási méretű, a hét éves költségvetésen felüli gazdaságélénkítési programot („Next Generation EU”) az európai szemeszterhez köthetik, ami azt is jelenti, hogy az országspecifikus ajánlások betartása és megvalósítása a jövőben elvárás lehet ahhoz, hogy egy ország ezekhez az összegekhez hozzáférjen. Ilyen szoros kapcsolat az ajánlások és a pénzek között a 2010-es években még nem volt, így az ajánlások teljesülésén keresztül képet kaphattunk arról, hogy milyen hatással van az EU a nemzeti szintű közpolitikai döntésekre akkor, amikor alapvetően tanácsadó funkciót lát el.

IRODALOM

- Alcidi C.–Gros D. (2017): *How to strengthen the European Semester?* CEPS Research Report, No. 2017/15, Brussels, CEPS.
- Armstrong, K. (2013): The new governance of EU fiscal discipline. *European Law Review*, 38 (5): 601–617.
- Azzopardi-Muscat, N.–Clemens, T.–Stoner, D.–Brand, H. (2015): EU Country Specific Recommendations for health systems in the European Semester process: Trends, discourse and predictors. *Science Direct*, 119 (3), 375–383. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2015.01.007>
- Bekker, S. (2013): *The EU's Stricter Economic Governance: A Step Towards More Binding Coordination of Social Policies*. WZB Discussion Paper, SP IV 2013-501, Berlin, Social Science Research Center. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2229161>
- Bekker, S. (2015): *European Economic Governance in Action: Coordinating Employment and Social Policies in the third European Semester*. OSE Research Paper, No. 19, Brussels, European Social Observatory. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2439254>
- Bekker, S. (2017): Flexicurity in the European Semester: still a relevant policy concept? *Journal of European Public Policy*, 25(2), 175–192. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1363272>
- Bickerton, C.–Hodson, D.–Puetter, U. (2015): The new intergovernmentalism: European integration in the Post-Maastricht era. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 53(4): 703–722. <https://doi.org/10.1111/jcms.12212>

- Chalmers, D.–Jachtenfuchs, M.–Joerges, C. (eds) (2016): *The End of the Eurocrats' Dream*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781316227510>
- Chang, M. (2013): Fiscal policy coordination and the future of the community method. *Journal of European Integration*, 35(3): 255–269. <https://doi.org/10.1080/07036337.2013.774776>
- Copeland, P.–Daly, M. (2015): Social Europe: from ‘add-on’ to ‘dependence-upon’ economic integration. In: A. Crespy–G. Menz (eds): *Social Policy and the Euro Crisis: Quo Vadis Social Europe*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 140–160. https://doi.org/10.1057/9781137473400_7
- Costello T. (2017): *Six Years On: Assessing the Impact of Country Specific Recommendations*. Institute of International and European Affairs, Dublin.
- Crespy, A.–Menz, G. (2015): Commission entrepreneurship and the debasing of Social Europe before and after the Eurocrisis. *JCMS: Journal of Common Market Studies* 53(4): 753–768. <https://doi.org/10.1111/jcms.12241>
- Crum, B. (2017): Parliamentary accountability in multi-level governance: what role for parliaments in EU post-crisis economic governance. *Journal of European Public Policy*, 25(2): 268–286. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1363270>
- Darvas, Z. M.–Leandro, Á. (2015): *The Limitations of Policy Coordination in the Euro Area Under the European Semester*, Policy Contribution 2015/19, Brussels, Bruegel.
- Dawson, M. (2015): The legal and political accountability structure of ‘post-crisis’ EU economic Governance. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 53(5): 976–993. <https://doi.org/10.1111/jcms.12248>
- Deroose, S.–Griesse, J. (2014): *Implementing economic reforms—are EU Member States responding to European Semester recommendations?* ECFIN Economic Brief, Issue 37, October.
- Efstathiou K.–Wolff G. B. (2018): *Is the European Semester effective and useful?*, Policy Contribution 2018/9, Brussels, Bruegel.
- Európai Bizottság (2014): *2014 European Semester: Country Reports*. https://ec.europa.eu/info/publications/2014-european-semester-country-reports_en (Letöltve: 2020. június 10.)
- Európai Bizottság (2015): *2015 European Semester: Country Reports*. https://ec.europa.eu/info/publications/2015-european-semester-country-reports_en (Letöltve: 2020. június 10.)
- Európai Bizottság (2016): *2016 European Semester: Country Reports*. https://ec.europa.eu/info/publications/2016-european-semester-country-reports_en (Letöltve: 2020. június 10.)
- Európai Bizottság (2017): *2017 European Semester: Country Reports*. https://ec.europa.eu/info/publications/2017-european-semester-country-reports_en (Letöltve: 2020. június 10.)
- Európai Bizottság (2018): *2018 European Semester: Country Reports*. https://ec.europa.eu/info/publications/2018-european-semester-country-reports_en (Letöltve: 2020. június 10.)
- Európai Bizottság (2020): *Európai szemeszter: mi a célja és mi a menete?* https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/european-semester-why-and-how_hu (Letöltve: 2020. június 10.)
- Európai Parlament (2020): *Background reader on the European Semester*. Brussels: European Parliament, Economic Governance Support Unit, https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/196310/L019669_EGOV%20Background%20Reader%20January%202020%20WIP%20-%20toc_WL_Web_S.pdf (Letöltve: 2020. szeptember 22.)

- Gómez Urquijo, L. (2017): 'The Europeanisation of policy to address poverty under the new economic governance: the contribution of the European Semester', *Journal of Poverty and Social Justice*, 25 (1): 49–64. <https://doi.org/10.1332/175982716X14822521840999>
- Hallerberg, M.–Marzinotto, M.B. and Wolff, G.B. (2017): Explaining the evolving role of national parliaments under the European Semester. *Journal of European Public Policy*, 25(2): 250–267. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1363273>
- Laffan, B.–Schlosser, P. (2016): Public finances in Europe: fortifying EU economic governance in the shadow of the crisis. *Journal of European Integration*, 38(3): 237–249. <https://doi.org/10.1080/07036337.2016.1140158>
- Maricut, A.–Puetter, U. (2017): Deciding on the European Semester: The European Council, the council and the enduring asymmetry between economic and social policy issues. *Journal of European Public Policy*, 25(2): 193–211. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1363271>
- Reuter, K. (2019): *Socializing the European Semester*. Brussels, Social Platform.
- Tkalec, I. (2020): Shaping the prospects for adequate pensions: the effect of policy guidelines under the European Semester. *Political Research Exchange*, 2(1), 1738898, <https://doi.org/10.1080/2474736X.2020.1738898>
- Verdun A.–Zeitlin J. (2018): Introduction: the European Semester as a new architecture of EU socioeconomic governance in theory and practice. *Journal of European Public Policy*, 25(2), 137–148. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1363807>
- WHO (2014): Everything you always wanted to know about European Union health policies but were afraid to ask. London, World Health Organization. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/259955/Everything-you-always-wanted-to-know-about-European-Union-health-policies-but-were-afraid-to-ask.pdf?ua=1 (Letöltés 2020. szeptember 22.)
- Zeitlin, J.–Vanhercke, B. (2017): 'Socialising the European Semester: EU economic and social policy coordination in crisis and beyond'. *Journal of European Public Policy*, 25(2), 149–174. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1363269>

POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS EXPRESSZIVITÁS-BLOKK

Szabó Gabriella

Előszó a politikai kommunikáció és expresszivitás tematikus blokkhoz

Szabó Gabriella–Kiss Balázs

Politikai kommunikáció és expresszivitás

Szabó Gabriella–Farkas Xénia

Libernyákok és O1G. Modortalanság a politikai kommunikációban

Burai Krisztina–Bene Márton

Érzelmek húrjain. Politikai kommunikáció és állampolgári reaktivitás
a közösségi médiában

Kiss Balázs–Szabó Lilla Petronella–Farkas Xénia

Ki lehet áldozat? Viktimizáció a 2017-es magyar metoo-vitában

ELŐSZÓ A POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS EXPRESSZIVITÁS TEMATIKUS BLOKKHOZ

Szabó Gabriella

A politikai kommunikáció és expresszivitás összefüggéseiről szóló tanulmányokat tárunk az olvasó elé. Mindegyik írás az érzelembizonyítások, illetve a megszólások tárgyával kapcsolatos személyes viszonyulások nyilvánossá tételének módját és jellemzőit vizsgálja. A blokk cikkei a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében működő Politikai Kommunikáció Kutatócsoport 2019 decemberében indult projektjének első termékei. S mint ilyenek, főként elméleti és konceptualizációs céllal íródtak. Két tanulmányunk kutatási adatokat is bemutat, ezek feltáró-leíró vizsgálatok eredményei, és mintegy illusztratív példaként szolgálnak a felvezetett témák tárgyalásához.

Az első cikk az expresszivitás fogalmát járja körül. Szabó Gabriella és Kiss Balázs az érzelembizonyított, expresszív politikai kommunikáció vizsgálatának alapjait és lehetséges irányait vázolja. Szabó Gabriella és Farkas Xénia az expresszivitás egyik prototipikus megvalósulásáról, a modortalanságról írnak. Burai Krisztina és Bene Márton a politikai kommunikáció expresszív és fatikus funkciójának együtt járását mutatják be a 2018-as országgyűlési választásokat megelőző kampányok időszakában felvett közösségi média adatokra építve. A blokkot Kiss Balázs, Szabó Lilla és Farkas Xénia írása zárja. A szerzőhármas a nyilvánosságban megjelenő érzelmi kommunikáció speciális típusáról, az áldozatképzésről közöl kutatást. A blokk szerkesztője Szabó Gabriella. A vizsgálatok háttérét az NKFIH-FK 131990 témaszámú projekt adja.

A tanulmányok korábbi változatait 2020. szeptember 15-én online workshopon megvitattuk. Szerzőtársaim nevében köszönöm szépen a rendezvény résztvevőinek, hogy kritikai megjegyzéseikkel segítették a munkánkat. Hála-sak vagyunk a Politikatudományi Szemle által felkért bírálók értékes hozzászólásaiért. Végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozunk a szerkesztőség nyitottságáért és együttműködéséért.

POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS EXPRESSZIVITÁS

Szabó Gabriella

(Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet)

Kiss Balázs

(Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet)

*Tanulmány beérkezett: 2020. október 4., opponálás: 2020. október 13–31.,
véglegesítve: 2020. november 4.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az írás a *Politikai kommunikáció és expresszivitás* című tematikus blokk bevezető tanulmánya. Feladata, hogy meggyőzze az olvasókat az érzelemtelített politikai kommunikáció jelentőségéről, illetve új szemléletmód bevezetésének szükségességéről. Az expresszivitás a politikai kommunikációnak azon aspektusa, amely lefedi a kommunikátor saját viszonyát a kommunikáció többi összetevőjéhez. A viszony nyilvánosságra hozatala lehet szándékos, ekkor működésbe léphetnek a célracionális mechanizmusai, más esetekben a kommunikátor manipulációs szándék nélkül nyilvánul meg, ekkor a pszicho- és szociolingvisztika lehet segítségünkre. Meglátásunk szerint az expresszivitás megértéséhez a Roman Jakobson-i funkcionális kommunikációelmélet megfelelő kiindulópont, amelyet azonban a célracionálitáson túli cselekvésemelletekkel érdemes kiegészíteni, mint például az Erving Goffman által kidolgozott dramaturgiai cselekvés, illetve a pszichológiából ismert ventilálás.

Kulcsszavak: expresszivitás ■ igazmondás ■ kommunikációs funkciók ■ politika

„A szememben lévő könnyek az elszántság, a düh és az erő könnyei.”¹

„Dühös vagyok, mert attól, hogy minden iskola egyforma lesz, a gyerekeink még nem lesznek egyformák. ☹️”²

„Gyurcsány egy moral insanity. Magyarul szarházi. Minden indulat nélkül mondom.”³

„Ő a mi kis Blankánk, a jövő politikussasszonya, ugye, aki ha gimnazista, akkor maximum 18 éves lehet, és már egy igazi, kretén, barom állat, szerencsétlen, nyomorult, ócska, rohadt, kis proli.”⁴

„#o1g”⁵

A politikai vélemények kinyilvánításakor a megszólaló egyrészt a szabadságjogait gyakorolja, másrészt azonban konfliktushelyzetekre is reagál, mégpedig egyéni vagy társas önkifejezés segítségével. A tanulmány a politikai vélemények nyilvános megfogalmazását nem a jogok vagy egyéb normatív keretrend-

szer alapján közelíti meg, hanem az önkifejezés, azaz az expresszivitás irányából. Célunk tehát a politika és az expresszivitás kapcsolatát a kommunikáció nézőpontjából vizsgáló kutatások elméleti kiindulópontjainak felvázolása.

A társadalom- és kultúrakutatók az új millennium korai éveitől rögzítik az önkifejezés nyilvánosságát biztosító infrastruktúra bővülését – web 2.0, közösségi média, betelefonálás politikai műsorok, fogyasztói értékelésekre alapuló információs portálok, egyre szélesedő internetes kommentvilág, új tiltakozási formák, stb. –, illetve a politikai vélemények kinyilvánítását bátorító gesztusok gyarapodását (Stanyer, 2006; Szabó–Kiss, 2012; Merkovity, 2018: 31; Gerencsér–Szűts, 2020). A közéleti kérdésekben kifejtett álláspontok így az önmegvalósítás részeként értelmeződnek, és további, olyan pozitív kontextusban emlegetett fogalommal társulnak, mint bátorság, magabiztosság, felszabadultság, kreativitás, egyéni stílus (Kim–Sherman, 2007).

Immár nemcsak arról van szó, hogy az állampolgárok kisebb-nagyobb csoportja felindult és tiszteletlen módon önti szavakba elégedetlenségét, vagy heves fellobbanással tudatja egy-egy politikussal a rokonszenvét. Aligha kérdéses, hogy a tanulmányunk legelején felidézett megszólalások a politika részét képezik, tehát méltóak a politikatudomány érdeklődésére. Vannak további, a politikai kommunikáció eddigi kereteit másképpen feszegető példáink is. Az egyik közelmúltbeli eset Pokorni Zoltán érzelmes megnyilvánulása⁶ egy holokauszttal kapcsolatos rendezvényen, a másik az az eseménysor, amely az Országgyűlésben,⁷ majd a Magyar Televízió épületében⁸ zajlott ellenzéki képviselők főszereplésével 2018 decemberében. De nem kevésbé figyelemre méltó az, hogy az online politizálásban és a közösségi médiában szinte alig találunk olyan állampolgári társalgást, amelyik ne fordulna egy idő után, vagy mindjárt a legelején trágárságba, érzelmi kitörésbe, a középosztályi etikett szerint modortalannak minősíthető megnyilvánulásokba.

Bizonyos értelemben nem új jelenségekről van szó, hiszen 1990-ben is el-sírta magát az akkori magyar honvédelmi miniszter egy nyilvános rendezvényen, 2006-ban nem utolsó sorban az akkori miniszterelnök kiszivárogtatott trágárságai okoztak konsternációt, és amióta létezik az internet azon modortalan állampolgári társalgások folynak. A politikatudomány művelői előtt a negatív és pozitív érzelmi kitörések tehát az utóbbi évtizedekben is ismertek voltak. Mégis, jobbra tudományos érdektelenség vette körül a témát, a közbeszéd minőségével kapcsolatban inkább a gyűlöletbeszéddel, az antiszemitizmussal és cigányellenes retorika leleplezésével kapcsolatos vizsgálatok domináltak (Gerő, 2001; Pál, 2012; Glózer, 2013; Bernáth–Messing, 2017). Hasonlóképp a nemzetközi szakirodalomban: az egyénileg megélt érzelmek politikai véleményként történő kifejezéseit az elmúlt években kezdték el feltérképezni – főleg amerikai esettanulmányok segítségével (Berry–Sobieraj, 2014; Mutz, 2015; Sydnor, 2019).

Ebben a tanulmányban és a tematikus blokk többi írásában azt mutatjuk be, milyen lehetne az a fogalomgyűttes és az a módszerkészlet, amelyik hozzásegíthet az érzelmeiktől átfűtött kommunikációs aktusoknak a leírásához. Mielőtt azonban a terület kutatásának lehetséges útjait felvázoljuk, röviden bemutatjuk, miért nem elegendők az ez ideig alkalmazott elemzési eszközök a feladat elvégzéséhez.

IGAZMONDÁS ÉS MANIPULÁCIÓ, AVAGY MIÉRT NEM HASZNÁLHATÓ A POST TRUTH-KONCEPCIÓ?

Az emóciókat középpontba helyező politikai megszólalások vizsgálatához új eszközökre van szükség, mert a jelenleg rendelkezésünkre álló keretek vagy gyenge lábakon állnak vagy megkérdőjelezhetők a kiindulópontjaik (Kiss, 2013; Papacharissi, 2015; Andok, 2020). Miközben ugyanis a politikatudomány tudott arról, hogy vannak trágár kiszólások, érzelmes megnyilvánulások, s általában szólva a politikai kommunikációs aktusok nemigen elégitik ki az igazmondás vagy a deliberáció követelményeit, hajlamos volt az ilyen normasértő vagy meghökentető jelenségeket egyszerűen a manipuláció (Breton, 2000) fogalmával illetni, vagyis olyan meggyőzésre irányuló erőfeszítésnek tekinteni, amelyik nem teszi a célpont számára világossá, hogy véleményváltozás elérésére törekszik.

Különösen felerősödött ez az attitűd 2016 óta, ugyanis a közbeszédnek ekkortól az egyik szóbokra a *post-truth*, a tények utáni világ, a *fake news* és még egy sor fogalom. Némelyek politikatudományi jelentőséget is tulajdonítottak a fejleményeknek (Krekó, 2018; Kalpokas, 2019), jóllehet kétséges, hogy van-e alapja a *post-truth* koncepciójának.⁹

A *post-truth* elképzelés korszakhatárt sugall: mintha 2016-ig a politikai igazmondás korában éltünk volna, mert addig a politikusok és a média tartotta magát a tényyszerűség, az adatokra alapuló és racionális kommunikáció normájához. Volt normasértés, de nagyon ritkán, például kampányok idején, és azt is diszkurzíve vagy egyéb szabályozással szankcionálták. Mindenesetre értékesebbnek tartották azt, ha a kommunikátor igazmondással akart támogatást szerezni, mint ha torzítással, érzelmek – például félelem és remény – felhorgasztásával (Brader, 2006). Utóbbi a Platónig visszanyúló politikatudományi és politikai filozófiai hagyomány alapján el szokás ítélni, és pedig szintén manipulációnak, demagógiának minősítve.

Aki a hamisság és a manipuláció keretében akarja magyarázni például az állampolgári, de akár a politikusi megnyilvánulásokat, az rejtetten vagy nyíltan azt feltételezi, hogy a politikai kommunikációs aktusoknak egyetlen igazi funkciója a valóság hű leírása. A világleírás pedig alávethető az igaz-hamis kérdésének.

Arisztotelész két hagyatéka: igazmondás és politika

Az igazmondás paradigmája egészen Platónig¹⁰ és Arisztotelészig vezethető vissza. Mi most csak Arisztotelésszel foglalkozunk, mert úgy látjuk, hogy az ő munkássága két hagyománynak a forrása: az igazmondásé, és az ez alá nem vehető megnyilvánulások elítéléséé, mint az Platónnál olvasható.

Arisztotelész a *Herméneutika* című művének 4. fejezetét a következő megjegyzéssel zárja: „... nem minden mondat kijelentés, hanem csak az, amelyre vonatkozik az, hogy igaz vagy téves. Márpedig ez nem mindre vonatkozik; például a kérdés mondat ugyan, de nem is igaz, nem is téves. A többi hagyjuk, hiszen vizsgálattuk inkább a szónoklattanba vagy a költészetben tartozik.” (17a)

A megjegyzés értékeléséhez érdemes látni, hogy itt és az *Organon* további szövegeiben Arisztotelész a tapasztalati és a logikai ítéletekkel foglalkozik, vagyis olyan „mondatokkal”, amelyekről vagy tapasztalati, vagy logikai úton egyértelműen eldönthetők, hogy igazak-e vagy sem. Arisztotelész véli, hogy ezeken kívül is vannak mondatok, ám azok a retorika és a poétika alá tartoznak, mert nem érvényes rájuk az igaz-hamis, vagyis az általunk igazmondásnak nevezett kritérium. Ez nemcsak arra utal, hogy nem minden mondattal kapcsolatban van értelme feltenni az igazmondás kérdését, hanem arra is, hogy a politikai kommunikáció jelentős részével kapcsolatban sincs ennek értelme. Mind a retorika, mind pedig a poétika ugyanis jelentős részben politikai vagy politikai jelentőségű szövegekkel foglalkozik.

Arisztotelész *Rétorika* című műve kifejezetten a politikai kommunikáció kérdéseire vonatkozik, ha tehát ideutalja az igazmondás alá nem vonható kijelentéseket, akkor a politikai kommunikáció túlnyomó részét is kivonja a kritérium alól. Háromféle beszédet különböztet meg: a tanácsadóit, a törvényszékit és a bemutatót, de mindhárom típushoz jelentős részben, mai szóval politikai beszédek tartoznak, ugyanis a törvényszékeken szintén nem kis részben politikai ügyeket tárgyalnak, ahogyan ez Szókratész peréből, de máshonét is ismert (Ober 1991, 1993; Bolonyai, 2003). A *Poétika*, Arisztotelész másik releváns műve pedig elsősorban a tragédia szabályait mutatja be, márpedig a korabeli Athénban a színházi előadások politikai jelentőségűek, ami ha másból nem, abból látható, hogy az „állam” fizet a nézőknek napidíjat, hogy jelen legyenek az előadásokon (Fischer-Lichte, 1990).¹¹

Leszögezhetjük, hogy Arisztotelész a politikai kommunikációs jelenségek túlnyomó részére nem tartotta relevánsnak az igazmondás kérdését. Ezt támasztja alá a *Rétorika* is a maga szintén kettős álláspontjával. Arisztotelész a fejtegetés legelején (1254a) óva int attól, hogy a rétor érzelmeket keltsen a bírákban, tehát a népgyűlésen és a törvényszéken majd döntést hozó athéni polgároknak, ugyanis ez eltorzítja a tisztánlátásukat. Csakhogy ezt követően több száz oldalt ír arról, hogy hogyan lehet a bírákban érzelmeket kelteni, mert „Az érzelme azok a tényezők, amelyek megváltoztatják az emberek ítéleteit...”

(1378a). A mű nagy része nem más, mint azoknak az Arisztotelész szerint általánosan elfogadott véleményeknek, ha úgy tetszik, közhelyeknek, és a tapasztalat alapján érzelmeket kelteni tudó technikáknak a leírása, amelyekkel befolyásolhatók a döntnökök, a közönség. A retorika ugyanis a közönségre irányul, olyannyira, hogy még a három retorikai típus sem a maga formális szabályai szerint különbözik egymástól, hanem a közönség milyensége miatt (1358b). Nem az számít tehát, hogy mi a tudományos vagy filozófiai igazság, hanem az, hogy mit hajlandó a közönség elfogadni, megszavazni.

Az előbb Platón által negatív, majd Arisztotelész által pozitíve elindított két hagyomány egyike tehát a tapasztalati és logikai ítéleteké, a világról szóló igaz és hamis mondatoké, és erre épül például a nyelvészet kétezer éves iránya. A másik pedig a nem ide tartozó kijelentéseké, mondatoké, amit Arisztotelész a *Poétikába* és a *Rétorikába* utal, és ami tulajdonképpen egészen a XX. század közepéig inkább marginális marad a nyelvészetben is a világ helytálló leírásához, konstatálásához képest. A későbbi terminológiát használva úgy fogalmazhatunk, hogy Arisztotelésznel egyszerre van jelen a beszéd világleíró, ezért az igazmondásnak alávethető, más szóval referenciális vagy informatív funkciója, és a közönségre irányuló, annak érzelmeit megváltoztatni akaró, más szóval konatív funkciója.¹²

Az igazmondás paradigmája tehát nem elegendő akkor, amikor a felfűtött és sorozatosan normasértő megnyilvánulások jelenkori elszaporodását akarjuk értelmezni. Egy-egy adatközlés esetében viszonylag könnyen utána lehet járni annak, hogy helyes-e vagy sem, érzelmi kirohanások, szubjektív megnyilvánulások helytállóságát azonban aligha ellenőrizhetjük. Paradox módon az érzetekre, benyomásokra építő megszólalások is az igazságra apellálnak, csak éppen nem tényalapú, ellenőrizhető, objektív igazságra, hanem az autenticitás és az empátia által felfogható igazságra. Joggal feltételezhetjük, hogy a politikusok, elkötelezett újságírók vagy érdekképviselői csoportok valóban manipulálni akarnak, tehát az ő emotív megnyilvánulásuknak gyűjtőfogalom lehet a manipuláció, hiszen átgondolt stratégiai kommunikációt folytatnak, nem pedig hirtelen elragadtatásuk vált véletlenül vagy akaratuk ellenére nyilvánossá. Ám hasonló tudatosságot aligha feltételezhetünk az online vitához hozzászóló vagy tüntetéseken skandaló állampolgárok esetében.¹³ Vajon, amikor a politikus azt látja, hogy az érzelmek kinyilvánítása és a szélsőséges szubjektivitás az állampolgárok által buzgón alkalmazott és elfogadott stílus, miért ne gondolhatná azt, hogy ő is megnyilvánulhat őszintén? Meglehet, hogy az őszinte érzelmi állapotok kifejezése a politikusok és az újságírók közegeiben stratégiai és manipulatív megfontolást követ, de az adott pillanatban lehet olyan, amelyik éppen azért megnyerő, mert nem érződik rajta a patikamérlegen történő adagolás. Éppen ettől tűnik és válik autentikussá sokak szemében.¹⁴

A dolgozat elejének idézetei tehát nem marginális nyelvi jelenségek, hanem teljes értékű politikai kommunikációs aktusok. A megszólalók performálják a maguk jogosultságát a megszólalásra, élesen elítélnék, minősítenek, és felszólítanak másokat, s nem az számít, hogy vajon igazolható-e az, amit a közösségi médiában posztolnak, felírtak a táblájukra, belekiabáltak a nagygyűlés terébe vagy szónoklatuk részeként elmondanak. Hogyan is lehetne igazságpróba alá vetni szubjektív viszonyulásokat? Elegendő az aktusok pusztá megtörténte, az, hogy a megszólalók így érzik és így gondolják, ott és akkor lehetőségük van sokak füle hallatára és szeme láttára kinyilvánítani. Ezek az aktusok pedig az igazmondás legitimációja nélkül is képesek hatni.

A KOMMUNIKÁCIÓ FUNKCIÓI: NYELVTUDOMÁNYI ÖRÖKSÉG BÜHLERTŐL JAKOBSONIG

Hogy a világleírás paradigmája mennyire uralkodó a XX. század elején is, mutatja, hogy például Edward Sapir, akinek a nevét utóbb a Sapir–Whorf tézis is kölcsönvette, még a húszas években is azt írja (Sapir, 1921: 14.), hogy a nyelvészet számára másodlagos az, ami nem értékelhető az igazmondás alapján, ezért másodlagosak a megszólalásban megnyilvánuló érzelmek. Ezzel szakít Karl Bühler. Bühler olyan nyelvfelfogással áll elő, amelyik szerint minden kommunikáció egyszerre szól a világ valamely részletéről, érzékelteti a megszólalónak a dologgal és a kommunikációval kapcsolatos szubjektív állapotát, valamint hat a megszólalás hallgatójára. Ekként a nyelv nem választható el a kommunikációs helyzettől, tehát sem a megszólalótól, sem a hallgatótól, vagyis nem zárt, formális rendszer, ami a valóságot képezi le és nem tesz semmi mást. „Az emberi beszéd háromszoros feladatot lát el: kinyilóánítás, kiváltás és bemutatás.” – írja Bühler (1965: 1. és 28.).

Látjuk, hogy még csak nem is elsőként említi az addig paradigmaticusnak minősült (világ)bemutatást [*Darstellung*], ehelyett a kinyilatkoztatást [*Kundgabe*], vagyis a beszélő szubjektív állapotának kifejezését helyezi az élre, és a hallgató érzelmeinek, reakciójának kiváltását [*Auslösung*] említi másodiknak. Minden megszólalás egyszerre végzi el mindhárom feladatot [*Leistung*]: minden megszólalás mond valamit a világról, kifejezi a megszólaló mentális állapotát, és kivált valamit a hallgatóból. Bühler nem azt mondja, hogy vannak olyan verbális megnyilvánulások, amelyek a világ objektív tényeiről szólnak, mások a beszélő szubjektív állapotát fejezik ki, megint másokkal pedig a beszélő nem tesz mást, mint hat a hallgatóra, hanem azt mondja, hogy a nyelvi megnyilvánulás mindig egyszerre teljesíti mindhárom feladatot.¹⁵

A társadalomtudományok körében jól ismert Austin beszédaktus elmélete. Ennek végkövetkeztetése szintén az, hogy a nyelv belefonódik a kommunikációs körülményekbe, és ezért ugyanaz a mondat vagy verbális megnyilvánulás

a legkülönbözőbb jelentésekre tehet szert és változatos hatást kelthet attól függően, hogy milyen kommunikációs helyzetben hangzik el. Az ismert példa az anyakönyvvezető mondata arról, hogy az előtte megjelenteket házastársaknak nyilvánítja. Ennek a mondatnak akkor van valós következménye, akkor tekinthető sikeresnek, ha a megfelelő kommunikációs és intézményes feltételek állnak fenn, például nem valamilyen filmfelvétel részeként hangzik el, és a tisztviselő fel van jogosítva a házasság megkötésére.

A beszéddel tehát egyáltalán nem csak leírjuk, jól vagy rosszul, a világot, hanem cselekszünk vele, performálunk valamit. Egy sor esetben ki is mondjuk, hogy mit cselekszünk éppen, például azt mondjuk, hogy „Ígérem, hogy elmegeyek!” vagy azt mondjuk, hogy „Állítom, hogy ez történt.” – ilyenkor úgynevezett performatív igéket (ígérem, állítom) használunk, szemben azzal az esettel, ha csak annyit mondunk, hogy „Elmegeyek!” vagy „Ez történt.” Mint látszik, az egyszerű világleíró mondatokkal is cselekszünk, hiszen megszólalunk, és kiemelünk valamilyen említésre méltó dolgot a világ egészéből, erre irányítjuk rá a partnerünk figyelmét: „ez történt és nem más”. Bühlerhez visszakapcsolva: nemcsak mondunk valamit tárgyokról és a dolgok állásáról, hanem kifejezzük azt, hogy éppen most mi érdekel, mi foglalkoztat bennünket a világból, és felhívjuk valamire a minket hallók figyelmét.

Austin nyomán a nyelvészeti pragmatika különféle csoportokba sorolta és sorolja a beszédaktusokat. Talán legismertebb ezek közül Searle (1997) ötös felosztása. Az egyszerű megállapításokat asszertívumoknak nevezi, a parancsokat direktívumoknak, a beszélő általi vállalásokat kommisszívumoknak, a beszélő érzelmi állapotát kifejezőket expresszívumoknak, végül a házasságkötéshez hasonló megnyilatkozásokat deklarációknak. Mint Bühler és Austin esetében, itt is az a fontos, hogy a világleírás már messze nem az egyetlen funkciója a kommunikációnak, és a többi fajta valóban kívül esik az igazmondás kritériumán.

A funkciók szaporodásának a csúcspontja Roman Jakobson felfogása, aki a kommunikációt illetően hat tényezőt és hat funkciót különböztet meg. A kiindulópont bühleri, hiszen Jakobson szerint is minden kommunikációs aktusban, különösen amennyiben terjedelmesebb, egyszerre van jelen hat tényező és tényezőnként egy-egy, tehát hat funkció. A hat tényező a beszélő, a hallgató, a téma, amiről a kommunikáció zajlik, a közös kód, amely által megértik egymást a felek, a kommunikációs kapcsolat, tudniillik az, hogy hallják és látják egymást, valamint az üzenet, amely tehát a beszélőtől eljut a hallgatóhoz. A kommunikációban a hangsúly a hat tényező bármelyikére helyeződhet, jobbra valamelyik inkább van az előtérben, mint a többi.

Az *informatív* funkció főségéről beszélünk akkor, ha a kommunikáció a világról, valamely dologról, tudniillik a kommunikációs folyamaton kívül levő dologról szól, azt írja le, annak a képét közli. Ha a hallgató áll a középpontban, akkor a *konatív* funkció túlsúlyáról beszélünk. A kommunikáció rá akarja venni

valamire a hallgatót: javasol, kér, parancsol és így tovább, közvetlenül vagy közvetetten el akar érni nála valamit. Általában nem nélkülözhetetlen, hogy performatív igék (javasolom, kérem, parancsolom stb.) szerepeljenek a megszólalásokban, mert a konvenciók vagy a percepció alapján kiviláglik, hogy a hallgatónak meg kellene tennie valamit. Gyakori, hogy a kommunikációs folyamat az éppen használt jeleket, szavakat, vizuális eszközöket, ezek jelentését és értelmét akarja tisztázni. Ilyenkor nagy hangsúly esik a *metaszemiotikai* funkcióra. Jakobson metalingvisztikai funkciót említ, mivel azonban nemcsak verbális kommunikáció elemzése a célunk, hanem vizuális is, ezért inkább a metaszemiotikai megnevezést használjuk. Nem ritka kommunikációs folyamat az, amelyik látszólag például a történések leírását adja elő, valójában arra szolgál, hogy fennmaradjon a kommunikációs kapcsolat; ez a *fatikus* funkció teljesítése. Különösen fontosnak tűnik ez a funkció a közösségi média esetében (Miller 2008 és 2015, Porter 2017), ahol érvényesülni látszik a posztolásnak az a szerepe, hogy fennmaradjon a kapcsolat, hogy az érdeklődők, az ismerősök legközelebb is ellátogassanak az oldalra. De fatikus funkció a kommunikációs kapcsolat felmondásának vagy megtagadásának a kinyilvánítása is.

Ha az üzenet megformáltsága ötlük szembe, akkor a kommunikációs aktus elsősorban *poétikai* funkciót lát el. Amennyiben a szöveg túl műves, vagy nem eléggé érthető, amennyiben egy kép túlságosan tarka vagy éppen nagyon fakó, általában: amennyiben a tartalom megformálása inkább tűnik fel, mint maga a tartalom, akkor a poétikai funkció nyomakodott az előtérbe – függetlenül attól, hogy azt akarta-e valaki is vagy sem. Végül, ha a beszélő kap prioritást, akkor a kommunikáció elsősorban *expresszív* funkciót lát el. A megnyilvánulás szólhat bármiről, valamilyen tényállásról a világban, az éppen használt jelek, szavak, képek értelméről, lehet művesen formált vagy csúnya stb., ami a legszembetűnőbb, az a beszélő szubjektív állapota, érzései, viszonyulása ahhoz, amiről szó esik, vagy a kommunikáció bármely más tényezőjéhez.

A kommunikáció tehát feladatokat lát el: kifejez érzelmeket, felszólít másokat, leír tényállást, jelzi, hogy él a kommunikációs kapcsolat, értelmezi és tisztázza a használt jeleket, és hatásosabbá teszi a mondandót azzal, hogy odafigyel a megformáltságára. Vannak verbális és nem verbális megnyilvánulások, amelyek például a rövidségük okán csak egy-egy funkciót látnak el, és sokszor ezek segítségével szokták megvilágítani Jakobson elméletét. Mindig figyelembe kell azonban venni azt, hogy csak ritkán van jelen egyetlen funkció akár a hétköznapi társalgásokban, akár a politikai megnyilvánulásokban. Ugyanakkor vagy a szándék, vagy a recepció vagy a konvenció alapján az adott kommunikációs aktusnak lehet elsődleges, másodlagos stb. funkciója, vagyis elemezhető az, hogy mi a funkciók hierarchiája. Az adott társalgásban vagy az adott politikai aktor megnyilvánulásaiban kialakuló, a belőlük kiolvasható funkció-hierarchia mintái leírhatók, és ez alapján összehasonlíthatók egymással társalgások és megszólalók mind térben, mind időben.

A nyelvészet történetének a rövid áttekintésével azt kívántuk megmutatni, hogy habár nem alap nélküli a mai közírók és a fősodorba tartozó politikatudomány részrehajlása a politikai kommunikáció igazmondás-paradigmáját illetően, létezik más paradigma is. A nyelvészet a XX. századra kialakított számos olyan fogalmat és megközelítést, amelyikből kiindulva képesek lehetünk érdemben kezelni az igaz-hamis kritérium alá nem vonható kommunikációs aktusokat. Immár bevett felfogás, hogy a nyelvnek, illetve a kommunikációnak csak az egyik funkciója a világról igaz, ellenőrizhető ítéleteket tenni lehetővé, illetve alkotni. A többi funkció figyelembe vételével gazdagabb képet nyerhetünk a politikai kommunikációs és a politikai folyamatok világáról.

CSELEKVÉSELMÉLETEK A CÉLRACIONALITÁSON TÚL

Merész párhuzammal élve azt mondhatjuk, hogy a nyelvészetéhez hasonló bővülésen mentek keresztül a társadalmi és politikai cselekvéssel kapcsolatos elméletek is a XX. század folyamán, itt is egyetlen paradigmától jutottak el a cselekvés többféleségének elfogadásáig. Ennek rövid áttekintése következik most.

Első ránézésre éppen ellentétes folyamat játszódott le. Max Weber (1987: 2. §) még négyféle cselekvést különböztetett meg, ezzel szemben az ötvenes évektől kezdve például a választáskutatás már azt is kényszernek érezte, hogy az addig kizárólagosan alkalmazott célracionális, instrumentális cselekvés mellé fel kellett, hogy vegyen egy másikat is, azt, amit expresszív választásnak neveztek el. Mintha Weber négyességétől tehát legalább egy időre a célracionális cselekvés egyedülvalóságáig jutottunk volna el, a helyzet azonban ennél összetettebb. Habermas (2011) Schluchter (1981) nyomán azt olvassa ki Weber négyes tipológiájából, hogy valójában ott a célracionális típus az etalon, a másik három ennek az összetevőiből rendelkezik egyenként kevesebbel és kevesebbel. A társadalomtudományok paradigmatis cselekvéselmélete tehát Weber miatt és óta a célracionális (Demertzis 2017: 1–2.), és pedig vagy azért, mert ki tudják mutatni, hogy maga a cselekvő is tudatosan célracionálisan cselekszik, vagy azért, mert a kutató képes racionális célt találni a vizsgált cselekvéshez és aztán azt visszavetíteni a cselekvő tudatába. A célracionális paradigma státusa tehát nem azt jelenti, hogy minden cselekvés célracionális, hanem azt, hogy bármilyen legyen is a cselekvés, a célracionális alapján érdemes megérteni.

Az alábbiakban azt mutatjuk be, ahogyan – a nyelvészetéhez hasonlóan – a társadalomtudományok cselekvéselméleti palettája is színesebb lett, egyre kevésbé voltak képesek beérni a célracionálissal, mint paradigmával. Először a választási paradoxont említjük és ennek megoldásaként az expresszív választás problémáját, ami átviszi a gondolkodást az expresszív cselekvés fogalmához, majd a Goffman által kidolgozott dramaturgiai cselekvést mutatjuk be.

A választási paradoxon és az expresszív politikai cselekvés

Nagyjából az austini fordulattal egy időben merül fel a politikatudomány választásokkal foglalkozó részében a kétely, hogy vajon miként lehet megmagyarázni az állampolgárok választási részvételét (Downs, 1957). A fő kérdés az, hogy egyáltalán miért mennek el választani, amikor az egyéni szavazatuk csekély hatást gyakorol a végeredményre, ugyanakkor a részvétel, főleg, ha beleértjük az alternatívákkal kapcsolatos ismeretgyűjtést is, költséges, energiát és időt vesz el az egyéntől. Márpedig a célracionális cselekvés paradigmája szerint az állampolgár minden politikai cselekvése alkalmával számba veszi a politikai, így a választási részvételének a költségeit és hasznát, és csak akkor lép, ha a haszon meghaladja a költségeket. Mivel pedig ez sosem történik meg, ezért a célracionális nem magyarázhatja a választási részvételt.

A vizsgálódók válasz gyanánt bevezetik az expresszív választás fogalmát. Eszerint az állampolgár nem a költséget és a hasznát nézi, hanem ki akar fejteni valamit a részvételével, éppenséggel függetlenül attól, hogy a szavazata számít-e a végeredmény alakulásában vagy sem. Több dolgot is ki akarhat nyilvánítani, így például a párthoz kötődését, a pártidentitását (Fiorina, 1976: 396.), vagy azt, hogy fontos számára a közösség egysége (Rosanvallon, 1992: 38–39.), vagy azt, hogy fegyelmezett állampolgár, aki elfogadja, hogy a választási részvétel növeli a megválasztottak legitimitását.

Rögtön látjuk, hogy az expresszív választás fogalma tulajdonképpen nem lép ki a célracionális és így az instrumentális választás logikájából. Itt is a választás vagy a részvétel nem más, mint eszköz, és pedig racionálisan kiválasztott eszköz, csak éppen nem a választás eredményének az eldöntéséhez, hanem valamilyen egyéni jó érzéshez. Mint az instrumentális választás, ez is utilitárius tehát.¹⁶

Hasonló ambivalenciával találkozunk a politikatudomány egyik területén, amely kifejezetten az expresszív politikai cselekvés kérdésével foglalkozik, és pedig szembeállítva a saját felfogását az instrumentális racionalitás szemléletmódjával. Például Jakob Svensson (2008a és 2008b) azt mondja, hogy az állampolgárok azért vesznek részt a helyi közéletben, mert ki akarják fejteni az identitásukat. Kutatásában helsingborgi szülők közéleti tevékenységét vizsgálja, és bár a velük készített interjúkban ez a megokolás sosem hangzik el az alanyok részéről, Svensson mégis arra következtet, hogy a megkérdezettek a „gondos szülő” identitásukat akarják kifejezni, és ezért vesznek részt olyan kezdeményezésekben, amelyek meg akarják óvni a környezetük egy részét a beépítéstől, hogy a gyerekeknek legyen hol játszaniuk. Volna tehát egy előzetesen létező identitás, amelyet aztán a szülő a politikai részvételén keresztül akar kinyilvánítani, és ezt nevezi Svensson expresszív cselekvésnek. Zhao és munkatársai (2008) és Bene Márton (2020) hasonlóképpen arra jut, hogy a

Facebookon az állampolgárok fel akarják mutatni az identitásukat, de ezt inkább implicate teszik, mint explicite.

Ezekkel a kísérletekkel kapcsolatban világos, hogy amennyiben az állampolgár explicite megmondaná a kutatónak, hogy neki a részvétellel az identitásának a felmutatása a célja, akkor ez célracionálissá, instrumentálissá tenné a cselekvését. A kutatónak tehát arra van szüksége, hogy az állampolgár ne tudjon arról, hogy neki ilyen identitással kapcsolatos célja is van, hanem ezt a kutató olvashassa ki a részvételtől. Eszerint az állampolgár ki akar valamit fejezni, de mivel nem tudja, hogy mit akar valójában kifejezni azon túl, amit leír vagy megtesz, sőt, azt sem tudja, hogy ki akar valamit fejezni, ezért a kutató szabadon értelmezheti a történést expresszív és nem célracionális cselekvésnek.

Azt a gondolatmenetet látjuk ezekben a próbálkozásokban, ami egyszerre veti el és tartja fenn a politikai cselekvővel kapcsolatos antropológiai premiszát, a célracionális ember képét, csak éppen az egyik cél helyett egy másikat definiál kívülről a cselekvő számára. Ugyanakkor fontos ez a módosulás, mert felveti az akaratlan expresszivitás, a tudattalan, a nem reflektált kifejezés lehetőségét. A politikai élet számos pillanata lehet olyan, ahol a cselekvők nem akarnak semmi specifikust kifejezni, csupán reagálnak, kinyilvánítják az identitásukat, a szubjektív viszonyukat a történésekhez. Nem szükséges feltételeznünk, hogy minden cselekvő az intézmények vagy más állampolgárok viselkedését akarja befolyásolni a cselekvésével, beérhetjük azzal, hogy egyszerűen kifejezi azt, amit érez, kinyilvánít valamit.

A dramaturgiai cselekvés és az udvariasság

Ugyanez az ambivalencia, tehát a stratégiai/célracionális expresszív viselkedés és az önkéntelen expresszivitás kettőssége figyelhető meg Erving Goffman elméletében.¹⁷

Goffman (2000) azt mondja, hogy az egyén mindig valamilyen szerepet vesz magára, amikor mások szeme elé kerül. A helyzet tehát azonos a politikai kommunikációs helyzetekkel, éspedig még abban a szokványos értelemben is, hogy a politikus szerepet játszik, mint színész a színházban. Csakhogy a goffmani elméletben a színházmetafora nem terjed ki a közönségre, ugyanis nála a közönség az alakítás aktív részese, nemcsak passzív szemlélő, mint a színházban, ahol legfeljebb tapsolni tud. Ez a tényező különösen alkalmassá teszi Goffman elméletét arra, hogy a közösségi médiabeli politikai kommunikációt vizsgáljuk, hiszen itt is meglehetősen sűrű interakció zajlik a politikus, vagy bármely posztoló és a közönsége, vagyis az ismerősi köre között: az ismerősök lájkolják, kommentálják, megosztják, mémesítik a posztjait, és persze maguk is profilt gondolnak a felületen.

Goffman nemcsak arra mutat rá, hogy az egyén kialakít egy arculatot, homlokzatot,¹⁸ és azt fordítja a közönsége felé, tehát tudatos, célracionális expresszív cselekvést hajt végre, hanem arra is, hogy a közönség is részt vesz ennek az egyéni arculatnak a formálásában, de legalábbis a megvédésében. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a közönség még akkor is az egységes arculat szerint kommunikál az egyénnel, amikor az valami olyat tesz, ami ellentétben áll az arculatával; a közönség hajlamos úgy tenni, mintha az ilyen bakikat nem venné észre.

Számunkra a felfogás legfontosabb eleme az, hogy Goffman egyszerre tekintik akaratlagosnak és akaratlanul az arculatképzést és annak védelmezését mind az egyén, mind a közönsége részéről. Vagyis az egyén és a közönség viselkedése nem tekinthető egyszerű színlelésnek, vagyis igazmondás helyett hamisságnak, autentikus helyett instrumentális és stratégiai viselkedésnek a saját minemőségét, társadalmi státusát, érzéseit és ismereteit illetően. Ahogyan Goffman egyik példája (2000: 49.) sugallja: az orvos nem azért tart fenn olyan homlokzatot, mely szerint emlékszik minden betegre minden leletére, mert be akarja őket csapni, hanem azért, mert ezt igénylik tőle a betegek. Persze nem is játssza tökéletesen ezt a szerepet, de nemcsak azért nem, mert képtelenség minden beteg összes adatára emlékezni, hanem mert a homlokzat-ápolás jelentős részben akaratlanul történik, ráadásul részt vesz benne az éppen vele kommunikáló beteg is, aki meg az engedelmes és az orvost kritikátlanul tisztelő ember arculatát mutatja akarva-akaratlanul az orvos felé.

A goffmani felfogás újra lehetővé teszi a számunkra annak az elgondolását, hogy nemcsak tudatos és akaratlagos cselekvések lehetnek fontosak akár a hétköznapiak, akár a politikában, ami egyre inkább hétköznapi önmagában is az internet és a közösségi média jóvoltából. A másik fontos kiindulópontunkká pedig az tehető, ahogyan a homlokzat gondolatból kinőtt az udvariasság- és az udvariasságelmélet, jóllehet ezek explicite célracionális cselekvőket feltételeznek. Ez is azoknak a pontoknak az egyike, ahol összetalálkozik a nyelvészet a cselekvéseméleti eredményekkel. Goffman is ír arról, hogy a közönség tapintatos az egyénnel szemben: ritkán kérdőjelezi meg az egyén által sugalltatot. Az udvariasság a vonatkozó nyelvészeti, pragmatikai felfogás szerint hasonlóképpen abban áll, hogy a közvetlen kommunikációban a felek legalábbis nem sértik meg a másik által felmutatott szerepet, sőt, gyakran további gesztusokkal még meg is erősítik azt. Az udvariasságelmélet klasszikus változatának (Brown–Levinson, 1987) az arculatot fenyegető cselekvés az antropológiai kiindulópontja, az udvariasság ennek a fenyegetésnek az elhárítása, az erről való lemondás a felek részéről.

Mindez azért releváns, mert a tanulmány elején idézett megszólalások aligha tekinthetők udvariasaknak, és jó lenne olyan módszerrel rendelkezni, amelyek a segítségével leírhatók, csoportosíthatók az ilyen megnyilvánulások, hanem azért is, mert az udvariasság nemcsak verbális módon, hanem például vi-

selkedésként is megmutatkozhat (Culpeper, 1996: 357–358.). Felismerhetővé válnak azok az esetek, amelyeknél a megszólalás csak implikálja a homlokzat megtámadását, vagyis a beszélő nem ragadtatja magát az idézetekkel párhuzamba állítható durvaságra, mégis udvariatlan aktust követ el. Például ha a politikust egy női munkatársának a leváltásáról kérdezik, amire ő azt válaszolja, hogy nem foglalkozik nőügyekkel, akkor egy ilyen kijelentés jól elemezhető az udvariasságelméletek segítségével, például megállapítható a súlyossága a trágár megszólalásokéhoz képest (Brown–Levinson, 1987: 76. skk.).

Ebben a részben a cselekvéselméleteket tekintettük át, azért, hogy megmutassuk, a XX. század második felére nemcsak a nyelvészetben érett meg az idő arra, hogy a diszciplínák megszabaduljanak a vezető paradigmájuk, a társadalomtudományok esetében a célracionálisan cselekvő ember paradigmájától. A túllépés elgondolhatóvá teszi azt, hogy az emberek a közéletben is ragadtathatják magukat olyan cselekedetekre, amelyek a legreménytelibben nem a célracionális etalonja segítségével vizsgálhatók. Mindezzel nem azt sugalljuk, hogy a célracionális cselekvés – akár mint valós történés, akár mint elemzési paradigma – elvetendő, vagy háttérbe szorítandó. Valószínűleg minél inkább intézményes politikai aktórral, tehát politikussal vagy médiamunkatárssal van dolgunk, annál inkább fogunk jól kitapintható stratégiai cselekvésekre találni, és ezért a célracionális paradigmájának az alkalmazása továbbra is szükséges. Ugyanakkor az állampolgárok, az online világban tömegesen megjelent új szereplők, új megközelítésmódokat is alkalmazandóvá tesznek a kutatások számára és ehhez fel kell tételeznünk más cselekvéstípusokat és nyelvi funkciókat.

POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS EXPRESSZIVITÁS – KUTATÁSI IRÁNYOK, SZEMPONTOK, LEHETŐSÉGEK

A fentiek nyomán számunkra az expresszivitás mindenekelőtt a kommunikációnak az az aspektusa, amely lefedi a kommunikátor saját viszonyát a kommunikáció többi összetevőjéhez, tehát a világhoz, a partnerhez, a megformáláshoz és a kommunikációs kapcsolathoz. Ez a viszonyulás lehet érzelemtelített és lehet mérsékelt, alig feltűnő, de akármilyen is, mindig gyakorol hatást, akár akarja a kommunikátor és a környezete, akár nem. Vannak kommunikációs esetek, amikor ezt a funkciót a kommunikátor tudatosan felerősíti, tehát sokkal kevésbé amiatt nyilvánul meg, mert mondani vagy jelezni akar valamit a világgal kapcsolatban, mint inkább avégett, hogy jelezze saját viszonyát a kommunikációs helyzethez. Más esetekben a kommunikátor tudattalanul nyilvánul meg, fejezi ki a viszonyát a világhoz. Megint máskor a kommunikátor nem akar semmi specifikust kifejezni, de a környezet, így a közönsége vagy a kutató, az információtartalom túl is kiolvas valamit abból, ahogyan az illető viselkedett, megnyilvánult.

Mint a korábban a dramaturgiai cselekvésről írottakból kitetszhetett, kutatásunk további központi fogalma a goffmani interakció. A politikai kommunikációt interakciónak, interakciók sorozatának tekintjük. Nem annyit jelent tehát számunkra az interakció-központúság, hogy az egyének hatnak egymásra. Nézőpontunk az interakciót helyezi a középpontba, vagyis azt követjük, ahogyan ez alakul, függetlenül attól, hogy melyik szereplő milyen előzetes tervvel lépett kapcsolatra a többiekkel, hogyan tartott ki az álláspontja mellett vagy változtatott azon, mikor lépett be, mikor távozott, és vajon miért. Habár egy aktor mondhat igazat, vagy tévedhet, hazudhat, főleg a politikus és az újságíró pedig nagyon is akarhat hatni, az interakció egésze és egyes szekvenciái sem nem az informativitás, sem nem a hatáskeltés funkciójával írhatók le kimerítően, inkább ezek és további funkciók összességével. Legfeljebb annyit feltételezhetünk, hogy az egyes funkciók aránya, összetétele módosul a társalgás folyamán.

Az elemzéseinkhez tehát nem szükséges azt feltételeznünk, hogy például a posztoló avégett nyilvánul meg érzelmi alapon, hogy valamilyen specifikus hatást váltson ki az ismerőseiből vagy az odakeveredőkből. A cselekedetének lehet tudatos vagy tudattalan oka és célja az egyszerű kifakadás, a gőz leeresztése (Mor et al., 2015). A kommunikáció expresszív funkciójára fókuszáló vizsgálatok így a viselkedéslélektan irányából is megtámogathatók. Az online kommentkultúra terjedésével figyeltek fel ugyanis a nyilvános ventilálás jelenségére (Crockett, 2017). A tézis szerint a megszólalások jelentős részében a felgyülemlett feszültség és negatív érzelmek kiadása és levezetése történik. Egy-egy konfliktushelyzetre adott válaszként emberek egy részében felmerül az igény a harag és a frusztráció kibeszélésére. A ventilálást az önmegsegítés vágya táplálja: a szabad és korlátok nélküli önkifejezéstől az alany azt reméli, hogy kimozdítja a kellemetlen érzések köréből, megszabadítja a diszkomforttól és képessé teszi a továbblépésre (Voggeser et al., 2018). A ventiláció modellje tehát feltételez egy erősen felfokozott érzelmi állapotot, amit a megszólaló gátlátalanul, mindenféle előzetes kalkuláció nélkül kommunikál, annak reményében, hogy ez enyhülést hoz számára (Bushman, 2002; Gentile, 2013). Az internet biztosította körülmények kiválóan alkalmasak a ventilálás funkciójának betöltésére: gyorsan, egyszerűen és olcsón elérhető felületek, könnyen elhagyható online közösségek és anominitás.

Noha kevés kutatás áll rendelkezésre, úgy tűnik, hogy az online felületeket ventilálás céljából használók rövidtávon valóban hasznát látják az érzelmeik szabadon engedésének, a posztolás után nyugalomról és megelégedésről számolnak be. Ellentétes hatás mutatkozik azonban mások online ventilálásának olvasásával: ebben az esetben a közönség tagjainak felindultsága erősödik. A harag, a düh és a frusztráció kifejezésének kettős hatása van: a megszólaló pillanatnyi megnyugvásban részesül, míg a befogadók izgatottsága nő (Martin et al., 2013). Bár a pszichológia kifejezetten károsnak tartja a nyilvános és szak-

mai kontroll nélküli ventilációt, a napjainkban oly népszerű lelki egészség programok, asszertív kommunikációt hirdető tanácsadások, az érzékenység felvállalására buzdító self-help könyvek és a populáris kultúra önkifejezésre buzdító produktumait láthatóan nehéz ignorálni.

Az expresszív politikai kommunikáció kutatása a szándékok – legyenek azok manipulatívak, önkifejezők vagy a feszültség levezetését szolgálók – helyett mindenekeelőtt a társalgásra és annak hatásaira irányítja a figyelmet. A nyelvészeti összefoglaló végén azt jeleztük, hogy Roman Jakobson felfogását tekintjük eligazítónak a nyelvi expresszivitás kapcsán. A jakobsoni alapok – tehát a megszólaló személyes érzelmi állapotát és viszonyulásait kifejező fordulatok – bővíthetők néhány egyéb aspektussal.

Az érzelem és a politikai kommunikáció kapcsolatának vizsgálatában a legkézenfekvőbb a szövegben fellelhető érzésekre utaló igék, jelzők és főnevek összegyűjtése és elemzése (Koschut, 2017). A legegyszerűbb a vizsgálni kívánt érzelmekhez kapcsolódó szavak listáját elkészíteni, majd pedig manuálisan rögzíteni azok előfordulását. Nagyobb méretű anyagokat számítógépes módszerrel elemezhetünk. Az érzelemlexikont számítógép segítségével is futtathatjuk, vagy egy előre kiválasztott szövegtörzseten betanított osztályozó algoritmusokat használhatunk (Haselmayer–Jenny, 2017).

A politikai kommunikáció kutatásában a leggyakrabban a szentimentelemzéssel találkozhatunk, e módszer azonban nem teljesen fedi le az érzelmek vizsgálatának teljes spektrumát (Drávucz–Szabó, 2017): az adott szövegekben a megszólaló pozitív, semleges vagy negatív viszonyulásának valamelyikét kívánja azonosítani. Ettől eltérően az emócióelemzés előre meghatározott érzelmkifejezési kategóriákat létesít, és azokat azonosítja a szövegekben. Például az undor emóciójához kapcsolható az „elhányom magam, ha ránézek”, a szeretethez az „oda vagyok érte” vagy az örömhöz a „el vagyok ragadtatva” szófordulat. Az emócióelemzés képi ága azokon a leírásokon alapul, amelyeket Ekman és Friesen (1969) adott arról, hogyan jelenik meg a hat alapérzelem az emberi arcon. Manapság pedig az emotikonok és az emoji politikai használatának vizsgálata dívik (Bódi–Veszelszki, 2006; Kariryaa et al., 2020).

A kutatás másik szintje az érzelmi viszonyulást tükröző konnotációk figyelembevétele (Koschut, 2018). Míg az emócióval teli szavak összegyűjtése inkább nyelvészeti munka, ez már némiképpen társadalomtudományi feladat, hiszen egyes szófordulatok érzelmi kontextusát és konnotációját nagyban meghatározza a szokásszerű alkalmazás, a kulturális-társadalmi-politikai közeg, a közlő szándéka és a befogadó recepciója. Magyarországon tipikus példa a roma–cigány vagy a menekült–migráns szóhasználat érzelmi konnotációja. Szokás úgy gondolkodni, hogy a párok előbbi tagja befogadó, támogató, szimpátiát keltő, az utóbbi ellenben sértő, ellenséges, félelemkeltő szándékot leplez.

Mivel az érzelmekre vonatkozó fogalmi rendszerünk metaforikusan szerveződik (Kövecses, 2003), ezért a politikában is megfigyelhető képes beszéd

erejét jakobsoni értelemben nemcsak a poétikus, hanem az expresszív funkció megvalósulásának is tekinthetjük. A 2011-es politikai változásokat „arab tavasznak” nevező megszólalások reményt sugallnak, míg az Orbán Viktort „diktátornak” nevezők az önkényurak iránti gyűlöletet igyekeznek átirányítani a magyar kormányfőre. A metaforák vizuális megjelenítését is említhetjük: a politikusokat kefebajusszal ábrázoló képi anyagok hasonlóképpen a diktátorokkal szembeni harag tranzponálását szolgálják.

Végül, de nem utolsósorban felhívjuk a figyelmet az expresszív kommunikáció és a testi-fizikai érzetek összekapcsolására. Sara Ahmed nyomán tudjuk, hogy a politikai diskurzusokban gyakran alkalmaznak fájdalomra utaló fordulatokat, hogy a trauma segítségével erősítsék meg a politikai identitást (Zombory, 2019). Míg az undort keltő szavak feladata, hogy fizikailag is távolságot teremtsenek a választópolgárok és bizonyos tárgyak, élmények, eszmék vagy embercsoportok iránt (Ahmed, 2004), addig a fizikai közelségre, kontaktusra utaló kifejezések – „nyújtsunk segítő kezet”, „karoljuk fel”, „dolgozzunk együtt”, stb., a szolidaritás és az együvé tartozás érzését kommunikálják (Yuval-Davis, 2011).

Mindezekkel felvértezve olyan kérdések megválaszolására tehetünk kísérletet, hogy vajon érzelmesebb-e, expresszívebb-e a mai politikai kommunikáció, mint a tíz, húsz, harminc évvel ezelőtti volt? Van-e olyan csatorna, amit kifejezetten vagy legalábbis dominánsan az expresszív funkcióra szokás használni? Melyek azok a médiából ismert műfajok és formátumok, amelyek előtérbe helyezik és bátorítják a megszólalók érzelmi viszonyulásainak a kifejezését? A politikai kommunikáció mely szereplői támaszkodnak a kommunikáció expresszív oldalára? Van-e ebben különbség az ellenzék és kormány oldal között? Vajon baloldali vagy jobboldali sajátosság-e az erőteljes expresszivitás? Igaz-e, hogy a kisebb, marginális erőkre jellemzőbbek az emotív kifejezési módok? Melyek azok a politikai témák, amik arra készítetik a beszélőket, hogy véleményüket emocionális és szubjektív megéléseikre hivatkozva fejezzék ki? Milyen politikai cselekvések kapcsolódnak egy-egy érzelm kifejezéséhez?

A Politikatudományi Szemle különszámában olvasható tanulmányok e hosszú út első lépéseit foglalják össze.

JEGYZETEK

- ¹ Dobrev Klára beszéde a DK kampánynyitón 2019. április 14. <https://www.youtube.com/watch?v=uKHkVUfiDkk>
- ² Kunhalmi Ágnes bejegyzése. 2019. július 2. <https://www.facebook.com/kunhalmiagnes/posts/2923586667656789/>
- ³ Deutsch Tamás bejegyzése. 2011. március 29. <https://twitter.com/dajcstomi/status/52692190912196608>
- ⁴ Bayer Show. Echo TV 2019. január 13.

- ⁵ Az O1G betű szerinti jelentése: „Orbán egy gecí” Az o1g hashtag a Twitteren terjedt <https://twitter.com/hashtag/o1g>
- ⁶ https://mandiner.hu/cikk/20200114_igy_vallott_pokorni_zoltan_a_nagyapjarol
- ⁷ <https://www.facebook.com/TordaiBencePM/videos/357921591433135/>, https://index.hu/belfold/2018/12/12/az_ellenzek_elfoglalta_a_parlament_pulpitusat_nem_engedik_a_helyere_az_elnokot/
- ⁸ <https://444.hu/2018/12/17/az-mtva-ban-ejszakazott-a-13-ellenzeki-kepviselo>, <https://444.hu/2018/12/17/eloben-kozvetitettek-ahogy-kidobjak-hadhazyt-es-szelt-a-kozmediabol>,
- ⁹ Egy korai áttekintés: Spohr, 2017. Lásd még Aczél, 2017; Dahlgren, 2018 és De Michelis, 2020.
- ¹⁰ Lásd például a *Phaidrosz* második felét.
- ¹¹ Ráadásul a retorika és a poétika merev szétválasztása aligha tartható Arisztotelész idejét illetően: Walker, 2000: 8–9 és 17–41.
- ¹² Smith (1990) konatív helyett poétikai funkciót említ, talán a *Poétikára* való utalás miatt, talán amiatt, mert nem veszi figyelembe Arisztotelész kijelentését, hogy azért van háromféle retorika, mert háromféle a közönség.
- ¹³ Lásd ehhez például: Jerit et al., 2009: 100.
- ¹⁴ Enli (2017) egyenesen azt írja, hogy 2016-ban Trump kampánya kevésbé volt professzionális, és éppen ezért tűnt a későbbi elnök autentikusabbnak, mint ellenfele.
- ¹⁵ Utóbb a bühleri hármasság funkcióhármassággá alakul át, és megnyitja az utat a felé, hogy a nyelvhasználat körülményei is bekerüljenek a nyelvészet érdeklődési körébe. Ennek a nyelvészeti részdiszciplínának pragmatika a neve. Lásd Tátrai, 2011 és 2017.
- ¹⁶ Engelen (2006: 423. skk.) hasonlóan értelmezi az expresszív választással kapcsolatos próbálkozásokat.
- ¹⁷ A goffmani kettősséghez lásd például Schleicher, 2020: 169.
- ¹⁸ A magyar fordítás a homlokzat szót alkalmazza ott, ahol az eredetiben *face* áll, ezért ehelyütt felváltva használjuk az arculat és a homlokzat szót a *face*-re.

IRODALOM

- Aczél Petra (2017): Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez. *Századvég*, 85. szám. 5–25.
- Ahmed, Sara (2004): *Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh University Press.
- Arisztotelész (1972): *Poétika*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1979): *Organon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1982): *Rétorika*. Gondolat, Budapest.
- Andok Mónika (2020): A társadalmi nyilvánosság kutatásának affektív fordulata. *Jel-Kép*, 2002/2, 22–34. <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2020.2.23>
- Austin, John L. (1955/1990): *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bene Márton (2020): *Virális politika. Politikai kommunikáció a Facebookon*. L'Harmattan, Budapest.
- Bernáth Gábor–Messing Vera (2017): Biztonsági fenyegetés vagy humanitárius katasztrófa? A politikai jelentésképzés és beszivárgása médiába. *Médiakutató*, 2017 Tavasz.
- Berry, Jeffrey M.–Sobieraj, Sarah (2014): *The Outrage Industry. Political Opinion Media and the New Incivility*. Oxford University Press, New York.

- Bolonyai Gábor (2003): 44 bekezdés az athéni igazságszolgáltatásról. In: Bolonyai Gábor (szerk): *Lysias beszédei*. Osiris–Balassi, Budapest.
- Bódi Zoltán–Veszelszki Ágnes (2006): *Emotikonok. Érzelemkifejezés az internetes kommunikációban*. Magyar Szemiotikai Társaság. 142 oldal + CD melléklet. Magyar szemiotikai tanulmányok 9.
- Brader, Ted (2006): *Campaigning for Hearts and Minds. How Emotional Appeals in Political Ads Work*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Breton, Philippe (1997/2000): *A manipulált beszéd*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Brown, Penelope–Stephen C. Levinson (1987): *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bushman, Brad (2002): Does Venting Anger Feed or Extinguish the Flame? Catharsis, Rumination, Distraction, Anger, and Aggressive Responding. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol 28, No 7, 724–731. <https://doi.org/10.1177/0146167202289002>
- Bühler, Karl (1934/1965): *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.
- Crockett, M. J. (2017): Moral outrage in the digital age. *Nature Human Behaviour*, 1, 769–771. Elérhető: <https://www.nature.com/articles/s41562-017-0213-3> (letöltés időpontja: 2020. május 10.). <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0213-3>
- Culpeper, Jonathan (1996): Towards an anatomy of impoliteness, *Journal of Pragmatics*, Vol 25, No. 3, 349–367. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(95\)00014-3](https://doi.org/10.1016/0378-2166(95)00014-3)
- Dahlgren, Peter (2018): Public Sphere Participation Online: The Ambiguities of Affect – Commentary. *International Journal of Communication*, 12: 2052–2070, 1932–8036/20180005. <https://doi.org/10.3917/enic.024.0005>
- De Michelis, Lidia (2020): Reflecting on New Media, Post-Truth and Affect through the Lenses of Cultural, Literary and Discourse Studies. *Comunicazione Politica*, 1.
- Demertzis, Nicolas (2013): Introduction: Theorizing the Emotions–Politics Nexus. In: Demertzis, Nicolas (szerk.) *Emotions in Politics. The Affect Dimension in Political Tension*. Palgrave–MacMillan.
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. Harper & Row, New York.
- Drávcz Fanni–Szabó Martina (2017): A beszélői szubjektivitás vizsgálata szentiment- és emóciókorpuszokon. In: Ludányi, Zsófia (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből*, 2017: XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 39–49.
- Ekman, Paul–Friesen, Wallace (1969): The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica*, 1., 49–98.
- Enli, Gunn (2017): Twitter as arena for the authentic outsider: exploring the social media campaigns of Trump and Clinton in the 2016 US presidential election. *European Journal of Communication*, Vol. 32, No. 1, 50–61. <https://doi.org/10.1177/0267323116682802>
- Fiorina, Morris P. (1976): The Voting Decision: Instrumental and Expressive Aspects. *Journal of Politics*, Vol. 38, No. 2, 390–413.
- Fischer-Lichte, Erika (1990): *Geschichte des Dramas*. A. Francke Verlag, Tübingen–Basel.
- Gerencsér Péter–Szűts Péter (2020): A Társadalmi nyilvánosság webkettes szerkezetváltozása. *Jelkép*, 2002/2. 38–51. <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2020.2.39>

- Gentile, Douglas A. (2013): Catharsis and Media Violence: A Conceptual Analysis. *Societies*, Vol 3, No. 4, 491–510. <https://doi.org/10.3390/soc3040491>
- Gerő András szerk. (2001): *Antiszemita közbeszéd Magyarországon 2000-ben*. Budapest: B' nai B' rith Első Budapesti Közösség.
- Glózer Rita (2013): A „cigányok” mint ellenség diszkurzív konstrukciói a hazai online szélsőjobboldali médiában, In: (szerk.): Bogdán Mária, Feischmidt Margit, Guld Ádám: „Csak másban”: Romareprezentáció a magyar médiában. Gondolat–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 123–140.
- Goffman, Erving (2000): *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, Budapest.
- Habermas, Jürgen (2011) *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Gondolat, Budapest.
- Hamlin, Alan–Jennings, Colin (2011): Expressive Political Behaviour: Foundations, Scope and Implications. *British Journal of Political Science*. Vol. 41, No. 3., 645–670. <https://doi.org/10.1017/S0007123411000020>
- Haselmayer, Martin–Jenny, Marcelo (2017): Sentiment analysis of political communication: Combining a dictionary approach with crowdcoding. *Quality and Quantity*, Vol. 51, No. 6, 2623–2646. <https://doi.org/10.1007/s11135-016-0412-4>.
- Hermann Róbert (2010): Programvita és obszcenitás. Andrassy Gyula gróf és Dessewffy Emil gróf politiko-pornografikus verses üzenetváltása 1848 elején (avagy, mindig lehet lejjebb). *Aetas*, 25. évf., 2. szám, 155–166.
- Jakobson, Roman (1960): Linguistics and Poetics. In: T. Sebeok (ed.): *Style in Language*, M.I.T. Press, Cambridge. 1–27.
- Jerit, Jennifer–James H. Kuklinski–Paul J. Quirk (2009): Strategic Politicians, Emotional Citizens, and the Rhetoric of Prediction. In: Borgida, Eugene–Christopher M Federico–John L. Sullivan (eds.): *The Political Psychology of Democratic Citizenship*, Oxford University Press. 100–124.
- Kalpokas, Ignas (2019): *A Political Theory of Post-Truth*. Palgrave Macmillan.
- Kariryaa, Ankit–Rundé, Simon–Heuer, Hendrik–Jungherr, Andreas–Schöning, Johannes (2020): The Role of Flag Emoji in Online Political Communication. *Social Science Computer Review*. <https://doi.org/10.1177/0894439320909085>
- Kim, Heejung–Sherman, David (2007): “Express yourself”: Culture and the effect of self-expression on choice. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 92, No 1, 1–11. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.1.1>.
- Kiss Balázs (2013) Érzelmek és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 23, No. 3, 7–28.
- Koschut, Simon (2017): The power of (emotion) words: on the importance of emotions for social constructivist discourse analysis in IR. *Journal of International Relation Development*, 21: 495–522. <https://doi.org/10.1057/s41268-017-0086-0>
- Koschut, Simon (2018): No sympathy for the devil: Emotions and the social construction of the democratic peace. *Cooperation and Conflict*, Vol 53, No. 3, 320–338. <https://doi.org/10.1177/0010836717737570>
- Kövecses, Zoltán (2003): *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and the Body in Human Feeling*. Cambridge University, Cambridge.

- Krekó Péter (2018): *Tömegparanoia: Az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Martin, Ryan–Coyier, Kelsey–VanSistine, Leah–Schroeder, Kelly (2013): Anger on the Internet: The Perceived Value of Rant-Sites. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, Vol. 16, No. 2, 119–122, <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0130>
- Merkovity Norbert (2018): *A figyelemalapú politika a közösségi média korában: a politikai kommunikáció lehetséges értelmezése napjainkban*. Médiatudományi Intézet, Budapest. (Médiatudományi könyvtár, 32.)
- Mor, Yifat–Kligler-Vilenchik, Neta–Maoz, Ifat (2015): Political Expression on Facebook in a Context of Conflict: Dilemmas and Coping Strategies of Jewish-Israeli Youth. *Social Media + Society*. <https://doi.org/10.1177/2056305115606750>
- Mutz, Diana C. (2015): *In-Your-Face Politics. The Consequences of Uncivil Media*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- Ober, Josiah (1991): *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton University Press.
- Ober, Josiah (1993): Public speech and the power of the people in democratic Athens. *PS: Political Science and Politics*, September.
- Papacharissi, Zizi (2015): *Affective Publics. Sentiment, Technology, and Politics*. Oxford University Press, New York.
- Pál Gábor (2012): A gyűlöletbeszéd fogalma a politikai vitákban. Értelmezések és alkalmazások. *Studies in Political Science. Politikatudományi tanulmányok*. Vol. 2, No. 2.
- Péter Mihály (1984): Érzelemkifejezés, stílusérték és expresszivitás a nyelvben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 15. 219–235.
- Rosanvallon, Pierre (1992): *Le sacre du citoyen. Histoire du suffrage universel en France*. Gallimard, Párizs.
- Sapir, Edward (1921): *Language. An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt, Brace, New York.
- Schleicher Nóra (2020): Hogy érzed magad? Autentikusság és az érzelmek nyilvánossága. *Jel-Kép*, 2.
- Schluchter, Wolfgang (1981): *The rise of Western rationalism*. University of California Press, Berkeley.
- Searle, John (1979): *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Searle, John (1997): Közvetett beszédaktusok. In: Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó.
- Searle, John (2009): *Beszédaktusok. Nyelofilozófiai tanulmány*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet–Gondolat Kiadó, Budapest.
- Smith, Barry (1990): Towards a History of Speech Act Theory. In: A. Burkhardt (ed.): *Speech Acts, Meanings and Intentions. Critical Approaches to the Philosophy of John R. Searle*. de Gruyter, Berlin–New York.
- Spohr, Dominic (2017): Fake news and ideological polarization: Filter bubbles and selective exposure on social media. *Business Information Review*, Vol. 34, No. 3. 150–160.

- Stanyer, James (2005): The British public and political attitude expression: the emergence of a self-expressive political culture? *Contemporary Politics*, Vol. 11, No. 1, 19–32. <https://doi.org/10.1080/13569770500098623>
- Sydnor, Emily (2019): *Disrespectful Democracy. The Psychology of Political Incivility*. Columbia University Press, New York.
- Szabó Gabriella – Kiss Balázs (2012): Trendek a politikai kommunikációban. Magyarország az ezredfordulón. In: Boda Zsolt–Körösényi András (szerk): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. 110–127.
- Tátrai Szilárd (2011): *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd (2017): Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Taylor, Charles (1985): Language and Human Nature. In: Taylor, Charles: *Human Agency and Language. Philosophical Papers 1*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Voggeser, Birgit–Ranjit K. Singh–Anja S. Göritz (2018): Self-control in Online Discussions: Disinhibited Online Behavior as a Failure to Recognize Social Cues. *Frontiers in Psychology*, 8.
- Walker, Jeffrey (2000): *Rhetoric and Poetics in Antiquity*. Oxford University Press, New York.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom, 1*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Wünsche, Isabel (2018): *The Routledge Companion to Expressionism in a Transnational Context*. Routledge, London.
- Yuval-Davis, Nira (2011): *The politics of belonging: intersectional contestations*. Sage, London.
- Zhao, Shanyang–Sherri Grasmuck–Jason Martin (2008): Identity construction on Facebook: Digital empowerment in anchored relationships. *Computers in Human Behavior*, Vol. 24, No. 5, 1816–1836. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.02.012>
- Zombory Máté (2019): *Traumatársadalom. Az emlékezetpolitika történeti-szociológiai kritikája*. Kijárat Kiadó.

LIBERNYÁKOK ÉS OIG*

Modortalanság
a politikai kommunikációban

Szabó Gabriella
(Társadalomtudományi Kutatóközpont)

Farkas Xénia
(Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kutatóközpont)

*Tanulmány beérkezett: 2020. október 4., opponálás: 2020. október 13–31.,
véglegesítve: 2021. január 7.*

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a modortalanság és a politikai kommunikáció kapcsolatát vizsgálja. Célunk azon alapok lefektetése, amelyek a jövőbeli vizsgálatokat támogatják, és a modortalanság kapcsán születő politikatudományi empirikus elemzések kereteit kijelölik. Először áttekintjük a téma legfontosabb nemzetközi és hazai szakirodalmát, melynek során kitérünk a politikatudomány, a szociológia, a nyelvészet, a pszichológia és a kommunikációtudomány területeire. A modortalanság relevanciáját számos magyar példával támasztjuk alá, majd néhány kritikai észrevételt fogalmazunk meg a normasértés-paradigma kapcsán. Végül a modortalanság politikai kommunikációs eszközökkel történő vizsgálatának lehetőségeit járjuk körbe. Legfőbb állításunk, hogy a modortalanság tartalmi meghatározásának nehézségeiből adódóan a normasértésre épülő, normatív megközelítést bővíteni szükséges. Ezen konceptuális megújulás érdekében a jövőbeli kutatások számára három irányt vázolunk: a pszichológiai aspektusoknak, a modortalanság stratégiai és a lingvisztikai gyakorlatainak figyelembe vétele. A modortalanság megértéséhez elengedhetetlennek tartjuk a multimodális kutatási irányokat: a képi, a verbális és a hanganyagok vizsgálatának bevonását.

Kulcsszavak: modortalanság ■ normasértés ■ politikai kommunikáció ■ multimodalitás

A politika és a modortalanság iránt érdeklődő kutatók számára Magyarország aranybánya. Nehéz eldönteni, hogy van-e valamiféle inflexiós pont, amin át-
esve a magyar politikai kommunikáció egyszeriben modortalanná vált. Ha
igen, akkor mihez köthető a fordulat? A 2006 szeptemberében kiszivárgott
őszi beszédhez?¹ A 2015-ös G-naphoz, amikor az ország legolvasottabb on-

* A tanulmány elkészülését az NKFIH támogatta, a kutatás témaszáma: 131990.

line hírporálja (index.hu) közölte Simicska Lajos médiatulajdonos trágársággal teli interjút? Talán Hadházy Ákos akciójához, amelynek eredményeképpen először került be a parlamenti naplóba a „lónak a faszát” fordulat? Vagy inkább arról van szó, hogy a politikai beszéd színvonala a rendszerváltás óta folyamatosan esik? Utóbbi igaz lehet, hisz a média szűkebb szejletében már az 1990-es években megjelenő vitriollal és pesti szlenggel átítatott stílus találkozott a növekvő politikai ellenségeskedéssel, a negatív kampányokkal és az elitellenességgel. Mindez pedig a modortalanság széleskörű elterjedését okozta. Az is lehetséges persze, hogy a magyar politikai diskurzust mindig is jellemezték a modortalan gesztusok – csak éppen nem kapott politikatudományi figyelmet –, következésképpen nincs is semmi meglepő abban, hogy időről időre trágár, tiszteletlen és durva fordulatokkal találkozunk.

A tanulmány megfelelő kutatások híján ugyan nem ad választ a fenti kérdésekre, azonban célunk éppen azon vizsgálatok támogatása, amelyek a modortalanság politikai aspektusaira, trendjeire, jellegzetességeire kíváncsiak. Feladatunk tehát a modortalanság (angolul incivility) politikai kommunikációkutatási irányból történő problematizálása. A nemzetközi és a magyar szakirodalmi háttér segítségével körbejárjuk a modortalanság politikai kommunikációs eszközökkel történő vizsgálatának lehetőségeit. Munkánk alapozási feladatot vállal: a modortalanság kapcsán születő empirikus politikatudományi elemzések kereteit kívánjuk kijelölni, továbbá néhány olyan specifikumot azonosítunk, amelyek részletesebb vizsgálatát kívánatosnak tartjuk. Írásunk az irodalmi áttekintés és a konceptualizálás műfaját ötvözi. Politikatudományi, szociológiai, nyelvészeti, pszichológiai és kommunikációtudományi megállapításokra támaszkodva bemutatjuk, hol tart ma a modortalanság kutatása, és hogyan lehetne azt magyar adatokra építve tovább fejleszteni. Elsősorban a modortalanság tartalmi meghatározásának nehézségeire hívjuk fel a figyelmet, s emiatt a normatív elméleti háttértől való eltávolodást javasoljuk.

A tanulmány a politikai kommunikáció hagyományos szereplőinek – politikusok, média és állampolgárok – viselkedését példaként hozva igyekszik megvilágítani a modortalanság és a politikai kommunikáció összetett kapcsolatát. Először a modortalanság és a politikai kommunikáció bevett kutatási irányait ismertetjük, majd néhány kritikai észrevétel után új kiindulási pontokat és vizsgálati lehetőségeket vázolunk. Mondandónk lényege, hogy a téma jelenlegi – normasértésre épülő – paradigmájának terebélyes vakfoltjai vannak, ráadásul a szakirodalom mindmáig adós a tartalmi definíció kialakításával. Azt is állítjuk, hogy a modortalanság és a politikai kommunikáció kapcsolatában az érzelmi viszonyulások és a stratégiai megfontolások egyaránt szerepet játszanak, továbbá a modortalanság feltérképezésében célravezető multimodális, vagyis a képi, verbális és hanganyagok azonosítására egyaránt alkalmas tartomelemzési módszert választani.

MODORTALANSÁG ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ
A SZAKIRODALOM TÜKRÉBEN

A fogalmi tisztázást szokás az etimológiával kezdeni, tegyünk hát mi is így. A fosztóképzőből rögtön látható, hogy deficittel van dolgunk. A modortalanság a jó modor hiánya vagy defektusa. Hogy messziről indítsunk: a szervezet-szociológiában a modortalanság alacsony intenzitású erőszakos kommunikációt vagy cselekedetet jelent (Anderson–Pearson, 1999). A modortalanság háttérben álló szándék a másik fél ignorálása, tekintélyének megkérdőjelezése, rosszabb esetben bántása, kirekesztése, megalázása. Egyes vizsgálatokban felfigyeltek a modortalanság és a humor kapcsolatára (DiCioccio, 2012; Holm et al., 2014), Konrad Lorenzre (1995: 220.) hivatkozva a vicceskedő csipkelődést, szarkazmust és gúnyt is a nyelvi agresszió egyik típusaként értelmezik. Mostanság egyre nagyobb figyelem irányul az érzékenység és az áldozat szempontjaira, így a szociológiában inkább a modortalanság toxikus hatásait hangsúlyozzák (Megarry, 2014; Porath, 2016; Schilpzand et al., 2016).

A modortalansággal foglalkozó szerzők némelyike úgy véli, hogy a közéleti, politikai diskurzusokban is többé-kevésbé ugyanazok a normák érvényesek, mint amiket az élet egyéb területén a közösség szabályként elismer és elfogad, tagjaitól megkövetel, megsértését valamilyen módon szankcionálja (Darr, 2011; Jamieson–Falk, 2000; Reno et al., 1993; Sinopoli, 1995, Fehr–Fischbacher, 2004). Többé-kevésbé, mert szinte mindenhol kiemelik, hogy a politikában elfogadottabb a támadó jellegű kommunikáció (Stryker et al., 2016) és a közélet szereplőinek a személyüket ért kritikai megjegyzéseket az átlagosnál fokozottabban kell tűrniük, legalábbis jogi szempontból. Mindazonáltal a jó modor elvárása, hogy a közügyekkel való foglalkozás során míves, udvarias és tiszteletteljes kommunikációt folytatunk (Sapiro, 1999).

Az udvariasságra vonatkozó normák ismétlődő interakciók alapján alakulnak ki, a jó és a rossz modor tehát kommunikatív gyakorlatok összessége. A közösségi együttélés során megfigyelhető modortalanságról leginkább konstruktivista alapokon szokás gondolkodni: lokális normarendszereket emlegetnek, amelyek elsősorban interakciók és percepciók tükrében érthetők meg (Jamieson et al., 2017; Phillips–Smith, 2003). Mivel szituatív, korszak- és kontextusfüggő, ezért lehetetlen univerzális és taxatív felsorolást adni arról, hogy milyen szófordulatok és gesztusok tartoznak a kívánatos megnyilvánulások közé (Benson, 2011; Ferree et al., 2002; Herbst, 2010). Az ilyen típusú normákat azonban könnyebb a visszajúkról felfejteni, vagyis azokra az esetekre kell koncentrálni, amikor a politikai közösségben vita kerekedik az elfogadható beszédmód és gesztusnyelv határaitól, illetve diszkurzív szankcionálás történi. A modortalanság kutatása voltaképpen a kommunikáció normáinak megsértését vizsgálja, azzal a kimondott vagy kimondatlan céllal, hogy a közéleti kommunikáció módjával kapcsolatos minimális közösségi konszenzus miben-

létére rámutasson. Amerikai politikaelméleti kutatások nyomán úgy tűnik, hogy ez a közösségi morális és diszkurzív minimum a tisztelet lenne, pontosabban a másik megszólaló méltóságának tisztelete (Anderson–Pearson, 1999; Carter, 1998; Coe et al., 2014; Hwang et al., 2018; Darr, 2013; Sobieraj–Berry, 2011). Ezek szerint a modortalanság a morális–diszkurzív minimum normájának megsértése, vagyis a tiszteletlenség kommunikatív megjelenése.

A modortalanság politikatudományi vizsgálatának normatív alapjait két pillérré szokás építeni: az udvariasságelméletre és a deliberációra (Muddiman, 2017). Előbbi a közösségben általánosan elismert udvariassági normákat kéri számon a politikán is, másik a politikára specifikusan kidolgozott deliberatív elvekből indul ki. Mindkét megközelítés ex ante létező kommunikációs normákat feltételez és a normasértés eseteire koncentrálnak. Lássuk milyen politikatudományi relevanciával bíró megállapításokat nyerünk a normasértés–paradigma kutatásaiból.

A politikai modortalanság udvariasságelméleti alapjai

A személyek közötti tisztelet hiányának kifejezései a kezdetektől fogva témáját képezik az udvariasság hagyományos taglalásának, ám a politikatudomány érdeklődését csak akkor keltik fel, ha a politikai diskurzusokban eltérés tapasztalható a tisztelet és az udvariasság általános normáitól (Ben–Porath, 2010; Mutz, 2015; Muddiman, 2017). Ilyenkor számos kérdés merül fel: vajon milyen szándék húzódik meg a beszélő viselkedése mögött, milyen jelentést hordoz az adott alakzat az új kontextusban és milyen következményei vannak a modortalanság megszólalásoknak.

A modortalanság empirikus kutatásainak gondolatmenetét sok tekintetben Brown és Levinson elmélete orientálja (1987). A szerzőpáros szerint az udvariasság segítségével a külvilág számára önmagunkról mutatott, publikus önképünket védjük. A publikus önkép egy társadalmilag jóváhagyott tulajdonságok által körvonalazott entitás. A közéleti cselekedeteinkkel pedig a publikus önképet és a közösségi elvárásokat igyekszünk harmonizálni. A politikai és közügyek megbeszélésekor a felek a publikus önképüket mutatják egymásnak, a kölcsönös tisztelet és az udvariasság verbális és nonverbális jeleivel pedig egymás publikus önképét óvják. A közéleti diskurzusokban a felek tehát azzal az előfeltételezéssel élnek, hogy a beszélgetőpartnerek közül senki sem szeretne megszégyenülni, éppen ezért egyetlen megszólaló sem fog másokat sértő módon, az udvariasság szabályait áthágva kommunikálni. Brown és Levinson koncepciójában a saját önbecsülést oltalmazó, úgynevezett defenzív interakciók a másokét védő protektív gyakorlatokkal párosulnak. Ez voltaképpen az úriember módra folytatott politizálás alapja.

Az udvariasságelméleti hagyományban az ideális (politikai) interakció alapfeltétele egymás publikus önképének elfogadása és védelme. Az udvariasság tehát a politikai kommunikációban is alkalmazható szabályok összessége, amelyekre támaszkodva a diskurzusban résztvevő felek próbálják önmaguk és mások önbecsülését megőrizni. Noha vannak illemtan- és protokollkönyvek, a normák inkább a gyakorlatokból összeálló praktikák soraként értelmezhetők. A modortalanság tehát nem más, mint az adott kultúrában az interperszonális kommunikáció udvariassági szabályainak áthágása, mások és a saját „arcunk” veszélyeztetése.

A modortalanság ebben a modellben egyik megszólalónak sem érdeke, a politikai diskurzusok rendje tehát a publikus önkép védelmét biztosító udvariasság. Ebből kiindulva, a politikus nemcsak a másoknak okozott sérelem vagy kellemetlenség miatt kerül a bevett diszkurzív szabályok áthágását, hanem azért is, mert azzal lejárhatja saját magát is. Ennek ellenére mégis megtörténik a normasértés.

Ezek kommunikációs megvalósulásait a különféle empirikus vizsgálatok az alábbiak számbavételével operacionalizálják: gúnyolódás, káromkodás, trágárság, obszcenitás, kiabálás, negatív érzelmek kifejezése, lekicsinylő, becsmérő szavak használata, verbális agresszió (Mutz–Reeves, 2005; Brooks–Geer, 2007; Disbrow–Prentice, 2009; Thorson et al., 2010; Sobieraj–Berry, 2011; Coe et al., 2014; Gervais, 2015). A kutatások leginkább az udvariasság néhány aspektusát kiragadva vesznek mintát a politikusok, a média és az online kommentszekciók interakcióiból, noha a fent idézett Brown and Levison „on record” (nyilvánosságnak szánt) és „off record” (négy szemközti, zárt ajtók mögötti) kategóriáiból inspirációt merítve egy feszesebb konceptuális keret felvázolására is kísérletet tehetünk.

Normasértések a politikában

A politikában az udvariassági normák megsértésének négyféle forgatókönyve képzelhető el, melyben feltárható a szabályszegő szándéka, a szabályszegés mibenléte, fogadtatása és következményei.

1. A szándékolt és a szélesebb nyilvánosságnak címzett arcfenyegető kommunikáció során a megszólaló tudatában van annak, hogy udvariatlan megnyilvánulása a közvélemény előtt ismert lesz, miközben stratégiai megfontolásokból, többnyire valamilyen nyereséggel kalkulálva cselekszik: figyelmet, sokkhatást akar kiváltani, vitát generál, bátorságát, elszántságát vagy éppen elkeseredettségét szeretné mutatni, politikai antipátiáját jelezni. Mivel a cselekvő számára is világos a normasértés ténye, a motivációját nyilvánosságra hozza, tettére reflektál, mondanivalóját kifejti. A magyar politikatörténetből számos példát hozhatunk erre: 2006 márciusában az államfő, Sólyom László

átadta ugyan a magas állami kitüntetést Fekete Jánosnak, de kezet nem nyújtott neki. Az államelnök nem kért bocsánatot, noha szerencsétlen eseménynek nevezte a történeteket és megbánta tettét, de magyarázata szerint normaszegése elvi és értékrendi dilemmáját tükrözte (ki lehet-e tüntetni a Kádár-rendszer fenntartásában jeleskedő figurákat).⁴ Másik példa Hadházy Ákos 2019. március 15-én elhangzott beszéde, melyben „szánalmas balfaszoknak” nevezte az Orbán-kormány ellenzékét adó politikusokat és állampolgárokat. Hadházy trágár megjegyzésével vétett az udvariassági szabályok ellen, amit későbbi Facebook bejegyzésében elismert, de bocsánatot nem kért és a tettét a politikai közösség felrázásának szándékával magyarázta.⁵ A képi udvariasság egynémely esete is feltűnethető a szándékolt arcfenyegetés kategóriájaként: gondoljunk csak a Pesti Srácok portál újságírójának közösségi média oldalára feltöltött fotójára, amelyen az ellenzéki Nagy Blanka ruhájából kilógó fehérneműje látható. Bár Pihál Tamás először tagadta a normasértés tényét, mondván, hogy a közéleti szereplőknek tűrniük kell a bántó megjegyzéseket is, később belátta, hogy a felvétel megalázó, és megkövette Nagy Blankát.⁶

2. A véletlen vagy szándékoltan bizonytalanságban hagyott arcfenyegető kommunikáció egyik alelete, amikor a megszólaló bizalmas vagy nem a nagyobb nyilvánosságnak szánt közlése napvilágot lát. Tipikusan ilyen esetek a bekapcsolva hagyott mikrofonok, amelyek országgyűlési képviselők vagy vezető politikusok (Lányi Zsolt, Szabó Zoltán, Tarlós István) trágár megjegyzéseit rögzítették. Ezeket többnyire bocsánatkérés vagy legalábbis elhatárolódás, esetleg valamilyen más szankció követi. Másik alelete a normasértő viselkedés elismerése, de a reflexió hiánya vagy bornírt magyarázata. Erre egy újabb kézfogós példát hozunk, szintén 2006 tavaszán Szabad György elutasította Gyurcsány Ferenc gratuláló gesztusát, indoklásként pedig annyit mondott: „a kezek nem találkoztak, ilyenkor, amikor átvesz az ember egy ilyen kitüntetést, nagyon sok dolga van”.⁷

3. Megfigyelhetők még a kontextusból kikerülő arcfenyegető közlések, amelyek eredetileg más kommunikációs közegnek készültek, de kiszivárogtak, vagy a nyilvánosság egyéb fórumain is megjelentek. Ebben az esetben feltárható, hogy a megszólaló tanúsít-e megbánást, és ha igen pontosan mit sajnál: a kontextusból kiemelés tényét vagy az elhangzottak egy részét, esetleg a kommunikáció stílusát. Tipikus és nagy hatású példája az őszi beszéd. 2006 őszi napvilágra került felvételen Gyurcsány Ferenc miniszterelnök szenvedélyes szónoklatot tartott az MSZP országgyűlési frakciójának zárt ülésén. A hanganyag kiszivárgott, hónapokig tartó országos tiltakozást és rendbontásokat eredményezett. A felvételen elhangzottak kapcsán Gyurcsány Ferenc elismerte a normasértés tényét: bocsánatot kért a beszéd stílusáért és azért, hogy „téves hitben ringatták magukat és a választókat”, viszont egyéb szankcióról nincs tudomásunk.⁸ Később megindult a kármentés, a normasértésből fakadó szégyent igyekeztek bátor és büszke tetté átfordítani, amelynek lépései a politikai

válságkommunikáció alighanem paradigmaticus példájává lettek (vö. Kiss, 2007).

4. Végül a negyedik, és Magyarországon alighanem a leggyakoribb konstelláció a sértett fél vagy annak képviselőjét felvállaló személy vagy szervezet felszólalása, amit a normasértéssel vádolt fél elutasít, vagy válaszra sem méltat. A politikai szimpátia itt döntő, ugyanis az ellenoldal felől érkező gesztusok esetében sokkal érzékenyebb az udvariatlanságot detektáló radar. A rendszerváltás utáni magyar politikában bocsánatkérést követelő közlemények sorát leljük: a Fidesz nőtagozata Gyurcsány Ferenc,⁹ Szél Bernadett Lázár János,¹⁰ Vadai Ágnes pedig Kövér László¹¹ megjegyzéseit tekintette a nőket érintő verbális erőszaknak. Bayer Zsolt kormánypárti publicistát ideológiai ellenfelei is gyakran szembesítik azzal, hogy hozzászólásaiban lekezelő, trágár és bántó formulákat használ.¹² A fővárosi baloldali ellenzék számára Tarlós István viselkedése bizonyult modortalannak,¹³ míg a jobboldaliak Karácsony Gergely obszcén megnyilvánulásait poentírozzák.¹⁴ A kormánypártiak sértőnek tartják a kormányellenes tüntetéseken rendszeresen a szónokok és a tömeg szájából elhangzott, a Fidesz politikusait illető durvaságokat („bajszos szar”, „OIG”).¹⁵ A kormánykritikus hangok pedig a Fideszt vádolják az udvariatlan, gyűlöletkeltő és támadó politikai stílus meghonosításával.¹⁶ Jó okkal feltételezhetjük, hogy a modortalanság kapcsán is működik a sérelmek révén konstruálódó traumaközösségek logikája (vö. Zombory, 2015), a modortalanság megítélésének frontján is folyik a küzdelem a társadalmi-politikai elismerésért.

A politikai modortalanság deliberatív alapjai

Az udvariatlanságra épülő elgondolással a modortalanság kutatói közül sem mindenki elégedett. Először is felhívják a figyelmet arra, hogy az udvariasság-elméletek prototipikus esete az interperszonális viszony, ami meglehetősen korlátozottan releváns a tömegmédiában, de még a közösségi média kontextusában is. Arra is rávilágítanak, hogy az udvariasság minden kritériumának megfelelő viselkedés és szóhasználat mellett is lehet egy diskurzus kirekesztő és gyűlöletkeltő. A káromkodást vagy a kiabálást nem tarják követendő példának, de a politikában más normák megsértését kötik a modortalansághoz (Orwin, 1992; Papacharissi, 2004; Chen–Shuning, 2017). A gondolatmenetet jobban megértjük, ha az angol nyelvű szakirodalom „incivility” fogalmára koncentrálnunk, ahol a civilitás deficitje kerül középpontba. A civilitás a liberális-republikánus demokráciaelmélet kulcsfogalma. Elvont értelemben a politikai közösség alapjait érintő kérdések megértésére és megvitatására vonatkozó egyéni képességre és állampolgári erkölcsi kötelességre utal. A civilitás az intézmények és eljárások által kontrollált politikai viselkedést jelenti, amelyben az ösz-

tönök és a vágyak nem játszanak szerepet (Sapiro, 1999; Herbs, 2010). Konkrétan pedig a politikai diskurzusok minőségét határozza meg (Shils, 1997; Gray, 1999: 117–119). Az udvariasság-teóriákkal szemben a deliberatív demokrácia-elméletek előnye, hogy univerzális szabályokat, mindenhol érvényesíthető és koherens normarendszert kínálnak. Ideilleszthető Jürgen Habermas kommunikatív etikája, amelyben a közügyek intézése során az ésszerű érvelés szabályait betartó kommunikációról ír. Ezek elfogadásával és fenntartásával a politikai közösség tagjai kommunikációs normarendszert definiálnak a nézetkülönbségek rendezésére és a konfliktusok elkerülésére (Habermas, 2001).

A deliberációra épülő civilitás maximája egy inkluzív, igazságos és méltányos társadalom kialakítása. Minden megszólalás, amely elősegíti ennek megszületését és fenntartását, az része a civilitás keretének. És megfordítva: ami hátráltatja és veszélyezteti a deliberáció politikai és társadalmi projektjét az normasértés, és tárgyalható az „incivility” kategóriája alatt. A deliberatív modortalanság alaphelyzete egy társadalmi csoport támadása, a közösségből való kizárására, hátrányos helyzetének fenntartására irányuló beszédek és cselekvések összessége. Hasonlóképpen modortalan, ha egyéneket a csoporthoz tartozásuk miatt vesznek célba. Az viszont nem számít modortalannak, ha bárki a megtámadott csoportból felindult, trágár vagy bármilyen egyéb udvariatlan formát választva reagál a kirekesztő szándékokra (Papacharissi, 2004: 266–267). Sőt, az udvariasság bizonyos esetekben káros, mert elfed konfliktusokat, illetve stílusra hivatkozva elhallgattat bizonyos hangokat. A gentlemen típusú kimért, tiszteletteljes és műves kommunikáció elvárása elriaszthatja az alsóbb osztályokhoz vagy marginalizált közösségekhez tartozókat a politikai részvételtől (Bennett, 2011).

A deliberatív civilitás a demokratikus politikai közösség jó oldala („collective positive face”), míg a modortalanság a sötét arca („collective negative face”). A közösség az egyén számára mintát ajánl a jó és rossz oldalról egyaránt, s bár a választás egyéni döntés, a döntések sokasága alakítja a politikai közösség színvonalát (Papacharissi, 2004).

A deliberatív modortalanság noha teoretikusan jelentősen eltér az udvariasságelméletre alapuló hagyománytól, módszertanilag alig különbözik tőle. A vizsgálatok az operacionalizálást a gyűlöletbeszéd és az udvariassági paradigmából érkező verbális agresszió vegyítésével oldják meg, ami praktikusán azt jelenti, hogy az elemzések a hátrányos helyzetű embereket és csoportokat érintő trágárság, obszcenitás, gúnyolódás, becsmélés és lekicsinylés, stb. formuláit és fórumait azonosítják (Antoci et al., 2019; Nithyanand et al., 2017). Erre természetesen a magyar adatok is alkalmasak: a kilencvenes-kétezres éveket végig kísérte az elmondhatóság hatáiról szóló vita, előbb a zsidósággal, majd később a romákkal kapcsolatos szóhasználat és beszédmód kapcsán. Legutóbb a migrációról, és egészen mostanában pedig az LMBT+ közösségről folynak hasonló viták.

A normasértés-paradigma kritikája: távolabb a normativitástól

Az előzőekben bemutatuk a modortalanság politikatudományi kutatásának normatív alapjait. Akár az udvariasságelméletek, akár a deliberáció a kiindulópont, mindkét iskola premisszája, hogy a modortalanság káros és megszüntetendő gyakorlat. Hatásuk kimagasló, hiszen a modortalanság verbális és nonverbális formáinak azonosítása, okainak és következményeinek feltárása nemcsak rangos kiadóknál megjelenő tudományos publikációkat, hanem praktikus megoldási javaslatokat – moderálási elvek, platformok működtetési gyakorlatai, stb. – és kezdeményezéseket (például Civic Signals¹⁷) eredményezett. A következőkben azonban szeretnénk néhány kritikai megjegyzést fűzni a leírtakhoz. Első észrevételünk a modortalanságot száműzni kívánó kísérletek kudarca. Úgy tűnik hiába minden értelmiségi felszólalás, bocsánatkérés követelése, elhatárolódás és tartalomszűrés, a durvaság nem tűnik el a közéleti kommunikáció tereiből. Sőt, egyre inkább láthatóvá válik: jelentős olvasottsággal rendelkező hírportálok cikkjeiben, politikusokkal készített interjúkban, választási kampánybeszédekben válik legitim fordulattá a cáromkodás és obszcenitás. Ha nem lenne az, akkor az újságszerkesztők kigyomlálnák az oda nem illő kifejezéseket, a trágárkodáson kapott politikus háttérbe szorulna, az ügyből pedig közfelháborodás kerekedne.

Az online portálok komment szekcióiban pedig végtelen fantáziával, illetve nyelvi leleményekkel gúnyolják a politikai ellenoldal képviselőit. Vajon fenntartható-e a diszkurzív normasértés állítása, ha a vezető politikusok, értelmiségiek, újságírók, politikával szívesen foglalkozó állampolgárok megszólalásait nem orientálják sem udvariságelméletek sem a deliberáció szabályai? Ráadásul a politika sem vonhatja ki magát a brutalitás kultuszaként ismert jelenség hatása alól: Bret Easton Ellis regényei, Quentin Tarantino filmjei, a közösségi médiában és a bulvársajtóban igazán népszerű thrash termékek, a gengszterrapból ismert beefek (egymás szidalmazása) felszabadítóak lehetnek a politikai megszólalásokra is. Hol van az már, amikor Orbán Viktor Tina Turnerre hivatkozott,¹⁸ Gyurcsány Ferenc pedig az Igazából szerelem című film zenéjére táncolt!¹⁹ Ma a miniszterelnök inkább az akciófilmek sztárjának, Chuck Norrisnak dicsekszik azzal, hogy voltaképpen ő utcai harcos,²⁰ míg az ellenzéki politikusok referenciapontja a kíméletlenségéről is híressé vált Trónok harca című sorozat.²¹ Nemcsak a populáris kultúra hatása a politikában megjelenő modortalanság. Magyarországon kifejezetten releváns az úgynevezett intellektuális trágárság, amit Nádas Péter regényeihez, illetve Jancsó Miklós kései filmjeihez köthetünk. Politikai szempontból legkonzisztensebben és leg-sűrűbben Puzsér Róbert megszólalásait jellemzi a mély társadalomfilozófia és az obszcenitás vegyítése.²² A modortalanság tehát nemcsak a normasértés vagy az alacsonyszínvonalú kommunikáció, hanem egy meghatározott kulturális közegben való otthonos lét jele.

A második problematikus pont: ki és milyen alapon határozza meg a normákat, a normasértéseket és a szankciókat? A deliberatív modortalanság politikai alapon kategorizál: felvázolja a jelenség a társadalmi és politikai berendezkedés kárvallottjait, és az azok felemelését megakadályozó diszkurzív praktikákat analizálja, annak érdekében, hogy változást idézzon elő. Noha az udvariasságméletre épülő megközelítés elfogadja a diverzitást, mégis feltételez egyfajta konszenzust a lokális normákon belül, amit a helyi viszonyok ismerője megbízhatóan azonosít. Ez azonban korántsem biztos, hiszen a modortalanság végsősoron érzékelés kérdése. Az modortalan a politikában, amit annak észlelünk: az észlelés pedig egyénfüggő, amit meghatároz az illető szociodemográfiai háttere, személyisége, politikai elköteleződése, csoporthovatartozása (Ben-Porath, 2008; Mutz–Reeves, 2005; Kenski et al., 2017; Muddiman, 2017; Mutz, 2015; Synor, 2019). Stryker és kollégái (2016) rámutattak, hogy egyes viselkedések megítélésében viszonylag nagy az egyetértés: a gyalázkodást, fenyegetőzést és az erőszakra való felbujtást szinte mindenki súlyosan modortalannak tartja, ám a gúnynevek, tiszteletlen kifejezések használata, mások kifigurázása, obszcenitás, trágárság, karaktergyilkosság, a vitapartner félbeszakítása, kiabálás tekintetében már erősen megoszlottak a vélemények.

Mivel az egyéni észlelések változatosak, ezért a modortalansággal kapcsolatban (is) verseny folyik a nyilvános vélemények piacán. Elemzésünk tárgya tehát mozgó célpont, vagyis a vizsgálatunk validitása mindig kételyeket fog ébreszteni: vajon tudható-e a megszólaló valódi szándéka?; szándékolt volt egyáltalán a modortalanság vagy a megszólalót elragadták az indulatai?; milyen az alkalmazott verbális vagy nonverbális gesztus fogadtatása?; valóban ismeri-e annyira a kutató a lokális szokás- és szabályrendszert, hogy megbízhatóan kategorizálja a nyelvi jellegzetességeket?

Harmadik kritikai észrevételünk a modortalanság káros mivoltára vonatkozik. A szakirodalom szerint a modortalanság (verbális) agressziót vagy legalábbis bosszúvágyat szül (Gervais, 2015; Rösner et al., 2016; Chen – Lu, 2017), növeli a polarizációt (Andreson et al., 2014), csökkenti a bizalmat (Prochazka et al., 2018) és roncsolja a brandértéket (Tenenboim et al., 2019). Néhány kutatás azonban felvillantja a kártékonyt cáfoló érveket: Donald Trump, Beppe Grillo, Nigel Farage esete mutatja, hogy a modortalanság politikailag hasznos, hiszen mobilizál és szavazatokat hoz (Muddiman–Kearney, 2018; Chen et al., 2019; Bortoluzzi–Semino, 2016). Továbbá érdekessé, izgalmassá és autentikussá teszi a politikát azoknak, akik számára ez a stílus ismerős és kedvelt (Lu–Gall Myrick, 2016). Mindehhez hozzátehetjük a közösségteremtő erőt is. Ez idő tájt úgy tűnik, hogy a magyar ellenzéket leginkább az OIG jelszava integrálja. Aligha vitatható a kifejezés trágár eredete, manapság azonban nemigen mondhat le róla bárki is, aki komolyabb kormányellenes megmozdulást szeretne.

Végül, de nem utolsósorban hiányosnak tartjuk a vizuális modortalanságra vonatkozó vizsgálatokat. Sporadikus kísérletek leginkább az audiovizuális ha-

tásokra koncentrálnak (vö. Hart, 1998), de a vizuális elemek mélyebb vizsgálata háttérbe kerül a verbális nyelvi elemek azonosításával szemben. A tartalmi jellemzőkről keveset tudunk meg: Mutz és Reeves (2005) a szemforgatást, a fejcsoválást és a gúnyos mosolyt emelik ki és rámutatnak, hogy a televízióban bemutatott konfliktusok a képek és hangok egyidejűsége miatt sokkal inkább hasonlítanak a valós interperszonális helyzetekhez. Harcourt (2012) az amerikai Tea Party hírlevelét elemzi, és olyan vizuális eszközöket azonosít a modortalanság jeleként, mint a vércseppekre emlékeztető betűtípus, vagy a sarló és kalapács szimbólummal ábrázolt amerikai zászló. Emily Sydnor (2017) rövid utalást tesz a testbeszéd fontosságára: kiemeli, hogy bizonyos mozdulatok megerősíthetik a verbális modortalanság szándékát, ilyenek például a kezek feltartása a „várjunk egy percet” jeleként, vagy a beszélgetőtárs karjának megérintése az „elcsendesítés” jegyében. A modortalanság vizuális megjelenítése ritkán jelenik meg önmagában létező kutatási területként. A képi elemek és a meta-kommunikációs eszközök többnyire a verbális üzenetek kiegészítő elemeiként jelennek meg, amelyek felerősítik vagy módosítják a szöveges tartalmakat, de arról kevés tudásunk van, hogy pontosan mitől lesz egy kép modortalan, vagy milyen képkészítői szándékok mentén jön létre egy ilyennek ítélt vizuális elem. A befogadói oldalról is keveset tudunk abban az értelemben, hogy önmagukban a képi elemek milyen hatást váltanak ki a nézőből. Utóbbival kapcsolatban szolgálhat némi információval Juhász Péter 2020. augusztus 6-án indított kormányellenes mozgalma, melynek jelképéül a felmutatott középső ujjat választotta. Juhász Péter Facebook bejegyzése alatt megindult a beszélgetés a szimbólum értelmezéséről, jelentéseiről, stílusáról, de legfőképpen arról, hogy a mozgalom céljaival szimpatizálók hajlandók-e azonosulni a javasolt jelképpel.²³

ÚJ UTAK A MODORTALANSÁG KUTATÁSÁBAN

Úgy tűnik, hogy Magyarországon a közéleti-politikai diskurzusokban olyan szabály- és szokásrend alakult ki, amelyik engedi az arcfenyegető megszólalásokat és a kirekesztő beszédmódot. Más szóval: elképzelhető egy olyan kommunikációs konstelláció, amely bár normává nem emeli, de nem bünteti, hanem elnézi a modortalanság jónéhány esetét. Ha felszólalás történik ellene, az többnyire politikai alapon szerveződik. A politikai térfél minden oldalán megtalálható a modortalanság, csak éppen más jellegzetességekkel. Az észlelés szempontjából is mutatkozik különbség. A baloldalon, feltételezhetően, a nőket, kisebbségi csoportokat érintő verbális támadásokat keretezik sértő gesztusként. Míg a jobboldalon a nemzeti jelképekkel, hagyományokkal, határon túli magyarsággal kapcsolatban erősebb az érzékenység. A megnyilvánulók közötti viszonyokat illetően is vizsgálódhatunk: szimmetrikus a modortalanság, ha egyenlő felek és feltételek között zajlik az interakció, míg aszimmetrikusnak

tekinthetjük azokat a kommunikációs helyzeteket, ahol a megszólalók egyike hatalmi, eljárási vagy bármilyen egyéb szempontból hátrányos helyzetben van a vitapartneréhez képest. Ahhoz, hogy a magyar politikai kommunikáció jellegzetességeiről képet kapjunk, érdemes új ösvényeket vágni a modortalanság kutatásának dzsungelében.

Az ideális modortalanságkutatás valószínűleg a közlő szándékától, a választott kommunikációs eszközön és csatornán át, az érintett és a szélesebb közvélemény reakciójának feltárásáig tartana. Mivel ennek megszervezése és végrehajtása több ok miatt is kétséges, be kell értnünk a lánc egy-egy szemének megvilágításával. A modortalanság vizsgálata multidiszciplináris terület: antropológia, kriminológia, büntetőjog, szociálpszichológia, nyelvészet, szervezetszociológia és stilsztika foglalkozik leginkább a verbális és nonverbális agresszió, gyalázkodás és káromkodás jellegzetességeivel. Politikai kommunikációkutatókként számunkra azonban a megnyilvánulások tartalmi elemei a legérdekesebbek, ezért a következőkben szeretnénk néhány ötletet felvázolni a lehetséges elemzési irányokat illetően.

Érzelmi modortalanság

A modortalanság megértéséhez pszichológiai háttértudást kell mozgósítanunk. A modortalanság egyfajta érzelemtelített beszédmód, pillanatnyi hangulatok lenyomata, szituatív válasz egy ingerre (vö. Porath–Pearson, 2012). Másként fogalmazva: ilyenkor a megszólaló nem gondolkodik azon, hogy mit csinál, mit mond, nem számol a következményekkel, egyszerűen felszakad benne valami, kiereszti a gőzt (Lane, 2017: 80.).

A káromkodás sértő szándéka azért fogadható el nehezen sokak számára, mert a tapasztalatok szerint a frusztráló helyzet váltja ki a spontán választ, az érzelemkitörésben a szándékosságot nem érzik. A káromkodás a felettes éntől való felszabadulás érzését hozza magával, hasonlóképpen a politikában felszabadítjuk magunkat valamilyen elnyomás érzése alól. A modortalanság így egyfajta politikai kommunikációs biztonsági szelep. Ha kidühöngjük magunkat, akkor megnyugszunk, belenyugszunk az adott helyzetbe, képesek vagyunk továbblépni, cselekedni. A modortalanság egyfajta feszültségoldás, indulatlevezetés, ventiláció. Felindultság kerete alapján kutatható minden olyan kommunikációs helyzet, ahol a vita heve, gyorsasága elragadja a résztvevő feleket és feltételezhető, hogy nem áll valamiféle átgondolt megfontolás a viselkedés mögött. A magyar politikai diskurzusban elsősorban Bayer Zsolt televíziós személyiség és publicista hozható példaként, aki maga is többször megvallja dühös természetét és azt, hogy elragadtatottságában tett megjegyzéseit néha megbánja.²⁴

Tipikusan ilyen helyzet az online kommentelés (Abramson et al., 1988; Rösner – Krämer, 2016; Papacharissi, 2004; Pfeffer et al., 2013). Az internetes

platformokon többnyire anonimitásba burkolódva ismeretlenekkel társalunk. Ebben a kommunikációs környezetben könnyen érezhetjük, nem kell tartanunk a következményektől. Nem kell félnünk a valódi érzéseink felváltalásától, akár konfrontálódunk a beszélgetés során, akár másvalaki közös szidalmazásában veszünk részt (Suler, 2004). A névtelenség tehát növeli a modortalanság volumenét, az anonimitás megszüntetése viszont bizonyítottan csökkenti (Lapidot-Lefler–Barak, 2012; Oz et al., 2018). A modortalanság hirtelen felindultsághoz kapcsolása a verbális agresszió explicit kifejezéseire irányítja a figyelmet: trágárság, káromkodás, vulgáritás, gyalázkodás, fenyegetés.

A hirtelen felindultság személyközi interakciók helyzetekben is mérhető. Parlamenti vitanapok, képviselői vagy miniszterelnök-jelölti csörték, lakossági fórumok, interjúk, rivális politikai pártok szimpatizánsainak találkozásai nemcsak a verbális jellegzetességek, hanem a mimika és a testbeszéd feltárására is alkalmasak. Regisztrálhatjuk például a legyintést, fintorgást, ütémutatást, köpést, fenyegető testtartásokat, öklörázást, középső ujj mutatását, sőt a hangmagasság változását is.

Instrumentális modortalanság

A modortalanság azonban túlmutat a kontrollvesztett reakciók körén. Lakoff (1989), Kasper (1990), Beebe (1995) és Kienpointner (1997) kutatásai alapján tudható, hogy a modortalanság instrumentálizálható. Sőt, a tervezett és szofisztikált trágárság, az obszcenitás, az ellenfelek gúnyolása mindig is része volt a politikai kommunikációs arzenálnak (Brady–Han 2006; Stryker 2011). A modortalanság tehát elgondolható egyfajta viselkedésmódként, amely nem elsősorban a politikus lelkiállapotáról, érzelmeiről árulkodik, hanem a választott stratégiájáról. A modortalan stratégia minden olyan intézmény – a politikus is intézménynek tekinthető – kapcsán releváns, amelyről célracionális cselekvést feltételezünk. Benjamin Moffitt (2016) részletesen foglalkozik a populizmus és a rossz modor (bad manner) stílusának összefüggéseivel. Moffitt a retorika (beszélt és írott nyelv, érvelés, hangszín, gesztusok és testbeszéd) és az esztétika (alkalmazott képi jelek, öltözet, viselet) szempontjait alapul véve határozta meg a populizmus stílusát. Ezek között az alábbiakat találjuk: a politikai korrektség beszédmódjával ellentétes verbális és nonverbális megnyilvánulások, érzelmi alapú ellenségkonstrukciók, tiszteletlen, durva és faragatlan megállapítások, erőfitogtatás, gúnyolódás, provokáció, trollkodás, trágárság, szleng (Moffitt, 2016; lásd még Wodak, 2015; Ekström et al., 2018). Harcourt (2012) tanulmányára építve pedig azt mondhatjuk, hogy a modortalan politikai kommunikáció stratégiai alkalmazásának célja az új hallgatóság megszólítása, a figyelem felkeltése, és ezáltal a nyilvánosság kiszélesítése.

A politikusi viselkedés megértésén kívül a stratégiai megközelítéssel a médiában látható modortalanságot is kontextualizálhatjuk. Feltételezhetjük, hogy

médiapiaci kalkulációk és specifikus újságírói szerepfelfogások terjedése nagyon is szerepet játszik a politikáról szóló sajtóanyagok hangvételének alakulásában. Amennyiben egy online portált vagy televíziós, rádiós műsort a vitriolos stílus dominál, az nem a véletlen műve, hanem komoly készüléteket igénylő tevékenység terméke: a stáb kiválasztása, esetleg előre megírt forgatókönyvek, utólagos elemzések (például piackutatás), stb. Ennek egyik jól dokumentált példája az RTL Klubon évekig nagy sikerrel futó *Heti Hetes* című politikai talkshow. A műsor vizsgálata során négyféle modortalansági stratégia volt megfigyelhető: a szereplők egymás felé irányuló szóbeli agressziói (1), a jelenlévő és jelen nem lévő nézőket érő szóbeli agresszió (2), a szereplőket a nézői leveleken keresztül érő szóbeli agresszió (3) és a jelen nem levő közéleti személyiségeket, hírességeket, a társadalom csoportjait érő szóbeli agresszió (4) (Batár, 2004).

A stratégiai megfontolásokra fókuszáló elemzések hasznosak a negatív kampányok, és a karaktergyilkosságok feltérképezéséhez (vö. Cavazza–Guidetti, 2014). Természetesen a képi világ vizsgálata sem maradhat el: előnytelen ábrázolások – például az emberi arcról készült kép lentről felfelé történő exponálása, torz testtartás, túlzott közeli képek, ijesztő mimika, összevágott, manipulált felvételek, karikatúrák – eszközeire érdemes figyelni. A modortalanság segítheti egy-egy politikai perszóna stílusának leírását (Deutsch Tamás vagy Hadházy Ákos figyelemreméltó esettanulmányt adhat). A média és a modortalanság iránt érdeklődők számára az úgynevezett clickbait (kattintásvadászat), a gonzó újságírás termékei, illetve a beszélgetős műsorok (például a Hír TV-n futó *Keménymag*) szolgálhatnak tanulságokkal. Utóbbiak esetében a hangsúlyok, a hangmagasság és hanglejtés is árulkodó lehet.

Az online kommentárkultúrából jól ismert trollkodás jelensége is leírható a modortalanság stratégiai megfontolásai alapján. A trollkodás többnyire gyűlölködő megjegyzésekkel, személyeskedéssel, a beszélgetőpartnerek felbosszantásával operáló kommunikáció, amely végső soron a társalgás szétrobantásához is vezethet (Shin, 2008; Petykó, 2013; Szűcs, 2018). A trollok verbális és vizuális eszköztára igen változatos (Veszelszki, 2017). Eleinte gyerekes, értetlen viselkedésként tekintettek rá, manapság egyre inkább a digitális nyilvánosság színterein zajló kommunikációs küzdelem szervezett és tervezett tevékenységeként azonosítják (vö. Hannan, 2018).

Modortalanság mint tanult nyelvi gyakorlat

A nyelvészet pragmatikai ága szerint a modortalanság érzelmekkel telített, konfliktusorientált nyelvi gyakorlat (Culpeper et al., 2003: 1546.; Culpeper, 2011), amely hasonlóan érzelemtelített és konfliktusos reakciókat eredményez (Lakoff, 1989). A modortalanság csökkenti a kompromisszum és a megegyezés lehetőségét, de furcsamód az igazán mély ellenszenv nem az egymást szí-

dalmazókban, hanem a modortalanságot gyakorlók és elutasítók között alakul ki (Kienpointner, 2008). A modortalanságok tehát vonzzák egymást: ha egy politikai fórumon elszaporodik a trágárság vagy az agresszió, akkor nem az ellentétes véleményeket képviselők, hanem a modortalanságot nehezen viselő hozzászólók maradnak távol. Így olyan kommunikációs közegek, közösségek alakulnak ki, ahol a politikáról való beszéd gyakorlatát a verbális agresszió jellemzi. Ha Orbán Viktor „libernyákok”-at emlegető kommunikációját²⁵ szeretnénk megvizsgálni, akkor nem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, hogy a miniszterelnök átgondolatlanul cselekedett, amikor személyes ellenszenvéről árulkodott. A pragmatikai meglátás szerint Orbán Viktor megszólalása egy nyelvi gyakorlatról tanúskodott, amely politikailag releváns identitásképző erővel is rendelkezhet. Ezt a feltételezést erősíti a „libernyák” szó gyors terjedése a kormánypárti médiumok oldalain.

A modortalanság mint kommunikációs praktika tehát szokásszerű és tanult viselkedési mintázatokon alapszik. A néprajzkutatók szerint kimutatható a különbség az egyes népcsoportok viselkedésében: a magyar népet például igen káromkodósnak tartják (Balázs, 2007: 32–36.). Egyes nemzetek között, a társadalmakon belül is lehet különbségeket találni a verbális agresszió jellegében. Feltételezhető, hogy individuális közegekben a sértések inkább a személyre irányulnak, míg kollektív társadalmakban az inzultusok a személy hozzátartozóit, tágabb közösségét is érintik. A politikai trágárság kapcsán megvizsgálhatók és összehasonlíthatók az individuális vagy a kollektív sértések nyelvi gyakorlatai.

A nyelvészeti pragmatika azonban arra is rámutat, hogy a modortalán – elsősorban obszcén – megszólalások nem feltétlenül bántóak, némelyik megszokásból használt kötőelemként (is) funkcionál. Ezek tipikus fordulatai a „mi a faszért?”, „szar”, „baszki”. A pragmatikai kötőelemek az oldottságot, az informálisitást vagy az autenticitást sugallják. A már említett Puzsér Róberten kívül Gyurcsány Ferenc²⁶ és Karácsony Gergely²⁷ kommunikációjában figyelhetünk fel rájuk.

A politikai fórumokat tanulmányozva bukkanunk az eufemizálás példáira. Ennek is többféle formája lehetséges. Egyik példája az elhagyás: „menj a p...”, másik a mozaikszóval való helyettesítés: b+, elefes, hápé, ká. A leggyakoribb módszer mégis a szóátalakítás, szótorzítás: bakker, banyek, vazze stb. Ezeknél aztán végképp nehéz megállapítani akár a sértés, akár a szabályszegés tényét, hiszen azonosításuk az adott nyelvi gyakorlat ismeretét feltételezi.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány a modortalanság (angolul: incivility) politikai kommunikációs relevanciáját és elemzési kereteit vázolta fel. A téma domináns kutatási para-

digmája a normasértés tézisére alapul, amit azonban az utóbbi időben komoly kritikával illetnek (lásd Chen et al., 2019). A normativitással kapcsolatos kétegyeinknek mi is hangot adtunk, bár nem gondoljuk, hogy manapság a politikával kapcsolatos interakciókban ne lennének normák, csak éppen ezeket a normákat nem a kutatói szándék, hanem a kommunikációban résztvevő szereplők állítják elő. A normákról tételes meghatározás nehezen adható, ezért inkább visszajáról lehet felfejteni a normasértő megnyilvánulások körét, pontosabban: egy-egy, a megszólalás vagy gesztus kapcsán zajló vita vizsgálatával. De mi a teendő akkor, ha elmarad a disputa? Vajon ez azt jelzi, hogy a nyilvánosságban megszólalók olyan normákat definiálnak, amik engedik a modortalanság bizonyos formáit? Ha ez így van, akkor szükségesnek mutatkozik a kérdés új nézőpontból történő megvizsgálása. A konceptuális megújulást tanulmányunk három irányból indította el. Az első a pszichologizáló magyarázatok köre, amely az egyéni érzelmek, leginkább a hirtelen felindultság kifejezéseire irányítja a figyelmet. A második irány a modortalanság stratégiai alkalmazása: a médiafigyelem megszerzése és a választói magatartás befolyásolása érdekében. A harmadik pedig a modortalanság lingvisztikai gyakorlatára és csoportképző erejére hívja fel a figyelmet. A vonatkozó kutatások legnagyobb kihívása azonban a definíciós gondok áthidalása. Úgy tűnik, hogy a fogalom tartalmi meghatározására irányuló kísérletek rendre kudarcot vallanak, mégpedig azért, mert túlságosan nagy és változatos területet kívánnak egy konceptuális ernyő alatt tárgyalni. Ezért javasoljuk a témába vágó politikai kommunikációs vizsgálatok fókuszának másik absztrakciós szintre állítását. Ilyen lehet az obszcenitás, szitkozódás, gyalázkodás, káromkodás verbális és nonverbális formái, amelyek politikatudományi vizsgálatához nyelvészeti, stilisztikai, kultúrtörténeti és pszichológiai forrásokból meríthetünk.

JEGYZETEK

¹ A teljes balatonőszödi szöveg elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-417593-228304>

² https://index.hu/belfold/2015/02/06/simicska_lajos_orban_egy_geci/

³ Országgyűlési Napló 85. szám. 11226. oldal. <https://www.parlament.hu/documents/10181/1569934/ny191021.pdf/833b6e78-7a56-8b77-b405-ab6b09567c5f?t=1572247812726>

⁴ <https://www.origo.hu/itthon/20061022tobb.html>

⁵ https://www.facebook.com/hadhazyakos/posts/1908672405910260?comment_id=1910634162380751

⁶ <https://pestisracok.hu/bocsanatot-kerek-valasz-nagy-blankanak/>

⁷ <http://nol.hu/archivum/archiv-397401-209367>

⁸ https://24.hu/belfold/2006/10/06/gyurcsany_bocsanatot/

⁹ https://gondola.hu/cikkek/37789-Medgyessy_utan_a_feleseget_is_lecsereli_Gyurcsany_.html

¹⁰ https://index.hu/belfold/2015/04/20/szel_bernadett_kiborult_lazar_janost_szexistanak_tartja/

- ¹¹ <https://ezalenyeg.hu/kozugy/vadai-agnes-szerint-ennel-lejjobb-mar-nem-tud-sullyedni-kover-laszlo-4221>
- ¹² https://hvg.hu/itthon/20190913_bayer_zsolt_nagy_blanka_bocsanatkeres_birosag; <https://www.startlap.hu/kiemelt-hirek/bayer-zsolt-nem-ker-bocsanatot-es-otforintosokban-fizeti-ki-a-hadhazynak-megitelt-300-ezret/>; https://index.hu/belfold/2017/05/15/eloben_kozvetitjuk_bayer_kavezasat/
- ¹³ <https://merce.hu/2019/09/12/tarlos-az-ellenzeki-aktivistanak-mit-orbanviktorozik-maga-beteg/>
- ¹⁴ https://alfahir.hu/2019/05/17/homofobia_kover_laszlo_gulyas_gergely
- ¹⁵ <https://www.origo.hu/itthon/20200428-hadhazy-gyurcsany-szelsobaloldai-ellenzek.html>
- ¹⁶ <https://merce.hu/2020/02/04/hatter-tarsasag-elterjedt-a-gyuloletbeszed-vizsont-a-rendorseg-eredmenyesebben-lep-fel-a-gyulolet-buncselekmenyek-ellen/>; <https://ezalenyeg.hu/helyi-ugyeink/soproni-tamas-is-kiakadt-a-fideszes-gyulolethadjaraton-1617>
- ¹⁷ <https://www.civicsignals.io/about>
- ¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=cZdhQi6V9bk>
- ¹⁹ https://azonnali.hu/cikk/20180312_ujra-eljarta-legendas-tancat-gyurcsany
- ²⁰ <https://www.origo.hu/itthon/20181128-orban-viktor-chuck-norris-video.html>
- ²¹ <https://www.facebook.com/vagogabor/posts/10161467675805265>
- ²² https://mandiner.hu/cikk/20190507_puzser_robert_mikent_lettem_minden_idok_legelutasitottabb_kozszereploje_magyarorszagon; <https://444.hu/2019/02/21/takarodjon-el-a-halal-fszara-irta-puzser-robert-zavec-tibornak>; <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2019/07/26/nem-csitulnak-a-vitak-az-ellenzeki-partok-kozott>
- ²³ <https://www.facebook.com/Juhi.JuhaszPeter/photos/a.486159078123247/4164809713591480/?type=3&theater>
- ²⁴ Echo TV Mélymagyar című műsora, 2015. július 20.; Echo TV Őszintén című műsora Bayer Zsoltal, 2018-10-21.
- ²⁵ <https://mediaklikk.hu/miniszterelnoki-interjuk/cikk/orban-viktor-miniszterelnoki-interju-jo-reggelt-magyarorszag-julius-24/>; <https://magyarnemzet.hu/belfold/egyutt-ujra-sikerulni-fog-8692965/>
- ²⁶ <https://24.hu/belfold/2013/07/01/kover-fenekestul-felforgattuk/>
- ²⁷ https://index.hu/belfold/2017/12/10/karacsony_gergely_a_faszert_hagytam_magam_rabeszelni_-_hangfelvetel/

IRODALOM

- Abramson, Jeffrey B.–F. Christopher Arterton–Gary R. Orren (1988): *The Electronic Commonwealth: the Impact of New Media Technologies on Democratic Politics*. Basic Books, New York.
- Anderson Lynne M.–Christine M. Pearson (1999): Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy Manage Review* 24: 452–471.
- Anderson, Ashley A.–Dominique Brossard–Dietram A. Scheufele–Michael A. Xenos–Peter Ladwig (2014): The “nasty effect”: Online incivility and risk perceptions of emerging technologies. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19: 373–387. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12009>
- Antoci, Angelo–Laura Bonelli–Fabio Paglieri–Tommaso Reggiani–Fabio Sabatini (2019): Civility and

- Trust in Social Media. *IZA Discussion Paper*, No. 11290. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3117274>
- Batár Levente (2004): A Heti Hetes című műsor elemzése nyelvi agresszió szempontjából. In: Kassai I. (szerk.): *Etüdök alkalmazott nyelvészetre*. Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs. 68–85.
- Beebe, Leslie M. (1995): Polite fictions: Instrumental rudeness as pragmatic competence. In: James E. Alatis–Carolyn A. Straehle–Brent Gallenberger–Maggie Ronkin (eds.): *Linguistics and the Education of Language Teachers: Ethnolinguistic, Psycholinguistics and Sociolinguistic Aspects*. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics. Georgetown University Press, Georgetown. 154–168.
- Bennett, W. Lance (2011): What’s wrong with incivility? Civility as the new censorship in American politics. Paper delivered at the *John Breaux Symposium: “In the Name of Democracy: Leadership, Civility and Governing in a Polarized Media Environment”*. 28–29 March,anship School of Mass Communication, Louisiana State University, Baton Rouge.
- Ben-Porath, Eran N. (2008): *Codes of professionalism; Norms of conversation: How political interviews shape public attitudes toward journalists* (Dissertation). University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Ben-Porath, Eran N. (2010): Interview effects: Theory and evidence for the impact of televised political interviews on viewer attitudes. *Communication Theory*, 20(3): 323–347. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2010.01365>.
- Benson, Thomas (2011): The rhetoric of civility: Power, authenticity, and democracy. *Journal of Contemporary Rhetoric*, 1(1): 22–30.
- Bortoluzzi, Maria–Elena, Semino (2016): Face attack in Italian politics: Beppe Grillo’s insulting epithets for other politicians. *Journal of Language Aggression and Conflict*, Vol. 4, Issue 2, 178–201.
- Brady, David W.–Hahrie C. Han (2006): Polarization Then and Now: A Historical Perspective. In: *Red and Blue Nation?* Vol. 1, edited by P. S. Nivola–D. W. Brady. Hoover Institution and Brookings Institution, Washington.
- Brooks, Deborah–Geer, John (2007): Beyond negativity: The effects of incivility on the electorate. *American Journal of Political Science*, 51(1): 1–16. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00233.x>
- Brown, Penelope–Stephen C. Levinson (1987): *Politeness: Some universals in language use*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Carter, Stephen L. (1998): *Civility: Manners, morals, and the etiquette of democracy*. Basic Books, New York.
- Cavazza, Nicoletta–Margherita Guidetti (2014): Swearing in Political Discourse: Why Vulgarity Works. *Journal of Language and Social Psychology*, 33(5): 537–547. <https://doi.org/10.1177/0261927X14533198>
- Chen, Gina Masullo–Shuning Lu (2017): Online Political Discourse: Exploring Differences in Effects of Civil and Uncivil Disagreement in News Website Comments. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 61 (1). <https://doi.org/10.1080/08838151/2016/1273922>
- Coe, Kevin–Kate Kenski–Stephen A. Rains (2014): Online and uncivil? Patterns and determinants of incivility in newspaper website comments. *Journal of Communication*, 64: 658–679.
- Culpeper, Jonathan (2011): *Impoliteness: Using Language to cause offence*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Culpeper, Jonathan–Derek Bousfield–Anne Wichmann (2003): Impoliteness revisited: With special reference to dynamic and prosodic aspects. *Journal of Pragmatics*, 35: 1545–1579.
- Darr, Christopher R. (2011): Adam Ferguson’s civil society and the rhetorical functions of (in)civility in United States Senate debate. *Communication Quarterly*, 59: 603–624. <https://doi.org/10.1080/01463373.2011.614208>
- Darr, Christopher R. (2013): A “dialogue of the deaf”: Obama, his congressional critics, and incivility in American political discourse. In: C. Rountree (ed.): *Venomous speech: Problems with American political discourse on the right and left*. Vol. 1: 19–40. Praeger, Santa Barbara.
- DiCioccio, Rachel L. (2012): Humor as aggressive communication. In: R. L. DiCioccio (ed.): *Humor communication: Theory, impact, and outcomes*. Kendall Hunt, Dubuque. 93–108.
- Disbrow, Lynn–Prentice, Carolyn (2009): Perceptions of civility. *American Communication Journal*, 11(3): 1–14.
- Ekström, Mats–Marianna Patrona–Joanna Thornborrow (2018): *Right-wing populism and the dynamics of style: A discourse-analytic perspective on mediated political performances*. Palgrave Communications, 4(1): 1–11.
- Fehr, Ernst–Urs Fischbacher (2004): Social norms and human cooperation. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(4): 185–190.
- Ferree, Myra Marx–William A. Gamson–Jürgen Gerhards–Dieter Rucht (2002): Four models of the public sphere in modern democracies. *Theory and Society*, 31(3): 289–324.
- Gervais, Bryan T. (2015): Incivility online: Affective and behavioral reactions to uncivil political posts in a web-based experiment. *Journal of Information Technology & Politics*, 12, 167–185. <https://doi.org/10.1080/19331681.2014.997416>
- Gray, Christopher Berry (ed.) (1999): *The Philosophy of Law: An Encyclopedia* Volume I-II, A-Z. 117–119.
- Grice, H. Paul (1997): A társalgás logikája. In: Pléh Csaba–Síkklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Osiris, 213–227.
- Habermas, Jürgen (2001): *A kommunikatív etika. A demokratikus vitákban kiérlelődő konszenzus és társadalmi integráció politikai-filozófiai elmélete*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Hannan, Jason (2018): Trolling ourselves to death? Social media and post-truth politics. *European Journal of Communication*, 33(2): 214–226.
- Harcourt, Bernard E. (2012): The Politics of Incivility. *Arizona Law Review*, 54: 345–373.
- Hart, Roderick P. (1998): *Seducing America: How Television Charms the Modern Voter*. 1st edition. SAGE Publications Inc.
- Herbst, Susan (2010): *Rude democracy: Civility and incivility in American politics*. Temple University Press, Philadelphia.
- Holm, Kristoffer–Eva Torkelson–Martin Bäckström (2016): New Types of Employment, New Ways to Be Uncivil? A Thematic Analysis of Temporary Agency Workers’ Exposure to Workplace Incivility. *Psychology*, 7: 74–84. <https://doi.org/10.4236/psych.2016.71009>.
- Hutton, Scott A. (2006): Workplace Incivility: State of the Science, *JONA: The Journal of Nursing Administration*, January 2006, 36(1): 22–27. <https://doi.org/10.1097/00005110-200601000-00006>
- Hwang, Hyunseo–Youngju Kim–Yejin Kim (2018): Influence of Discussion Incivility on Deliberation: An Examination of the Mediating Role of Moral Indignation. *Communication Research*, 45(2): 213–240. <https://doi.org/10.1177/0093650215616861>

- Jamieson, Kathleen Hall–Erika Falk (2000): Continuity and change in civility in the House. In: J. Bond–R. Fleisher (Eds.): *Polarized Politics: Congress and the President in a Partisan Era*. Congressional Quarterly Press, Washington.
- Jamieson, Kathleen–Volinsky, Allyson–Weitz, Ilana–Kenski, Kate (2017): The Political uses and abuses of civility and incivility In: K. Kenski–K. Jamieson (Eds.): *The Oxford Handbook of Political Communication*. New York: Oxford University Press. 205–218.
- Kasper, Gabriele (1990): Linguistic politeness: Current research issues. *Journal of Pragmatics*, 14 (2): 193–218. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(90\)90080-W](https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90080-W)
- Kenski, Kate–Kevin Coe–Stephen A. Rains (2017): *Perceptions of uncivil discourse online: An examination of types and predictors*. Communication Research. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/0093650217699933>
- Kienpointner, Manfred (1997): Varieties of rudeness: Types and functions of impolite utterances. *Functions of Language*, 4 (2): 251–287. <https://doi.org/10.1075/fol.4.2.05kie>
- Kienpointner, Manfred (2008): Impoliteness and emotional arguments. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture*, 4 (2): 243–265. <https://doi.org/10.1515/JPLR.2008.012>
- Kiss Balázs (2007): Botrány, spin, válság: Az őszödi beszéd kormányzati kommunikációja. In: Sándor P.–Vass L.–Tolnai Á. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2006-ról*. DKMKKA, Budapest. 1223–1240.
- Lakoff, Robin Tolmach (1989): The limits of politeness: Therapeutic and courtroom discourse. *Multilingua*, 8 (2–3): 101–129.
- Lane, Shelley D. (2017): *Understanding Everyday Incivility. Why Are They So Rude?* Rowman–Littlefield Publishers.
- Lapidot-Lefler, Noam–Azi Barak (2012): Effects of anonymity, invisibility, and lack of eye-contact on toxic online disinhibition. *Computers in Human Behavior*, 28, 434–443. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.10.014>
- Lorenz, Konrad (1995): *Az agresszió*. Katalizátor iroda, Budapest.
- Lu, Yangin–Jessica G. Myrick (2016): Cross-cutting exposure on facebook and political participation: Unraveling the effects of emotional responses and online incivility. *Journal of Media Psychology*, 28(3), 100–110. <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000203>
- Masullo Chen, G.–Muddiman, A.–Wilner, T.–Pariser, E.–Stroud, N. J. (2019): We Should Not Get Rid of Incivility Online. *Social Media + Society*. <https://doi.org/10.1177/2056305119862641>
- Megarry, Jessica (2014): Online incivility or sexual harassment? Conceptualising women’s experiences in the digital age. *Womens Studies International Forum*, 47: 46–55. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.07.012>
- Moffitt, B. (2016): *The global rise of populism: performance, political style, and representation*. Stanford University Press.
- Muddiman, Ashley–Kearney, M. (2018): What counts as incivility in the Trump era? An inductive approach to political incivility. Paper Presented to the *Political Communication Division of the American Society of Political Scientists*, for its annual meeting, Boston, August 30 to September 2.
- Muddiman, Ashley (2017): Personal and Public Levels of Political Incivility. *International Journal of Communication*, Vol. 11: 21. ISSN 1932-8036. Available at: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/6137> (utolsó hozzáférés: 2020. március 26.).
- Mutz, Diana C. (2015): *In-your-face politics: The consequences of uncivil media*. Princeton University Press, Princeton.

- Mutz, Diana C.–Byron Reeves (2005): The new videomalaise: Effects of televised incivility on political trust. *American Political Science Review*, 99: 1–15. <https://doi.org/10.1017/S0003055405051452>
- Orwin, C. (1992): Citizenship and civility as components of liberal democracy. In: E. C. Banfield (Ed.): *Civility and citizenship in liberal democratic societies*. Paragon House, New York. 75–94.
- Oz, Mustafa–Pei Zheng–Gina M. Chen (2018): Twitter versus Facebook: Comparing incivility, impoliteness, and deliberative attributes. *New Media & Society*, 20(9): 3400–3419. <https://doi.org/10.1177/1461444817749516>
- Papacharissi, Zizi (2004): Democracy online: Civility, politeness, and the democratic potential of online political discussion groups. *New Media & Society*, 6(2): 259–283. <https://doi.org/10.1177/1461444804041444>
- Papacharissi, Zizi (2004): Democracy online: Civility, politeness, and the democratic potential of online political discussion groups. *New Media and Society*, 6(2): 259–283.
- Petykó Márton (2013): Az internetes troll mint identitás kialakítása politikai blogok diskurzusaiban. *Magyar Nyelvőr*, 137/3: 274–313.
- Pfeffer, Juergen–Thomas Zorbach–Kathleen M. Carley (2013): Understanding online firestorms: Negative word of mouth dynamics in social media networks. *Journal of Marketing Communications*, 20: 117–128. <https://doi.org/10.1080/13527266.2013.797778>
- Phillips, Tim–Philip Smith (2003): Everyday incivility: Towards a benchmark. *Sociological Review*, 51(1): 85–108.
- Porath, Christine L.–Chritine M. Pearson (2012): Emotional and behavioral responses to workplace incivility and the impact of hierarchical status. *Journal of Applied Social Psychology*, 42 (SUPPL. 1), E326–E357. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2012.01020.x>
- Porath, Christine (2016): *Mastering Civility: A Manifesto for the Workplace*. Grand Central Publishing.
- Prochazka, Fabian–Patrick Weber–Wolfgang Schweiger (2018): Effects of civility and reasoning in user comments on perceived journalistic quality. *Journalism Studies*, 16, 62–78. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1161497>
- Reno, Raymond R.–Robert B. Cialdini–Carl A. Kallgren (1993): The transsituational influence of social norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(1): 104–112.
- Rishab Nithyanand–Brian Schaffner–Phillipa Gill (2017): Measuring Offensive Speech in Online Political Discourse. *Computer Science > Computation and Language*, arXiv:1706.01875
- Rösner, Leonie–Nicole C. Krämer (2016): Verbal venting in the social web: Effects of anonymity and group norms. *Social Media + Society*, 2: 1–13. <https://doi.org/10.1177/2056305116664220>
- Rösner, Leonie–Stephan Winter–Nicole C. Krämer (2016): Dangerous Minds? Effects of Uncivil Online Comments on Aggressive Cognitions, Emotions, and Behavior. *Computers in Human Behavior*, (58) 461–470. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.01.022>
- Sapiro, Virginia (1999): Considering Political Civility Historically: A Case Study of the United States. (paper presented at the *Annual Meeting of the International Society for Political Psychology*, 1999), 2. http://www.sam.kau.se/stv/ksspa/papers/sapiro_considering_political_civility_historically.pdf (accessed March 25, 2010).
- Schilpzand, Pauline–Keith Leavitt–Sandy Lim (2016): Incivility hates company: Shared incivility attenuates rumination, stress, and psychological withdrawal by reducing self-blame. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 133: 33–44. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2016.02.001>

- Shea, Daniel, Sproveri (2012): The Rise and Fall of Nasty Politics in America. *PS: Political Science & Politics*, 45(3): 416–421. <https://doi.org/10.1017/S1049096512000480>
- Shin, Jiwon (2008): Morality and Internet Behavior: A Study of the Internet Troll and its Relation with Morality on the Internet. *Technology and Teacher Education Annual Review*, 5: 28–34. <https://doi.org/10.1017/S1049096512000480>
- Shils, Edward (1997): Civility and civil society: Good manners between persons and concern for the common good in public affairs. In: S. Grosby (Ed.): *The Virtue of Civility: Selected Essays on Liberalism, Tradition and Civil Society*. Liberty Fund, Indianapolis.
- Sinopoli, Richard C. (1995): Thick-skinned liberalism: Redefining civility. *American Political Science Review*, 89(3): 612–620. <https://doi.org/10.2307/2082977>
- Sobieraj, Sarah–Jeffrey M. Berry (2011): From incivility to outrage: Political discourse in blogs, talk radio, and cable news. *Political Communication*, 28(1): 19–41. <https://doi.org/10.1080/10584609.2010.542360>
- Strachan, J. Cherie–Wolf, Michael (2012): Calls for civility: An invitation to deliberate or a means of political control? In: D. M. Shea–M. P. Fiorina (Eds.): *Can We Talk? The Rise of Rude, Nasty, Stubborn Politics*, Pearson, New York.
- Stryker, Robin (2011): *National Institute for Civil Discourse Research Brief: Political Polarization*. National Institute for Civil Discourse, Tucson.
- Stryker, Robin, Conway, Bethany, Danielson, Taylor (2016): What is political incivility? *Communication Monographs*, 83(4): 535–556. <https://doi.org/10.1080/03637751.2016.1201207>
- Suler, John (2004): The online disinhibition effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7: 321–326. <https://doi.org/10.1089/1094931041291295>
- Sydnor, Emily (2019): *Disrespectful Democracy: The Psychology of Political Incivility*. Columbia University Press.
- Sydnor, Emily (2017): Platforms for Incivility: Examining Perceptions Across Different Media Formats. *Political Communication*, 35(1): 97–116. <https://doi.org/10.1080/10584609.2017.1355857>
- Szűcs Zoltán Gábor (2018): A trollkodás politikája. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk): *Várákozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Napvilág Kiadó, Budapest. 438–454.
- Tenenboim, Ori–Gina M. Chen–Shuning Lu (2019): Attacks in comment sections: What it means for news sites. *Center for Media Engagement*. Forrás: <https://mediaengagement.org/research/attacks-in-the-comment-sections/>
- Thorson, Kjerstin–Vraga, Emily–Ekdale, Brian (2010): Credibility in context: How uncivil online commentary affects news credibility. *Mass Communication and Society*, 13(3): 289–313. <https://doi.org/10.1080/15205430903225571>
- Vészelszki, Ágnes (2017): Verbális és vizuális agresszió online: az internetes trollok. *Jel-Kép*, 2017/2. szám. <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2017.2.17>
- Wodak, Ruth (2015): *The Politics of Fear. What Right-Wing Populist Discourses Mean*. SAGE Publications Ltd, London.
- Zombory Máté (2015): Magyar Golgota Politikai közösség és múltreprezentáció 1945 után. *Szociológiai Szemle*, 25(1): 66–88.
- Zombory Máté (2015): Magyar Golgota Politikai közösség és múltreprezentáció 1945 után. *Szociológiai Szemle*, 25(1): 66–88.

ÉRZELMEK HÚRJAIN

Politikai kommunikáció és állampolgári reaktivitás a közösségi médiában

Burai Krisztina

(BME – Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar – Szociológia és Kommunikáció Tanszék)

Bene Márton

(TK Politikatudományi Intézet, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar)

*A tanulmány beérkezett: 2020. október 4., opponálás: 2020. október 13–31.,
végelegesítve: 2020. október 26.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A politikai kommunikáció egyre inkább az állampolgári felhasználói szokásokhoz alkalmazkodik, ennek megfelelő platformokat használ, ehhez igazodó tartalmat közvetít, ez vezet a közösségi média növekvő politikai jelentőségéhez. Ezeken a csatornákon – különösen a Facebookon – a felhasználók reakciói jelentősen növelik egy-egy üzenet láthatóságát, ezért a politikai szereplők kiemelt célja lett olyan tartalmakat előállítani, amelyek képesek virálissá válni, mely folyamatban az eddigi kutatások alapján kiemelt szerepe van az érzelmeknek. Tanulmányunkban a vonatkozó szakirodalom áttekintése után kvalitatív kutatást végzünk, amelyben a 2018-as magyar országgyűlési választás kampányidőszakában született legsikeresebb politikusi Facebook-posztok érzelmi karakterét vizsgáljuk. A korábbi kutatások csak bizonyos érzületek és érzelmek jelenlétét tudták jelezni, a sikeres érzelmetkeltés kommunikatív eszközeiről azonban nem szolgáltak információval, e hiányosságot igyekszünk pótolni elemzésünkkel. Eredményeink azt mutatják, hogy a legsikeresebb posztok egyértelműen érzelmetelítettek voltak, elvéve találtunk csak ezek között neutrális tartalmakat. Azt tapasztaltuk, hogy az állampolgárok a pozitív érzelmekre reagáltak legszívesebben, ezen belül is kiemelten népszerűek voltak a győzelemről szóló bejegyzések, a köszönetnyilvánítások és az ünnepnapra köszöntők, míg negatív érzelmek esetében a düh és a szomorúság kifejezése jellemezte a virális bejegyzéseket. Megfigyelhető, hogy a reakciókiváltás szempontjából legsikeresebb posztok megjelenítettek ugyan érzelmet, de ezt nem a hagyományos, online térben alkalmazott érzelmkifejezési eszközökkel tették.

Kulcsszavak: viralitás ■ érzelmek ■ Facebook ■ állampolgári reaktivitás ■ közösségi média

A politikai kommunikáció egyre inkább az állampolgárok körében népszerű csatornákhöz, formákhoz és tartalmakhoz igazodik. Ennek egyik jele a közösségi média erőteljes politikai használata. Azáltal, hogy a felhasználók közösségi média reakciói jelentősen növelik egy-egy üzenet láthatóságát, a politikai szereplők kiemelt célja lett olyan tartalmakat előállítani, amelyekkel

Politikatudományi Szemle XXX/1. 82–103. pp. © Társadalomtudományi Kutatóközpont
<https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.1.82>

képesek betörni a közösségi platformokon zajló állampolgári társalgások virális láncolatába (Bene, 2020). Az állampolgári reaktivitásról és viralitásról szóló kutatások alapján pedig úgy tűnik, hogy ebben a folyamatban az érzelmek kiemelt szerepet játszanak (vö. Berger–Milkman, 2012; Bene, 2020; Heiss et al, 2019).

Tanulmányunk első részében röviden áttekintjük a vonatkozó szakirodalmat. Bemutatjuk, hogy az érzelmek miként váltanak ki reakciókat a közösségi média felhasználóinak köréből, illetve, hogy milyen tényezők magyarázhatják az érzelmetelített tartalmak sikerességét. Ezt követően egy feltáró jellegű kvalitatív kutatásban a szakirodalom egy fontos hiányosságát kíséreljük meg pótolni: a 2018-as magyar országgyűlési választás kampányidőszakában felvett Facebook-adatok alapján megvizsgáljuk a sikeres érzelm kiváltó kommunikációkat. Eredményeink szerint az érzelmek fontos szerepet játszanak az állampolgári reakciók kiváltásában. Pontosabban, a köszönetnyilvánító és dühös érzelmi állapotot kifejező tartalmak ösztönzik a közösségi médiában aktív állampolgárokat tetszésnyilvánításra, kommentálásra, megosztásra. Előbbi esetben a politikai szereplők a követőkkel való érzelmi közösség érzületét kommunikálják, utóbbi esetben pedig a sötétben ábrázolt jelen és a fenyegető jövő kommunikációs megkonstruálása történik.

A POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ VIRALIZÁCIÓJA

A közösségi oldalak kiemelt politikai tájékozási felületté válásának számos következménye közül az állampolgári reaktivitás felértékelődése különösen fontos (Bene, 2020). A közösségi média elterjedése előtt az állampolgárokat a stratégiai kommunikáció elsődlegesen közönségként kezelte: a politikai üzenetek célja a választók politikai véleményének és érzületének befolyásolása volt (Coleman–Blumler, 2009). A választók eléréséhez a csatornát a professzionális média által dominált politikai kommunikációs környezetben elsősorban az egyes médiumok jelentették. A stratégiai kommunikáció ezért a választók kognitív és affektív kapacitásait vette célba, miközben arra is törekedett, hogy üzenete a média reakcióinak kiváltására alkalmas legyen, hiszen ez biztosította a csatornát az állampolgárokhoz. Utóbbi törekvés kimutatható hatással volt a stratégiai kommunikáció tartalmára, formájára és stílusára is, amelyet a kutatók a mediatizáció fogalmával írtak le (vö. Strömbäck, 2008). Ennek lényege, hogy a láthatóságot és hallhatóságot biztosító média reakcióira hatást gyakorolni kívánó stratégiai kommunikáció igazodik a média kommunikációs jellegzetességeihez, és olyan üzeneteket hoz létre, amelyek vonzzák a médiatermékek figyelmét. A kutatások szerint a politikai kommunikáció a mediatizáció hatására személyközpontúvá, negatívabbá és leegyszerűsítettebbé vált (vö. Lundby, 2009).

A közösségi oldalak terjedési logikája azonban a viralitás (Klinger–Svensson, 2015). Napjainkban azok a tartalmak válnak széles körben láthatóvá, amelyekre a felhasználók valamilyen módon reagálnak. Bár az egyes reakcióformák és platformok között vannak eltérések, a fórumokon jelenlévők visszajelzései láthatóvá lesznek a felhasználóknak a közösségi médiában szintén otthonosan mozgó ismerősei számára is, akik reakcióikkal szintén továbbadják az eredeti üzenetet. Az ismerősök reakcióin keresztül látott üzenetek ráadásul hitelesebbnek (Turcotte et al., 2015) és fontosabbnak (Anspach, 2017) tűnnek, ezért erősebb meggyőző erővel is rendelkeznek, mintha a poszt az eredeti forrásból jutna el a felhasználóhoz. A virális terjedési logikán keresztül ráadásul olyan felhasználók is elérhetőek saját ismerőseik segítségével, akiket a hagyományos médiafelületeken keresztül nehéz megközelíteni. Ráadásul, az állampolgári reakciók az üzenetek láthatóságát a tartalmakat szűrő algoritmusokon keresztül is befolyásolják. A közösségi oldalak többsége alkalmaz algoritmusokat az oldal központi hírfolyamában megjelenő tartalmak szűrésére és rangsorolására (Bossetta, 2018). Bár ezek pontos működése nem nyilvános, az közismert, hogy a felhasználói reakciók száma fontos információt jelent a számukra (Bucher, 2012; DeVito, 2017): a több felhasználói reakciót kiváltó tartalmak nagyobb valószínűséggel jelennek meg a követők hírvonalán.

Ez azt is jelenti, hogy a politikai üzenetek már nem egyedül a hagyományos tömegkommunikáción keresztül jutnak el az állampolgárokhoz, hanem a közösségi médiában aktív felhasználók segítségével is. Sőt, az újságok, rádiók, televíziók, hírportálok olvasottságát, nézettségét, hallgatottságát is egyre nagyobb részben a közösségi médián keresztül szerzik. Ezért a média hagyományos logikája is változik, és a politikai szereplőkhöz hasonlóan olyan tartalmak termelésére törekszik, amelyek virálissá válhatnak a közösségi oldalakon (Chadwick, 2013). Az állampolgárokat tehát a stratégiai kommunikáció nem pusztán közönségnek tekinti, akiknek csak a kognitív és affektív kapacitásait kell célba venni. A politikai megszólalók az állampolgárok kommunikációjára akarnak hatást gyakorolni (Kreiss, 2016). Ezt a folyamatot a mediatizáció analógiájára a politikai kommunikáció viralizációjaként írhatjuk le (Bene, 2020), hiszen az állampolgári reakciók kiváltására irányuló törekvés a stratégiai kommunikáció jellegét is megváltoztatja. A politikai szereplők kommunikációjukat oly módon szervezik, hogy az képes legyen betörni az állampolgárok közösségi médiában zajló végtelen társalgási folyamába, olyan üzenetek termelésére törekednek, amelyre a közösségi médiaplatformok felhasználói reakciójelek, kommentek vagy legfőképpen megosztások formájában reagálnak. Az állampolgárok „kommunikációra” ösztönzése feltehetően sok tekintetben más típusú kommunikációs működést kíván meg, mint amikor a politikai üzenetek célja a kogníciókra és érzelmekre való hatásgyakorlás. Ez pedig a politikai kommunikáció karakterének megváltozását vonja maga után. E változás meg-

ragadása miatt fontos, hogy megértsük, hogyan működik az állampolgári reaktivitás a közösségi médiában.

ÉRZELMEK ÉS REAKCIÓK

A témában folyó kutatások azt mutatják, hogy az érzelmek fontos szerepet játszanak a felhasználói reakciók kiváltásában. Az érzelmek és a közösségi média felhasználóinak aktivitásáról szóló kutatások a szakirodalom három területéről származnak. Az első a médiatartalmak online terjedését vizsgálja, a második a Twitteren megosztott politikai tartalmakkal foglalkozik, míg a harmadik arra fókuszál, hogy a felhasználók a politikai szereplők milyen posztjait lájkolják, kommentelik vagy éppen osztják tovább a legnagyobb eséllyel. Bár eltérő területeket vizsgálnak e kutatások, összeköti őket az érdeklődés: vajon az állampolgárok az online térben milyen típusú politikai tartalmakra reagálnak. Az érzelmek fontosságát mindegyik területen felismerték: ezek azonosításában automatizált érzelem-elemzési módszerekre vagy pedig kézi tartalomelemzésre támaszkodnak. Az érzelmeknek a közösségi média terjedésében játszott szerepét azonban többféleképpen közelítik meg és vizsgálják. Az alábbiakban a három szakirodalmi irány eredményeit tárgyaljuk oly módon, hogy előbb az érzelemtelített kommunikáció, ezt követően a pozitív és negatív érzületek, majd a specifikus érzelmek hatásairól tett megállapításokat foglaljuk össze. A fejezet végén az újabb kutatási irányokról is szót ejtünk.

Érzelemtelített kommunikáció és reaktivitás

Az egyik gyakori vizsgálati irány az érzelemtelített kommunikáció hatásait általánosságban vizsgálja. A téma kutatói érzelemtelített kommunikáció alatt általában olyan tartalmakat értenek, amelyek több érzelm kifejező szót is tartalmaznak, vagy céljuk bizonyos érzületek kiváltása. A különböző területekről származó eredmények egy irányba mutatnak: eszerint az érzelemtelített híreket (Heinbach–Hinz, 2016; Berger–Milkman, 2012), a Twitter-bejegyzéseket (Dang-Xuan et al, 2013) és politikusi posztokat (Keller–Kleinen-von Königsłow, 2018; Staender et al, 2019) gyakrabban osztják meg a felhasználók. Ide lehet még kapcsolni azokat a kutatásokat is, amelyek a politikusok által alkalmazott arisztotelészi retorikai eszközök (páthosz, ethosz, logosz) reakciót kiváltó hatásait vizsgálták közösségi oldalakon, amelyek közül a páthosz nagyjából megfeleltethető az érzelemtelített kommunikációnak. Ezek a vizsgálatok szintén azt találták, hogy az érzelmi hatásra törekvő posztok sikeresen váltanak ki lájkokat (Bronstein, 2013; Samuel–Azran et al, 2015), és általában sikeresebbek is, mint a racionális érvelésre törekvő logosz, vagy a jelölt hitelességét közép-

pontba állító ethosz eszközét alkalmazó posztok (Gerodimos–Justinussen, 2015; Bronstein et al, 2018).

Az érzelmetelített tartalmak sikerességének okaival kapcsolatban többféle magyarázatot olvashatunk. A probléma az, hogy a magyarázatokat empirikusan nem tesztelik, a kutatók inkább a kapcsolódó területek szakirodalmából emelnek át megfigyeléseket, amelyeken keresztül értelmezni tudják a kapott eredményeket. Többen érvelnek amellett (vö., Hansen et al, 2011; Dang-Xuan et al, 2013), hogy az érzelmek és az üzenetek terjedésének összefüggésére már a marketing-irodalmak is rámutattak, tehát nem specifikusan a közösségi média jelenségéről van szó. Stieglitz és Dang-Xuan (2012) pszichológiai magyarázattal álltak elő, és amellett érveltek, hogy az üzenetek érzelmi keretezése erősebb kognitív folyamatokat, így például figyelmet vált ki a befogadóból, e kognitív aktivitás pedig viselkedésben is megmutatkozó válaszokat eredményez. Egy másik visszatérő magyarázat azonban inkább szociológiai szempontokat hangsúlyoz. Eszerint érzelmi tapasztalatainkat hajlamosak vagyunk egymással megosztani, hiszen ezáltal tudjuk mélyíteni társadalmi kapcsolatainkat (Berger–Milkman, 2012). Ez a közösségi médiában különösen fontos lehet: Miller (2008) szerint itt a kommunikáció fatikus jellegű, ezért azt elsősorban az érzelmileg jelentős kapcsolatok kialakításának és fenntartásának vágya hajtja, nem pedig az információtovábbítás a fő motiváció (Hansen et al, 2011). Végezetül Bronstein és munkatársai (2018) egy specifikusan politikatudományi érvet is felvetnek a politikai szereplők érzelmetelített tartalmainak továbbosztásával kapcsolatban. A politikusok és követők kapcsolata tehát a közösségi médiában a rajongás fogalmával írható le leginkább (*fandom politics*, lásd, Erikson, 2008), hiszen a kapcsolat érzelmi kötődésen alapul, és az interakciókat is ezen érzelmi kötelékek fenntartása és kifejezése hajtja.

Tonalitás és reaktivitás

Egy másik kutatási irány a tonalitásra helyezi a hangsúlyt és a pozitív, illetve negatív üzenetek terjedésében játszott szerepét vizsgálja. Médiacikkek és Twitter-bejegyzések esetében mind a pozitív, mind a negatív hírek terjedésére vannak bizonyítékok (Berger–Milkman, 2012; Trilling et al, 2017; Stieglitz–Dan-Xuan, 2013; Heinbach–Hinz, 2016). Hansen és munkatársai (2011) ugyanakkor azt találták, hogy míg általában a közösségi médiában a hírek terjedését a pozitív érzület segíti elő, politikai hírtartalmaknál a negativitás növeli a megosztások számát. A népszerűség receptje ezért megfogalmazásukban a „legyél kedves a barátaiddal, és hozz rossz híreket a közönségnek” (*„Sweet talk your friends or serve bad news to the public”*) szabály alkalmazása. Heinbach és Hinz (2016) a pozitivitással kapcsolatos eredményeket azzal árnyalják, hogy kimutatják: a pozitívítás csak egy bizonyos fokig eredményez több Facebook-

megosztást, a nagyon pozitív híreket már kevésbé osztják meg a felhasználók. Politikusok kommunikációjának viralitása esetében a negativitás tűnik igazán fontosnak. Számos kutatás a negatív érzelmi elemek alkalmazását látja a viralitás elérésének legfontosabb eszközének (Heiss et al., 2019; Xenos et al., 2017). A magyar Facebookon ez különösen így van: politikusok oldalain a negatív posztok váltanak ki a legnagyobb eséllyel megosztásokat, a virálissá váló posztok döntő része pedig egyértelműen negatív (Bene, 2020). A pozitív üzeneteknek a lájkok kiváltásában van némi szerepe, de a negatív reakcióformák bevezetésével úgy tűnik, hogy az egyetlen klikket kívánó reakciónál is fontos a negativitás (Bene et al., 2020), még akkor is, ha pozitív reakciókat ('love') továbbra is pozitív tartalmakkal lehet kiváltani (Eberl et al., 2020).

A negativitás erős, és a pozitívitás mérsékelt virális potenciáljával kapcsolatban is többféle interpretációt találunk az irodalomban. A magyarázatok itt is inkább a kapcsolódó területek szakirodalmán alapszanak, semmint az okozati magyarázatokra fókuszáló kutatási eredményeken. A pszichológiai megfigyelések citálása a negativitás kognitív hatásaira irányítja a figyelmet: a negatív tartalmak erősebb reakciókat (Soroka et al., 2014), figyelmet, tehát kognitív bevonódást (Lau et al., 2007) váltanak ki, ez pedig cselekvéshez vezet (Heiss et al., 2019; Xenos et al., 2017). Egy másik elképzelés inkább a társas motivációkat hangsúlyozza: a közösségi médiában való aktivitás esetén az expresszív szempontok mindig jelen vannak, hiszen a felhasználó minden egyes aktivitásával ismerősei egésze előtt mutat fel önmagáról valamit, aminek fogadtatása az ismerősök reakcióin keresztül ráadásul közvetlenül meg is tapasztalható. A Facebook széles körű használata miatt ez rendszerint egy tág, és politikailag heterogén közeg előtt történik, ami Bennett és Segerberg (2013) szerint arra ösztönzi a felhasználókat, hogy közismert politikai identitások felvállalása helyett inkább témákon és ügyeken keresztül fejezzék ki magukat. Negatív tartalmakhoz való kapcsolódásokon keresztül könnyebb a tág és heterogén közeg előtt úgy fejezni ki politikai véleményeket, hogy azáltal ne kelljen semmilyen határozott, pozitív jellegű identitást felvennie a válaszadónak. Kissé leegyszerűsítve: egy politikai botrányról szóló hír megosztásán keresztül az illető megjelenít valamennyit saját politikai énjéből anélkül, hogy bármilyen létező és meghatározható politikai erővel, párttal azonosulóként tünne fel (Bene, 2020). A pozitív tartalmak népszerűségét ugyanakkor egyesek szintén az expresszív motivációkhoz kötik, mondván, a pozitív posztok megosztásán keresztül a felhasználó pozitív képet ad magáról (Berger–Milkman, 2012; Trilling et al., 2017).

Specifikus érzelmek és reaktivitás

Végezetül néhány kutatás specifikus érzelmek terjedési potenciálját is vizsgálta, de ilyen elemzésekre csak a médiacikkek terjedésével kapcsolatban került

sor. Az eredmények szerint az online térben a dühöt, az áhitatot (*awe*) és a kétségbeesést kifejező tartalmak terjednek a legjobban (Berger–Milkman, 2012; Heinbach–Hinz, 2017), míg a szomorúság és a meglepetés nincs hatással a felhasználók reakcióira. A kutatók amellett érveltek az eredmények nyomán, hogy a magas „arousal” szintű, azaz élénkebb, az egyén által erőteljesebben átélt érzelmek terjednek jobban az online térben, ugyanis ezek erősebben bevonják az embereket, és ezáltal nagyobb aktivitásra sarkallnak. Míg, az alacsony arousal szintű érzelmek inkább visszafogottságra készítetik a felhasználókat.

Új irányok az érzelmek és a reaktivitás kapcsolatának kutatásában

A reakciójelek Facebookon való megjelenésével az érzelmek és a közösségi médiabeli aktivitás kapcsolata fordított irányban is vizsgálhatóvá vált. 2016-tól a felhasználók a régóta rendelkezésre álló „kedvel” (like) gomb megnyomása mellett ötféle érzelmet megjelenítő emoji segítségével is kifejezhetik véleményüket egy-egy tartalomról. Ezáltal már nem csak azt lehet elemezni, hogy az érzelmi elemek jelenléte hogyan hat a posztokra adott felhasználói reakciókra, hanem azt is, hogy milyen típusú tartalmak váltanak ki különböző érzelmeket. Ezt a kérdést ezidáig elsősorban a populizmussal kapcsolatban vizsgálták, mondván, a populista politikai kommunikáció fontos része, hogy elsődlegesen érzelmekre apellál (Jost et al., 2020). A kutatások megmutatták, hogy a populisták sikeresen törekednek dühös érzelmek kiváltására a Facebookon (Jacobs et al., 2020). A populista kommunikáció három összetevőjének általában az átlagemberekre történő hivatkozást, az elitek erőteljes kritikáját, és bizonyos társadalmi csoportok negatív megkülönböztetését tekintik. Jost és munkatársai (2020) azt találták, hogy az emberek szerepét hangsúlyozó, a nép akarására hivatkozó populista üzenetek pozitív, míg az elitellenes vagy egyéb csoportokat támadó populista üzenetek negatív érzelmeket váltanak ki. Az elitellenes és migránsellenes posztok szintén dühös reakciókhoz vezetnek a populisták oldalain (Heiss–Matthes, 2020). Eberl és munkatársai (2020) azt is kimutatták, hogy az érzelmi reakciók követik a posztok érzelmeit: a pozitívabb posztok több „imádom”, a negatívabb posztok pedig több dühös reakciót váltanak ki.

A szakirodalom alapján tehát biztos tudásunk van arról, hogy az érzelmetelítettség, a pozitív, de különösen a negatív, illetve a magasabb arousal-szintű érzelmek hatással vannak a felhasználói reakciókra, az ilyen jellegű tartalmak jobban terjednek a közösségi oldalakon. Ez azt jelenti, hogy a politikai kommunikáció viralizációja értelmében a politikai szereplők megnyilatkozásai egyre érzelmetelítettebbé, negatívabbá, dühössé, kétségbeesetté vagy éppen áhítattal telivé válik, hiszen igazodni próbálnak az állampolgári reaktivitás igényeihez. Arról azonban kevés ismeretünk van, hogy milyen jellegű érzelmkifejezési formák lehetnek sikeresek a közösségi oldalakon. Ennek oka,

hogy az eddig ismert kutatások mindegyike kvantitatív megközelítést alkalmazott, magas megbízhatósági szinten viszont kifinomultabb érzelmi elemzés nehezen kivitelezhető nagyobb adatbázisokon. Erre az induktív kvalitatív vizsgálatok lehetnek alkalmasak, amelyeket nem kötnek előzetesen rögzített tartalmi megkötések, illetve homogenizált kategóriák leegyszerűsített szempontrendszerei. Nem szükséges tehát előre rögzíteni a lehetséges érzelmek körét, definiálni azok pontos jelentését, majd mindezek alapján a megfigyelt esetet további differenciálás nélkül behelyezni ezen érzelme kategóriák valamelyikébe. Ehelyett a kutatói interpretáció kerülhet előtérbe, amely az üzenetek dekódolásán túl az affektusok megjelenítésének sajátosságaira is érzékeny lehet. Egy ilyen kutatás természetesen csak alacsony elemszámnál kivitelezhető, ami az eredmények általánosíthatóságát, a kutatói interpretáció előtérbe kerülése pedig a megbízhatóságát csökkenti. A fenti okok miatt a belső érvényessége azonban magasabb lehet, mint az előbbi két szempont tekintetében jobban teljesítő kvantitatív megközelítésé, ezért jól kiegészítheti és árnyalhatja a kvantitatív eredményeket.

A politikai viralitás szakirodalmában azonban ilyen megközelítés ritka. Korábbi kutatásunkban kísérletet tettünk e hiányosság pótlására: a 2014-es kampány a megosztások kiváltása szempontjából legsikeresebb, azaz virálissá váló posztjait kvalitatív tartomelemzéssel vizsgáltuk meg. Kiderült, hogy a virálissá váló posztokban megjelenő negativitás leggyakrabban düh formájában, azonosítható célpontokra vonatkoztatva, morálisan keretezett kritikaként jelenik meg, sok esetben személyes véleményként kifejezve (Bene, 2017). Jelen kutatásunkban ezen a vonalon haladunk tovább, és azt vizsgáljuk, hogy milyen érzelme kifejezési formák jellemzik a reakciók kiváltása szempontjából legsikeresebb politikusi posztokat a 2018-as kampány időszakában.

MÓDSZER

Érzelmelemzésünk kiindulópontját képezi, ezért érdemes röviden áttekinteni, hogy a kvantitatív, automatizált módszerek hogyan is kezelik az érzelmek kommunikációs megjelenését. Itt két domináns megközelítéssel találkozhatunk, a szentiment-, illetve az emócióelemzéssel. A szentimentelemzés (sentiment analysis) a számítógépes nyelvészet egy részfeladata, célja pedig az értékelő tartalmak azonosítása a vizsgált szövegekben, illetve a megjelenő értékek típusának, polaritásának meghatározása (Drávucz–Szabó, 2017 és Liu, 2012). Az elemzések elsősorban a szövegek pozitív, negatív, illetve semleges polaritásának azonosítására törekednek (Hangya, 2019: 1.). Az érzelmelemzés vagy emócióelemzés (emotion detection vagy emotion recognition) ezzel szemben nem az adott szöveg nyelvi értékelésére törekszik, hanem az implicit emóció tartalmat igyekszik azonosítani (Drávucz–Szabó, 2017).

E módszerekben közös, hogy a szöveges tartalmak érzelmi polaritását vagy a konkrét érzelmeket kulcsszavak segítségével próbálják azonosítani. Az érzelmek kulcsszavas kutatásai hiába képesek egyre pontosabb azonosításra, továbbra is több nehézségbe ütköznek, hiszen nehéz meghatározni minden érzelmi kulcsszót, azonosítani azokat az érzelmi megnyilvánulásokat, amelyekben ilyen szavak nem jelennek meg, illetve a szemantikai és szintaktikai információt sem képesek megfelelően kezelni (Wu et al., 2006: 166–168.). Ráadásul az érzelelkifejezés konkrét szóhasználaton túli, az online kommunikációban kifejezetten lényeges eszközeivel (írásjelek, nagy- és kisbetűk használata, ironia stb.) szintén nem tud mit kezdeni. A módszer ráadásul csak a szöveges kommunikáció értékelésére használható, így a közösségi médiában meghatározó vizuális információkat figyelmen kívül hagyja.

A szentiment- és emócióelemzés alapjainak és nehézségeinek ismerete azért lehet hasznos számunkra, mert kvalitatív kutatásunk lehetőséget adhat ezek közül jónéhány kiküszöbölésére. Egyrészt a szavakon felül a mondatot, a mondatokat azok teljességében tudjuk értelmezni, másrészt beemelhetjük a vizsgálatba az emotikonok jelentését, illetve az írásjelek szokásostól eltérő használatát is (Neviarouskaya et al., 2006). Ezekon felül pedig a vizsgálat tárgyát képezik a megosztott képek és videók is. A kvalitatív kutatás további előnye, hogy nem korlátozzuk a keresett, vizsgált szavak listáját egy előzetesen elkészített lexikonra.

A kutatásunk során a 2018-as magyarországi országgyűlési választási kampány idején, azaz február 17-e és április 8-a között született, a reakciók kiváltása szempontjából legsikeresebb politikusi Facebook-posztjainak érzelmi karakterét vizsgáljuk meg. A felhasználók minden poszt alatt egy gombnyomással jelezhetik érzületeiket az adott tartalommal kapcsolatban. Míg korábban ez az egyetlen klikket igénylő reakcióforma csak a lájkolás formájában nyilvánulhatott meg, 2016 óta öt további érzelmi állapotot kifejező (imádom, vicces, hűha, szomorú, dühítő) reakciógomb került bevezetésre. A vizsgált kampányban azonban a felhasználók továbbra is jelentős részben a lájk segítségével fejezték ki a posztokkal kapcsolatos érzületüket (az összes reakció 88%-a volt lájk, vö., Bene–Farkas, 2018). Ezért a reakciógombok külön elemzése ebben a környezetben nem tűnik indokoltak, hiszen csak egy feltehetően a technikában jártasabb réteg fejezte ki szofisztikáltabban az érzületeit, a lájkokra korlátozott elemzés viszont éppen ezt a réteget hagyná figyelmen kívül. A kutatásban ezért a reakciókon az egy gombnyomást igénylő, a posztok alatti reakció használatát értjük. A reakciókra való fókuszálás némileg elmozdulás a fentiekben hivatkozott tanulmánytól, amely a megosztások tekintetében sikeres posztokat vizsgálta. Ennek oka, hogy míg abban a kutatásban a terjedést meghatározó tényezők álltak az érdeklődés középpontjában, itt az állampolgári reaktivitást általában formáló faktorokra fókuszálunk, ami jobban feltárható a legszélesebb kör által használt reakcióforma vizsgálatán keresztül.

A 2018-as kampányt követően a Facebook API-n keresztül összegyűjtöttük az összes, a szavazatok 1 százaléknál jobb eredményt elérő egyéni választókerületi jelölt, illetve a 0,5%-nál jobb eredményt elérő pártok listáinak első 30 helyén szereplő jelöltjeik kampány alatt közzétett összes Facebook-posztját (N = 48883; az adatbázisról részletesen vö., Bene–Farkas, 2018). A legsikeresebb posztok kiválogatásában két szempontot érvényesítettünk. Először is, azokat a posztokat vettük csak figyelembe, amelyek reakciószáma alapján az összes poszt felső kvartilisébe (25%) tartozott, tehát legalább 96 reakciót elért (N = 12221). A reakciók számát azonban számos, a konkrét tartalomtól független faktor alakítja (például a követők száma vagy a jelölt ismertsége), ezért ha csak a legtöbb reakciót kiváltó posztokat vennénk figyelembe, akkor csak Orbán Viktor, Gyurcsány Ferenc és Vona Gábor legsikeresebb posztjait elemezhetnénk. Ezért a kiválasztás második kritériuma az volt, hogy a legalább 96 reakciót kiváltó posztokon belül azt az ötvenet választottuk ki, amelyek reakciószáma a legjobban eltért az adott jelölt összes posztjára kapott reakciók átlagától, azaz az oldalon megfigyelhető általános aktivitáshoz képest kiugróan sokan osztották meg őket. Ezáltal tényleg azokat a posztokat tudjuk vizsgálni, amelyek kiugróan sikeresek voltak, függetlenül közvéleményük követői számától vagy ismertségétől. A tanulmány megírásakor az ötven legnépszerűbb posztból hét már nem volt elérhető, így a kutatás alapját a 2018-as országgyűlési választás kampányának 43 legsikeresebb bejegyzései képezték. A posztok listája a függelékben található, a bejegyzések idézésekor az itt megadott sorszámot zárójelben hivatkozunk, a törölt posztokat pedig dőlt betűkkel jelöltük.

Az elemzés során a tartalmak érzelmi karakterének interpretatív vizsgálatát végezzük el: azt nézzük meg, hogy az adott poszt milyen érzelmi hatás kiváltására törekszik, és ehhez milyen eszközöket használ fel. A tartalmi vizsgálódáson túl a következő nyelvi szempontokat is figyelembe vesszük (Liu, 2017: 30–32.): grammatikai és lexikális eszközök használata érzelmek és hangulat kifejezésére; érzelmeket és hangulatot kifejező szavak (imádom, gyűlölöm, dühítő); érzelmekhez kötődő viselkedés leírása (sírtam, amikor megtudtam; ugráltam örömben); erősítő kifejezések használata (határozószók: borzasztóan, égetően sürgős, mindig, soha); melléknevek fokozása (legrosszabb, legjobb); dicsérő, becsmérő vagy szarkasztikus kifejezések (ő egy angyal, maga az ördög); káromkodás, trágárság, hibáztatás, fenyegetés. Ezen kívül olyan, kifejezetten az online kommunikációra jellemző formai érzelme-kifejezési eszközökre is figyelünk, mint az írásjelek (!!!), a „CAPS LOCK” (nagybetűk) vagy éppen hangulatjelek használata, illetve szavak elnyújtása vagy betűk ismétlése (de jóóóóó). Figyelembe vehetünk továbbá olyan kifejezéseket is, mint „wow”, „fúj”, „húha” stb., amelyek valamilyen váratlan, fájdalmas, örömteli érzelmi állapotra utalhatnak, ezzel erősítve a szöveg érzelmi intenzitását (Neviarouskaya et al., 2006: 223.).

A nyelvi szempontok mellett vizsgáljuk a megosztott képeket, videókat is: a színek, a testtartás, a mimika fokozhatják, de akár ellent is mondhatnak a szöveg által közvetített érzelmeknek.

A felsorolt szempontok megléte vagy hiánya alapján azonosítjuk a posztokban megtalálható érzelmeket, az érzelmek kifejezésére használt eszközöket, illetve kísérletet teszünk azok kategorizálására is. Ehhez Paul Ekman (1992) érzelmekategóriáit vesszük alapul, így a következőket különböztetjük meg: öröm, düh, bánat, félelem, undor és meglepettség. Ezután a szövegeket egymással is összevetjük: vannak-e a virális posztokban közös, rendszeresen felmerülő érzelmi kommunikációs elemek.

EREDMÉNYEK

A virális posztokat az érzelmek megjelenése alapján három csoportba sorolhatjuk, ezek a következők:

1. negatív érzelmek, ezen belül is elsősorban a düh, ami gyakran a szomorúsággal, csalódottsággal együtt jelenik meg;
2. pozitív érzelmek, ezen belül is kiemelten az öröm;
3. érzelmi töltet nélküli politikai tartalmak, például kampányesemények beszámolóí, közvetítései.

Kiemelkedően népszerűek voltak a pozitív érzelmeket közvetítő posztok, huszonnégy bejegyzés került ebbe a kategóriába, ebből hat ünnepnapra köszöntő volt. A pozitív érzelmekhez képest jóval kevesebb, tíz negatív érzelmet tartalmazó bejegyzés tudott a legnépszerűbbek közé kerülni a 2018-as kampányban. A virális posztok között a legkisebb csoportot az érzelmileg semleges, leíró posztok jelentik, ezekből nyolcat azonosítottunk, és csupán egyetlen bejegyzés volt, amelyben pozitív és negatív érzelmek egyaránt megjelentek.

Az elemzett posztok alapján azt látjuk, hogy egyik kategóriára sem jellemző az érzelmek konkrét kifejezése (például „dühös vagyok”), viszont néhány poszt esetében megjelent a Facebook erre a célra kifejlesztett funkciójának használata (például „Bencsik János: bosszús.” [27]). Ennek lényege, hogy a közzétett nemcsak egy szöveget, képet vagy videót oszthat meg a követőivel, hanem az éppen aktuális érzéseit, érzelmi állapotát is, amit több, mint száz opció közül választhat ki (boldog, szomorú, büszke, stb.). A népszerű bejegyzések között az egyéb érzelmek kifejezési eszközök alkalmazása szintén nem meghatározó, ezekben elvéve szerepelnek csak hangulatjelek, csupa nagybetűs írásmód, betűk és az írásjelek ismétlése pedig egyáltalán nem jelenik meg. Feltűnő, hogy a legsikeresebb posztok formálisak abban az értelemben, hogy a szerzők ügyelnek a helyesírásra, a fogalmazásra, ezért ezeknek az említett

egyéb eszközöknek a vizsgálata valószínűleg inkább a megosztásokhoz fűzött megjegyzések, illetve a hozzászólások esetében használható.

Düh

A legtöbb esetben az érzelmeket az váltja ki, ha úgy érezzük, olyan esemény történik, vagy fog történni, ami a jólétünkre, jóllétünkre pozitív vagy negatív hatást gyakorol. Ezek az érzések Ekman szerint ugyanolyan fizikai válaszcselekedeteket váltanak ki akkor is, ha nem kívánunk meg konkrét fizikai erőfeszítést részünkről, a szívünk olyan esetekben is hevesebben ver, ha nem kell menekülnünk, az arc kifejezésünk akkor is megváltozik, ha éppen nincs mellettünk senki, aki számára ez jelzésértékű lenne. A düh esetében ez azért különösen fontos, mert a biológiai reakció cselekvésre ösztönöz: menekülnünk vagy harcolnunk kell, de legalábbis nem ülhetünk tétlenül. A politikusok posztjaiban megjelenő düh emiatt motiváló erőként hathat az online vagy offline politikai participációra, hiszen hangsúlyozza, hogy a „harc” ebben az esetben a szavazáson vagy egy tüntetésen való részvételben is megnyilvánulhat.

A dühöt, csalódottságot, szomorúságot kifejező posztok esetén több olyan bejegyzéssel is találkozunk, ahol a posztoló azt érzékelteti, hogy az olvasó (is) veszélynek van kitéve, hogy ezáltal váltson ki negatív érzelmeket a felhasználókból. Ez a veszély két formában jelenik meg: egyrészt a fizikai erőszak említésével, másrészt a másik párt kormányra jutása veszélyeinek taglalásán keresztül. Előbbi a támogatókból dühöt és félelmet válthat ki, hiszen ha az általuk támogatott politikusokkal megtörténhet ilyen eset, akkor ők is erőszak áldozatává válhatnak: *„Ennyi maradt mára a Fideszből. Hazudozás, álhírgyártás, rongálás, erőszak. A plakátháború szó szerint háborúvá fajult, és ha hagyjuk, Orbán Viktor az egész országot egy frusztrált csatatérre változtatja, ahol mindenki ellenség, aki nem az ő strómanja vagy szolgálója.”*, „[...] azzal fenyegettek hogy a rendezvény után megvernek” (27).

A másik párt kormányzása általi megkárosítás pedig olyan mondatokban jelenik meg, mint például: *„Nem szeretném, hogy Lázár »Kastélyépítő« János újabb villákat építsen a Ti pénzetekből!”* (18), vagy *„A Fidesz az elmúlt évtizedekben folyamatosan lenézte, kihasználta, átverte és baksisért megvásárolható tömegként kezelte a magyar nyugdíjasokat, szüleink, nagyszüleink munkában megöszült generációját. Mindenki emlékszik még arra, hogy meg akarták vonni a nyugdíjasok szavazati jogát, hogy nyuggeriztek és súlyos károkat is okoztak a Fideszesek. A pökhendi, lekezelő és velejéig korrupt hatalomnak fontosabb volt a stadion, mint a bajba jutott bányászok.”* (49).

Azt látjuk, hogy a posztok többségében a düh nem önmagában jelenik meg, hanem csalódottsággal vagy szomorúsággal párosul. Szemléletes példája ennek Lukoczkai Károly MSZP-s politikus bejegyzése (3), amelyben a csalódottságot

a visszatérő kérdések fejezik ki: „Mi lett belőled, Magyarország? [...] Hova jutott Magyarország? Hogy juthattunk idáig?“, a dühöt pedig az „elég” kezdetű mondatok ismétlődése érzékeltetik: „Elég az uszításból! Elég az egymás ellen hergelésből! Elég a templomokban politizáló papokról és a kampányban az egyházat ostromozó politikusokból! Elég a széthúzásból! Elég a korrupcióból! Elég abból, hogy a gyerekeink külföldön találhatnak új hazát!” (3). Ugyanakkor a negatív események, a veszély ismertetése után általában megjelenik valami-féle biztatás, cselekvésre felszólítás vagy reménykeltés is, például „*Április 8-án el kell zavarni a nyugdíjasokat megkárosító, lenéző Orbánt és bandáját!*” (49), „*Azért szavazzatok rám, a legesélyesebb ellenzéki jelöltre, hogy ez megváltozzon!*” (3).

A vizsgált posztok közül egyetlen esetben – Szávay István (Jobbik) bejegyzésénél – találkozunk azzal, hogy a düh explicit formában is kifejezésre kerül: „*Erre kicsit nekem is elgurult a gyógyszerem*” (32).

A megosztott videóban a képviselő ingerülten válaszol a kormánypárti megszólalásra: „*Szégymellje magát!*”, és parlamenti felszólalásában sértő nyelvi fordulatok is megjelennek (például: „*Vegyen már vissza képviselő úr a hülyeségből komolyan mondom!*” – kiemelés a szerzőktől).

A dühös posztok egy jellegzetes példája Lengyel Szilvia LMP-s politikus posztja, amelynek részletesebb elemzésén keresztül az érzelmkiváltás kommunikációs eszközeit szemléltethetjük. Az egészségügy helyzetéről szóló bejegyzésében érzelmet is megjelölt a Facebook már említett funkciójának segítségével: „*Lengyel Szilvia: 😞 szomorú.*” (11).

A bánatot és a dühöt elsősorban adatokkal igyekeznek igazolni, előidézni, azonban ennek kiegészítéseként megjelenik a jelzők használata is, például „*Az egészségügy botrányos és elkészerítő helyzete [...]*” (11). „*Szó szerint az életünk múlik az egészségügyön.*” (11)

A fenti fordulatok pedig azt érzékeltetik, hogy a posztoló és a befogadók is egzisztenciális veszélyben vannak: a lét a tét. Ebben a bejegyzésben is megjelenik továbbá az ellenállásra való buzdítás: „*Ne hagyjuk tovább bomlasztani!*” (11).

Lengyel bejegyzését egy, az arcát a kezébe temető férfit ábrázoló sötét fotóval illusztrálta. Természetünkből adódóan az érzelmekre érzelmekkel reagálunk, akkor is, ha azokat csak fényképen látjuk (Ekman, 2003: 91.), a poszt témája, az eltakart arc és a testtartás miatt a befogadó a gyászra, szomorúságra asszociálhat, a sötét háttér pedig az úrt, az ürességet jelképezi, megerősítve ezzel a bejegyzés érzelmi töltetének intenzitását.

Pozitív érzelmek

A pozitív érzelmeket közvetítő virális posztok között feltűnően magas a közönetnyilvánítások aránya, a választók és a politikus közötti bizalmi kapcs-

lat, a hála kifejezése. A reakciók kiugróan magas száma ezekben az esetekben valószínűleg nemcsak maguknak a posztoknak, azok érzelmi töltetének, hanem az elért eredményeknek is szól. Háláról e posztok esetében akkor beszélhetünk, ha a politikus felismeri és kifejezi, hogy a másik fél „a segítségükre volt, valamilyen erőfeszítést tett, vagy áldozatot hozott az érdekünkben” (Nagy, 2013: 147.). Ilyen például Veres János bejegyzése (33), aki sikeréről számol be, amiért hálás a támogatóinak: *„Köszönöm mindazoknak, akik aláírásukkal támogatták jelölésemet. Kérem, szavazzon rám április 8-án!”*. (33)

Ennek kifejezésével visszacsatolást ad nekik, és így motiválja őket, hogy a választáson is támogassák őt. A választók ezáltal magukénak érezhetik a politikus sikerét, saját támogatásukat, szavazatukat pedig értékesnek. Úgy tűnik, hogy a bejegyzések többségében nem csupán udvariasságról van szó, a politikusok rendszerint a választók segítségét, támogatását, bizalmát emelik ki. Azt látjuk, hogy a népszerűvé vált hálálkodó posztok szinte a siker pillanatában, azonnal születnek, és általában rövidek, akár csak egy-egy rövid mondatot tartalmaznak, kivételt képez ez alól Balla Mihály (40) bejegyzése, aki egy videót tett közzé, amelyben megköszöni támogatói segítségét.

A vizsgált posztok között nyolc olyat találunk, amelyben a hála a választók felé irányul, ezek többsége az aláírásokat és a szavazatokat említi, de találkozunk a megosztások említésével is, ez pedig azt mutatja, hogy a választók nagyra értékelik az ilyen jellegű visszajelzést a politikusoktól.

Annak ellenére, hogy a virális posztok alapján úgy tűnik, hogy ritka az érzelmek megnevezése, a pozitív érzelmek esetén találkozunk olyan szófordulatokkal, mint: *„Hálás vagyok, hogy ezt élőben hallhattam!”* (4), *„Minden ma még elkeseredett magyar ember ismét reményt kapott!”* (8), *„Őrizzük meg Magyarországot olyannak, amilyennek szeretjük!”* (50).

A köszönetnyilvánító tartalmak jellegzetes példája Witzmann Mihály bejegyzése (10). Posztja rövid, lényegre törő, összességében pedig egy pozitív hangvételűnek tekinthető bejegyzés. Feltűnő, hogy a szöveg rövidege ellenére a köszönöm/köszönjük szó kétszer is megjelenik, ez a posztjának leghangsúlyosabb eleme, a képen ráadásul sötét háttéren fehér betűkkel szerepel, ezzel erre irányítva az olvasó tekintetét. A hála kifejezése azért fontos, mert megerősíti a kifejezője és annak „tárgya” közötti kapcsolatot, illetve megnöveli annak esélyét, hogy a „jótevő” a továbbiakban is segíteni fogja a köszönet kifejezőjét (Panagopoulos, 2011: 708.). Panagopoulos (2011) azt is megállapítja, hogy a szavazóknak szóló köszönetnyilvánítás mobilizálja a választókat, továbbá, hogy a pozitív érzelmi reakciók kiváltása szintén ösztönzi az állampolgárok politikai részvételét. A *„köszönöm a bizalmat”* fordulat hangsúlyozza a szavazás aktusának érzelmi töltetét, hiszen e szerint a szavazat azonos a bizalommal, ez pedig tovább erősíti a választó és a politikus közti pozitív viszonyt. A *„Hajrá Somogy, Hajrá Balaton!”* jövőbemutató és optimizmust sugall, ami a várakozást és az örömet fejezi ki.

A köszönetnyilvánítások mellett az ünnepnap i köszöntők is népszerűvé váltak, nőnap i és húsvéti posztok is kiemelkedően magas reakciószámot tudtak elérni. Ezek a bejegyzések tartalmukból adódóan pozitív üzenetet közvetítenek, ezt egészítik ki a színes, virágokat ábrázoló képek, amelyek minden ünnepi posztra jellemzőek. Népszerűségükhöz hozzájárulhat az is, hogy bár egy-egy esetben a párthovatartozás megjelenik a képen elhelyezett logó vagy a felirat színválasztásában, alapvetően politikamentes tartalmakról van szó, így azokat is reakcióra bírhatják, akik egyébként nem szívesen reagálnak politikusok bejegyzéseire.

Semleges tartalmak

A virális posztok legkisebb csoportját a politikai, de érzelmileg semleges tartalmak alkotják, amelyekben nem jelennek meg sem pozitív, sem negatív érzelmek. Ide tartoznak a beszámolók, videók a különböző kampányeseményekről, fórumokról szóló esetleg azokat közvetítő bejegyzések. Ennek oka az lehet, hogy egy hosszú, több órás közvetítés megtekintése, és az arra adott állampolgári reakció magasabb szintű politikai elköteleződést igényel, mint egy érzelmekkel telített bejegyzés lájkolása, kommentelése, vagy akár megosztása.

KONKLÚZIÓ

Kutatásunkban a vonatkozó szakirodalom alapján áttekintettük az érzelmek és az állampolgári közösségi média kapcsolatát, majd egy kvalitatív vizsgálat keretein belül a reakciók kiváltása szempontjából legsikeresebb posztok érzelmegjelenítési eszközeit elemeztük.

Az állampolgári reaktivitás egyre nagyobb szerepet kap a politikai kommunikációban, a politika viralizációja miatt a politikai szereplők üzeneteiket az állampolgári reaktivitási igényekre próbálják szabni. A korábbi kvantitatív kutatások meggyőzően igazolták, hogy az érzelmek jelenléte fontos, reakciót kiváltó szerepet játszik, és az érzelemtelített posztok nagyobb láthatóságra tesznek szert a közösségi oldalakon. Mind a pozitív, mind pedig a negatív érzelmek népszerűségére vannak bizonyítékok, de politikai oldalakon – különösen a viralitás szempontjából legfontosabb megosztások tekintetében – a negatív tartalmak tűnnek különösen sikeresnek. Arra vonatkozóan is vannak megfigyelések, hogy különösen a magas arousal szintű, az egyén által erőteljesebben átélt érzelmek, mint a düh, illetve a lenyűgözöttség váltják ki leginkább a követők reakcióit.

A meglévő kutatások csak bizonyos érzületek és érzelmek jelenlétét tudták detektálni, a sikeres érzelmekeltés kommunikatív eszközeiről azonban nem szolgáltak tudással. A 2018-as magyarországi kampány kontextusában végzett

feltáró jellegű kvalitatív kutatásunkban e hiányosságot próbáltuk pótolni azáltal, hogy a reakciók kiváltása szempontjából legsikeresebb 43 poszt érzelmi karakterét közelebbről is megvizsgáljuk.

Az eredményekből azt láthatjuk, hogy a legnépszerűbb posztokra sem az olyan hagyományos érzelmegjelenítési eszközök, mint az érzelmek direkt kifejezése, sem pedig a közösségi médiafelületeken bevett érzelmkifejezési módok, mint az írásjelek megszokottól eltérő használata, a hangulatjelek, vagy a Caps Lock használata nem volt jellemző. A reakciókiváltás szempontjából legsikeresebb posztok tehát bár megjelenítettek érzelmeket, ezt nem túl harány módon tették.

Eredményeink azt mutatják, hogy a legsikeresebb posztok egyértelműen érzelmetlítették voltak, elvértve találtunk csak ezek között neutrális tartalmakat. Az is látszik, hogy az állampolgárok a pozitív érzelmekre reagáltak legszívesebben, ez a csoport alkotta a virális posztok legjelentősebb részét. E csoporton belül kiemelten népszerűek voltak a győzelemről szóló posztok, köszönetnyilvánítások, melyek esetében a reakciók az eredményeknek is szólhatnak. Az ünnepnapi bejegyzések magas reakciószámot tudtak elérni, annak ellenére, hogy ezek nem névre szóló köszöntések, mégis sok választó köszönte meg a gesztust hozzászólásban, vagy kedvelte a posztot. A pozitív érzelmek markáns jelenléte minden bizonnyal annak is köszönhető, hogy itt a reakciók tekintetében legsikeresebb posztokat vizsgáltuk, míg a negatív érzelmek fontosságát bizonyító szakirodalmak elsősorban a megosztásokra fókuszáltak. A negatív érzelmeket megjelenítő bejegyzések közül a dühöt és a szomorúságot tartalmazók váltak kiemelkedően népszerűvé, amelyek lehetővé teszik az állampolgári elégedetlenség kifejezését. Ezek kiváltásában a politikai szereplők elsősorban a jelenlegi helyzet visszaéléseit, illetve a jövő fenyegetéseit hangsúlyozták, sötét képet festve az aktuális állapotokról és a kilátásokról. E posztok népszerűségéhez azonban az is hozzájárulhatott, hogy általában tartalmaztak valamilyen biztató elemet is.

Természetesen a kutatásnak számos korlátja van, amelyeket érdemes szem előtt tartani az eredmények értékelésekor. Először is, kutatásunk csak a legnépszerűbb közösségi oldalra, a Facebookra fókuszált, ezért megfigyeléseinket nem általánosíthatjuk más platformokra. A Facebook vizsgálatát azonban nem csak az indokolja, hogy mind a választók, mind a politikusok ezen a platformon vannak a legnagyobb számban jelen. Az állampolgári reaktivitás a virális terjedési logika kiemelt jelentősége, illetve az erőteljes algoritmikus szűrés miatt itt játszik a legfontosabb szerepet (Bossetta, 2018), így itt várható az a leginkább, hogy a politikai szereplők különösen töreksenek reakciógeneráló tartalmak létrehozására. Fontos az is, hogy kvalitatív módszerünk arra szorítkozhatott csak, hogy a legsikeresebb tartalmak érzelmi karakterét jellemezze, okozati kapcsolatok megállapítására a kutatás nem vállalkozhatott, csak óvatos feltételezésekkel élhetett. Azt tehát nem állíthatjuk, hogy a bemutatott ér-

zemi elemeknek köszönhető e posztok magas reakciószáma, hiszen a sikeresség mögött itt nem vizsgált karakterjegyek is állhatnak. A jövőbeli kutatósoknak érdemes lenne az érzelmek sikeres posztokban való jelenlétét más platformokon, így például az elsődlegesen vizuális kommunikációra támaszkodó, politikusok által szintén előszeretettel használt Instagramon is vizsgálni. További fontos kérdés lehet az, hogy kampányidőszakon kívül hasonló mintázatok jellemzőek-e, mint a kampány során.

FÜGGELÉK

Reakciók száma		A kutatás során vizsgált posztok listája	
Reakciók száma	Link	Név	
1	593	www.facebook.com/199986007234052/posts/233912403841412	Csabai Lászlóné (MSZP–P)
2	1613	www.facebook.com/462139203805958/posts/1906897485996782	Gelencsér Attila (Fidesz–KDNP)
3	818	www.facebook.com/168868196656719/posts/760152840861582	Lukoczki Károly (MSZP–P)
4	2712	www.facebook.com/1656379091047240/posts/1820265924658555	Jelen Tamás (Fidesz–KDNP)
5	285	www.facebook.com/157515748314761/posts/214382299294772	Apostol Klaudia (LMP)
6	3474	www.facebook.com/1942157692738493/posts/2099057930381801	Harrach Tamás (Fidesz–KDNP)
7	540	www.facebook.com/137070066409697/posts/1662197410563614	Tilki Attila (Fidesz–KDNP)
8	280	www.facebook.com/417792305288858/posts/497125210688900	Fenyvesi Csaba Zsolt (Jobbik)
9	994	www.facebook.com/148651565488364/posts/580464668973716	Menczer Erzsébet (Fidesz–KDNP)
10	1616	www.facebook.com/1798630263746693/posts/2058495417760175	Witzmann Mihály (Fidesz–KDNP)
11	150	www.facebook.com/436461239743905/posts/1702864749770208	Lengyel Szilvia (LMP)
12	500	www.facebook.com/1792920094355738/posts/1931409853840094	Simon Miklós (Fidesz–KDNP)
13	1699	www.facebook.com/623432561001127/posts/1967590289918674	Káposznyák István (DK)
14	844	www.facebook.com/1416672321882547/posts/2037910853092021	Berkecz Balázs (Együtt)

ÉRZELMEK HÚRJAIN

15	574	www.facebook.com/129900464354967/posts/147200192624994	Kovács Tamás (Jobbik)
16	2262	www.facebook.com/180924612473518/posts/231308294101816	Brenner Koloman (Jobbik)
17	652	www.facebook.com/920358707978994/posts/2034840483197472	Kosztin Mihály (Együtt)
18	1435	www.facebook.com/685976294823793/posts/1662703910484355	Kiss Attila (Jobbik)
19	290	www.facebook.com/1846213072090343/posts/1948454381866211	Gy. Németh Erzsébet (DK)
20	564	www.facebook.com/418919345190837/posts/465800723836032	Nemes Balázs (Momentum)
21	500	www.facebook.com/219524561553316/posts/866900996815666	Fodor Roland (Jobbik)
22	772	www.facebook.com/644270875616553/posts/1753571654686464	Zombor Gábor (Fidesz–KDNP)
23	2893	www.facebook.com/183174515027839/posts/2225400630805207	Szilágyi György (Jobbik)
24	5455	www.facebook.com/160102384102712/posts/1547954455317491	Szél Bernadett (LMP)
25	1117	www.facebook.com/142020589304689/posts/927389704101103	Dr. Pósnán László (Fidesz–KDNP)
26	1114	www.facebook.com/142020589304689/posts/915466438626763	Dr. Pósnán László (Fidesz–KDNP)
27	3596	www.facebook.com/931186216990824/posts/1465195840256523	Bencsik János 1. (Jobbik)
28	1514	www.facebook.com/161361167407820/posts/791802541030343	Tuzson Bence (Fidesz–KDNP)
29	721	www.facebook.com/403257460097853/posts/411967349226864	Dede Tamás (MSZP–P)
30	1581	www.facebook.com/109622699075464/posts/1592672000770519	Gurmai Zita (MSZP–P)
31	1618	www.facebook.com/222720184518334/posts/735716176552063	Font Sándor (Fidesz–KDNP)
32	5302	www.facebook.com/137090003123365/posts/940121046153586	Szávay István (Jobbik)
33	353	www.facebook.com/300065217145879/posts/343475752804825	Veres János (MSZP–P)
34	360	www.facebook.com/796872580420861/posts/1598875260220585	Pap Zsolt (MSZP–P)
35	839	www.facebook.com/292787761246129/posts/321387475052824	Herczeg Tamás (Fidesz–KDNP)

36	833	www.facebook.com/605539649511179/ posts/1757073374357795	Vinnai Győző (Fidesz–KDNP)
37	385	www.facebook.com/335718666872457/ posts/427764817667841	Dankó Béla (Fidesz–KDNP)
38	720	www.facebook.com/644270875616553/ posts/1751829101527386	Zombor Gábor (Fidesz– KDNP)
39	306	www.facebook.com/404014136719623/ posts/441932132927823	Varga László Béla (Jobbik)
40	342	www.facebook.com/1582628361823175/ posts/1726276824124994	Balla Mihály (Fidesz–KDNP)
41	722	www.facebook.com/1423033134587393/ posts/2098185927072107	Szabó Zsolt (Fidesz–KDNP)
42	820	www.facebook.com/142482226552055/ posts/176832046450406	Tóth Nóra Tímea (Jobbik)
43	763	www.facebook.com/1405665623004645/ posts/2107373089500558	Földi László (Fidesz–KDNP)
44	933	www.facebook.com/133630893373098/ posts/1620501344686038	Szilágyi László (MSZP–P)
45	1099	www.facebook.com/588734714554805/ posts/1673728149388784	Miháldinecz Gábor (Jobbik)
46	777	www.facebook.com/149302881895521/ posts/953247228167745	Pócs János (Fidesz–KDNP)
47	1479	www.facebook.com/719617854895042/ posts/797832073740286	Lezsák Sándor (Fidesz– KDNP)
48	656	www.facebook.com/209088836493851/ posts/214976472571754	Köteles László (LMP)
49	861	www.facebook.com/583273591699135/ posts/2105817386111407	Korózs Lajos (MSZP–P)
50	1072	www.facebook.com/514167525368534/ posts/1584950971623512	Demeter Zoltán (Fidesz– KDNP)

IRODALOM

- Anspach, Nicolas M. (2017): The New Personal Influence: How Our Facebook Friends Influence the News We Read. *Political Communication*, Vol. 34, No. 4, 590–606. <https://doi.org/10.1080/10584609.2017.1316329>
- Bene Márton (2017): Megosztó politikusok. Virális tartalmak a képviselőjelöltek Facebook-oldalain a 2014-es kampányban. *Médiakutató*, Vol. 18, 21–38.
- Bene Márton (2020): *Virális politika. Politikai kommunikáció a Facebookon*. L'Harmattan, Budapest.
- Bene Márton–Farkas, Xénia (2018): Kövess, reagálj, oszd meg! A közösségi média a 2018-as országgyűlési választási kampányban. In: Böcskei B.–Szabó A. (szerk.): *Várakozások és Valóságok. Parlamenti választás 2018*. MTA TK PTI–Napvilág Kiadó, Budapest, 410–424.

- Bene, Márton–Ceron, Andrea–Fenoll, Vicente–Larsson, Anders O.–Haßler, John–Magin, Melanie–Kruschinski, Simon–Schlosser, Katharina–Wurst, Anna (2020): *Shared patterns: A cross-country investigation of user engagement with parties' Facebook posts during the 2019 European Parliament Election*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association.
- Bennett, W. Lance–Seegerberg, Alexandra (2013): *The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics*. Cambridge University Press, New York. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139198752>
- Berger, Jonah–Milkman, Katherine L., (2012): What Makes Online Content Viral? *Journal of Marketing Research*, Vol. 49, 192–205. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1528077>
- Bossetta, Michael (2018): The digital architectures of social media: Comparing political campaigning on Facebook, Twitter, Instagram, and Snapchat in the 2016 US election. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, Vol. 95, No. 2, 471–496. <https://doi.org/10.1177/1077699018763307>
- Bronstein, Jenny (2013): Like me! Analyzing the 2012 presidential candidates' Facebook pages. *Online Information Review*, Vol. 37, 173–192. <https://doi.org/10.1108/OIR-01-2013-0002>
- Bronstein, Jenny–Aharony, Noa–Bar-Ilan, Judit (2018): Politicians' use of Facebook during elections: Use of emotionally-based discourse, personalization, social media engagement and vividness. *Aslib Journal of Information Management*, Vol. 70, No. 5, 551–572. <https://doi.org/10.1108/AJIM-03-2018-0067>
- Bucher, Taina (2012): Want to be on the top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook. *New Media & Society*, Vol. 14, No. 7, 1164–1180. <https://doi.org/10.1177/1461444812440159>
- Chadwick, Andrew (2013): *The hybrid media system: politics and power*. Oxford studies in digital politics. Oxford University Press, New York.
- Coleman, Stephen–Blumler, Jay G. (2009): *The Internet and democratic citizenship: theory, practice and policy*. Communication, society and politics. Cambridge University Press, Cambridge–New York. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511818271>
- Dang-Xuan, Linh–Stieglitz, Stefan–Wladarsch, Jennifer–Neuberger, Christophe (2013): An Investigation of Influentials and the Role of Sentiment in Political Communication on Twitter During Election Periods. *Information, Communication & Society*, Vol. 16, 795–825. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.783608>
- DeVito, Michael A. (2017): From editors to algorithms: A values-based approach to understanding story selection in the Facebook news feed. *Digital Journalism*, Vol. 5, No. 6, 753–773. <https://doi.org/10.1080/21670811.2016.1178592>
- Drávucz, Fanni–Szabó, Martina K. (2017): A beszélői szubjektivitás vizsgálata szentiment- és emóciókorpuszokon. In: *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2017*. XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia, MTA Nyelvtudományi Intézet Budapest, 39–49.
- Eberl, Jakob–Moritz–Tolochko, Petro–Jost, Pablo–Heidenreich, Tobias–Boomgaarden, Hajo G. (2020): What's in a post? How sentiment and issue salience affect users' emotional reactions on Facebook. *Journal of Information Technology & Politics*, Vol. 17, No. 1, 48–65. <https://doi.org/10.1080/19331681.2019.1710318>
- Ekman, Paul (1992): Are There Basic Emotions? *Psychological Review*, Vol. 99, No. 3, 550–553. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.99.3.550>

- Erikson, Edward (2008): "Hillary is my Friend": MySpace and Political Fandom. *Rocky Mountain Communication Review*, Vol. 5, No. 1, 3–16.
- Gerodimos, Roman–Justinussen, Jákup (2015): Obama's 2012 Facebook Campaign: Political Communication in the Age of the Like Button. *Journal of Information Technology & Politics*, Vol. 12, No. 2, 113–132. <https://doi.org/10.1080/19331681.2014.982266>
- Hangya Viktor (2019): *Célorientált szentimentelemzés különböző műfajú szövegeken*. Szegedi Tudományegyetem Informatika Doktori Iskola.
- Hansen, Lars K.–Arvidsson, Adam–Nielsen, Finn A.–Colleoni, Elanor–Etter, Michael–(2011): Good Friends, Bad News – Affect and Virality in Twitter. In: Park, James J.–Yang, Laurence T.–Lee, Changoon (Eds.): *Future Information Technology, Communications in Computer and Information Science*. Springer, Berlin–Heidelberg, 34–43.
- Heimbach, Irina–Hinz, Oliver (2016): The impact of content sentiment and emotionality on content virality. *International Journal of Research in Marketing*, Vol. 33, 695–701. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2016.02.004>
- Heiss, Raffael–Matthes, Jörg (2020): Stuck in a nativist spiral: Content, selection, and effects of right-wing populists' communication on Facebook. *Political Communication*, Vol. 37, No. 3, 303–328. <https://doi.org/10.1080/10584609.2019.1661890>
- Heiss, Raffael–Schmuck, Désirée–Matthes, Jörg (2019): What drives interaction in political actors' Facebook posts? Profile and content predictors of user engagement and political actors' reactions. *Information, Communication & Society*, Vol. 22, No. 10, 1497–1513. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1445273>
- Jacobs, Kristof–Sandberg, Linn–Spierings, Niels (2020): Twitter and Facebook: Populists' double-barreled gun? *New Media & Society*, Vol. 22, No. 4, 611–633. <https://doi.org/10.1177/1461444819893991>
- Jost, Pablo–Maurer, Marcus–Hassler, Joerg (2020): Populism Fuels Love and Anger: The Impact of Message Features on Users' Reactions on Facebook. *International Journal of Communication*, Vol. 14, No. 22, 2081–2102.
- Keller, Tobias R.–Kleinen-von Königslöw, Katharina (2018): Pseudo-discursive, mobilizing, emotional, and entertaining: Identifying four successful communication styles of political actors on social media during the 2015 Swiss national elections. *Journal of Information Technology & Politics*, Vol. 15, No. 4, 358–377. <https://doi.org/10.1080/19331681.2018.1510355>
- Klinger, Ulrike–Svensson, Jakob (2015): The emergence of network media logic in political communication: A theoretical approach. *New Media & Society*, Vol. 17, No. 8, 1241–1257. <https://doi.org/10.1177/1461444814522952>
- Kreiss, Daniel (2016): *Prototype Politics: Technology-Intensive Campaigning and the Data of Democracy*. Oxford University Press, New York.
- Lau, Richard. R.–Sigelman, Lee–Rovner, Ivy B. (2007): The effects of negative political campaigns: a meta-analytic reassessment. *Journal of Politics*, Vol. 69, No. 4, 1176–1209. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2007.00618.x>
- Liu, Bing (2017): Many Facets of Sentiment Analysis. In: Cambria, E.–Das, D.–Bandyopadhyay, S.–Feraco A. (eds.): *A practical guide to sentiment analysis*. Springer International Publishing AG, 11–39. https://doi.org/10.1007/978-3-319-55394-8_2

- Liu, Bing (2012): *Sentiment Analysis and Opinion Mining*. Morgan & Claypool Publishers.
- Lundby, Knut (Ed.) (2009): *Mediatization: Concept, Changes, Consequences*. Peter Lang Inc., International Academic Publishers, New York.
- Miller, Vincent (2008): New media, networking and phatic culture. *Convergence*, Vol. 14, No. 4, 387–400.
- Nagy, Beáta M. (2013): A hála pszichológiája. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, Vol. 14, No. 2, 139–165. <https://doi.org/10.1556/Mental.14.2013.2.3>
- Neviarouskaya, Alena–Prendinger, Helmut–Ishizuka, Mitsuru (2007): Textual Affect Sensing for Sociable and Expressive Online Communication. *Lecture Notes in Computer Science*, No. 4738, 218–229. https://doi.org/10.1007/978-3-540-74889-2_20
- Panagopoulos, Costas (2011): Thank You for Voting: Gratitude Expression and Voter Mobilization. *The Journal of Politics*, Vol. 73, No. 3, 707–717. <https://doi.org/10.1017/S0022381611000405>
- Samuel-Azran, Tal–Wolfsfeld, Gadi–Yarchi, Moran (2015): Aristotelian rhetoric and Facebook success in Israel's 2013 election campaign. *Online Information Review*, Vol. 39, No. 2, 149–162. <https://doi.org/10.1108/OIR-11-2014-0279>
- Soroka, Stuart N. (2014): Negativity in democratic politics: Causes and consequences. *Cambridge University Press*. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107477971>
- Staender, Anna–Ernst, Nicole–Steppat, Desiree (2019): Was steigert die Facebook-Resonanz? Eine Analyse der Likes, Shares und Comments im Schweizer Wahlkampf 2015. *Studies in Communication and Media*, Vol. 8, No. 2, 236–271. <https://doi.org/10.5771/2192-4007-2019-2-236>
- Stieglitz, Stefan–Dang-Xuan, Linh (2012): Political Communication and Influence through Microblogging – An Empirical Analysis of Sentiment in Twitter Messages and Retweet Behavior, Presented at the 2012 45th Hawaii International Conference on System Sciences. 3500–3509. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2012.476>
- Strömbäck, Jesper (2008): Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *The International Journal of Press/Politics*, Vol. 13, No. 3, 228–246. <https://doi.org/10.1177/1940161208319097>
- Trilling, Damian–Tolochko, Petro–Burscher, Björn (2017): From newsworthiness to shareworthiness: How to predict news sharing based on article characteristics. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, Vol. 94, No. 1, 38–60. <https://doi.org/10.1177/1077699016654682>
- Turcotte, Jason–York, Chance–Irving, Jacob–Scholl, Rosanne M.–Pingree, Raymond J. (2015): News Recommendations from Social Media Opinion Leaders: Effects on Media Trust and Information Seeking. *Journal of Computer-Mediated Communication*, Vol. 20, No. 5, 520–535. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12127>
- Wu, Chung-Hsien–Chuang, Ze–Jing–Lin Yu–Chung (2006): Emotion Recognition from Text Using Semantic Labels and Separable Mixture Models. *ACM transactions on Asian language information processing*, Vol. 5, No. 2, 165–183. <https://doi.org/10.1145/1165255.1165259>
- Xenos, Michael A.–Macafee, Timothy–Pole, Antoinette (2017): Understanding variations in user response to social media campaigns: A study of Facebook posts in the 2010 US elections. *New Media & Society*, Vol. 19, No. 6, 826–842. <https://doi.org/10.1177/1461444815616617>

KI LEHET ÁLDOZAT?

Viktimizáció a 2017-es magyar metoo-vitában

Kiss Balázs

(Társadalomtudományi Kutatóközpont)

Szabó Lilla Petronella

(Társadalomtudományi Kutatóközpont; Budapesti Corvinus Egyetem)

Farkas Xénia

(Társadalomtudományi Kutatóközpont; Budapesti Corvinus Egyetem)

*A tanulmány beérkezett: 2020. október 4., opponálás: 2020. október 13–31.,
véglegesítve: 2020. november 4.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A politika moralizálódásával egyre többször kifejezetten emberközeli, sőt, testközeli ügyek keltenek nagy hullámverést a politikában és a közéletben. Ennek egyik eklatáns példája a 2017-es metoo-botrány, majd vita. A tanulmány a Sárosdi Lilla és Marton László között törtéteknek azt az aspektusát mutatja be, ahogyan a vitában létrejön az áldozat konstruktuma, ahogyan tehát a személyek viktimizálódnak és villifikálódnak, és amilyen szerepet az érzelmek játszottak ebben. Társadalomszemiotikai alapú szöveges és vizuális elemzést végezve a legfontosabb közéleti médián (televízió műsorok, internetes portálok, közösségi média) a kutatás ötféle eseménykonstrukciós irányt és hatféle áldozatkonstruktumot különböztetett meg. Az eseménykonstruktumok: szexuális zaklatás, hatalmi visszaélés, erőszak, piaci csere, megszokott történet. Az áldozatkonstruktumok: objektív áldozat, szubjektív áldozat, kulturális áldozat, hatalmi áldozat, politikai áldozat és bűnbak áldozat.

Kulcsszavak: viktimizáció ■ textuális elemzés ■ vizuális elemzés ■ érzelmek ■ a politika moralizálódása

Ha van eklatáns példája a politika moralizálódásának (Brown, 1995: 44–47), akkor az az áldozatkultusz megjelenése a közbeszédben. Ahogyan Zombory Máté (2019) vázolja a történeti hátteret: annak nyomán, hogy a hatvanas-hetvenes években a radikális társadalomátalakító erőfeszítések kudarcot vallottak, felerősödött az a gondolat, hogy ha nem a gazdasági, a politikai és a szociális rendszer forradalmi átalakításával lehet javítani a társadalmon, tehát egyre kevésbé érdemes ezeket a politika témájává tenni, akkor az egyéni vi-

selkedés megjavítására kell összpontosítani. Szokás ezt a baloldal kulturális fordulatának is nevezni, kevésbé a magas művészetet értve kultúra alatt, mint inkább az emberek hétköznapi viselkedését. Erre a fordulatra vezethetjük vissza az olyan érdeklődési irányok felértékelődését is, mint az identitáspolitika vagy éppen az érzelmekutatások.

A politika tehát moralizálódik. A politikuson, de a politikában aktív állampolgáron is morális szempontokat kérnek számon. A moralizálódáshoz és moralizáláshoz pedig nemcsak szabályok kellene, mint például a politikai korrektség, hanem olyan skála is, amelyik mentén egymáshoz képest megítélhetők a bűnök és az erények. E skála két végpontja két abszolútum: a gonosz helyét általában a náci foglalja el, a másik végén pedig ott találni az áldozatot. Ahogyan Hans Boutellier (2004: 75.) írja: egy morálisan megosztott világban az áldozat lett az erkölcsi közös nevező.¹

Egyre inkább áldozatközpontú korban élünk tehát. Ahogy Descartes-ot parafrázálva Sandra Walklate (2007: 23.) írja: „Áldozat vagyok, tehát vagyok”. Ha valaha, a heroikus korban, a napnyugati kollektív képzeletet hősök népesítették be Héraklésztől James Bondig, a keresztes lovagoktól az 56-os szabadságharcosig, akkor manapság inkább áldozatok kultuszát ápoljuk a családon belüli erőszakétől kezdve a klímakatasztróféig, az 1944-es német megszállástól a metoo-éig.²

A jelen tanulmány egy ilyen viktimizációnak, tehát áldozatkonstrukciós eseménysornak, a 2017 őszen Magyarországon is elindult metoo-mozgalomnak, pontosabban a történések egyetlen darabjának és a vele kapcsolatos verbális és képi diskurzusoknak a leírására vállalkozik. Az érdekel bennünket, hogy milyen fő érvelési irányok alakultak ki a magyarországi metoo recepciójában, hogyan hoztak ezek létre áldozatidentitásokat, és ezen belül mi volt a funkciója és működése az érzelmeknek. Az áldozatkonstruktuimtól ugyanis szinte egyenes út vezet a megfelelő érzelmi viszonyuláshoz: az áldozatot sajnáljuk, együtt érzünk vele, az elkövetőt pedig elítéljük és gyűlöljük, vagy legalább harragszunk rá.

Hogyan megy végbe a magyar közbeszédben a viktimizáció? Milyen metaforák, diskurzusok és képek és milyen érzelmek kapcsolódnak a folyamatához? Nem a jogi vagy kriminológiai értelemben vett sértettekkel foglalkozunk, hanem azzal, ahogyan a recepció valakiből áldozatot hoz létre. Nem mindenkiből lesz és lehet ugyanis áldozat, erre utal tanulmányunk címe is.

A kérdésnek a moralizálódás általános tendenciája mellett van egy specifikusabb politikai relevanciája is. Itt arra gondolunk, milyen nehézségei vannak a mai politikusoknak akkor, amikor támogatók után néznek. Közhely számba megy, hogy manapság már a régi, gazdasági és szociális törésvonalak mentén nem könnyű politikai képviselőt kialakítani, ezeket ugyanis számtalanszor felülírja a leginkább kulturálisnak vagy inkább identitásközpontúnak nevezett megosztottság. Ennek példája a viktimizáció, az a tendencia, hogy

áldozattá nem csak a munkanélküliek, az idősek, a képzetlenek válhatnak, hanem bárki, aki olyan élethelyzetbe kerül, hogy valamely elkövetőnek a sajnárgatottjává lesz. Áldozattá éppúgy válhat a szexuálisan molesztált vezérigazgató, mint egy közterületről kitiltott hajléktalan, éppúgy egy politikai abúzusnak kitett felesége, mint a szegregáció által fenyegetett cigánygyerek a falusi iskolában. Inkább politikai hívó szó korunkban a prekariátus (Mehozay, 2018) és a vulnerabilitás, mint a szegénység.

A politikus pedig felléphet az áldozatok megmentőjeként, képviselőjeként és a gonosz elkövetők elleni küzdelem harcosaként, ehhez pedig érdekelt abban, hogy áldozatot és elkövetőt teremtsen: viktimizáljon és villifikáljon. Magyarországon is láttunk éhségmeneteket, ahol nem az éhezők, hanem az őket képviselni szegődött politikusok vonultak. Láttunk békemeneteket, ahol nem a miniszterelnök, a nyugati támadások célpontja volt látható, és nem is a gyarmatosítás magyar áldozatai emeltek a magasba transzparenst, hanem politikusok, nagyvállalkozók és közírók.

Célunk, hogy segítsünk felismerni az áldozattá válás lehetőségét: ki lehet, és ki nem lehet áldozattá; és annak mechanizmusait: a konstrukciós eljárásokat, tudáselemeket, érzelmeket és identitáskomponenseket. Az érzelmeket azért tartottuk fontosnak vizsgálni, mert a közfelfogás szerint az áldozatot megteremtő abúzus hatása hosszabb-rövidebb ideig csak vagy leginkább az érzések és érzelmek, az elfojtások és neurózisok szintjén jelentkezik. Ezért az áldozat szerepre törekvőnek vagy az arra kiszemeltnek a megfelelő érzésekről kell beszámolnia az abúzussal, majd a nyilvánosságra hozattal kapcsolatban is. A viktimizáció tehát nem éri be az események elmondásával, hanem megköveteli az érzések és érzelmek hiteles megvallását is.

A nyilvánosság viktimizáló erőfeszítéseinek a leírásához a magyar metoo-t, annak is egyetlen szeletét választottuk. Nemcsak azért, mert nagy érdeklődést keltett a nyilvánosságban, hanem azért is, mert az amerikai, majd a magyar mozgalmat az áldozatok indították, s a megnevezése is arra épül, hogy a résztvevőit kizárólag a közös áldozat identitás, az „én is” kinyilvánítás köti össze. Az áldozat mivolt elegendőnek ígérkezett ahhoz, hogy planetáris közösséget hozzon létre emberek között gazdasági, szociális és kulturális különbségekre való tekintet nélkül. Következésképpen a metoo-ügyet képező viták, kitárulkozások és szakmai fejtegetések jó lehetőséget kínáltak a viktimizáció szubjektumkészletének és eljárásainak vizsgálatához.

A VIKTIMIZÁCIÓ ÉS AZ ÉRZELEMNYELVÉSZET IRODALMA

Előbb a viktimizáció irodalmát mutatjuk be röviden, majd a politikatudományban legkevésbé ismert aspektusról, az érzelmek nyelvi megjelenéseiről szóló szakirodalom következik.

A viktimizáció irodalma

Az áldozat régi témája a szakirodalomnak, már csak azért is, mert hosszú ideig a szó elsősorban aktív cselekvésre utalt, arra, hogy valaki áldozatot hozott valaki másért, a saját közösségéért, és ezáltal vált áldozattá. Ily módon az áldozat kérdése egyszerre vallástörténeti és teológiai művek tárgya (Balogh–Valastyán, 2016), s a talán legjelentősebb elméletet is ilyen nagy ambícióval hozta létre René Girard (1972, 1982), aki az egész kultúrát alapozta a bűnbak áldozat jelenségére.

Számtalan munka foglalkozik a hadi cselekmények áldozataival is (Dubber, 2002), és nem meglepő, hogy se szeri, se száma a büntetőjog vonatkozó munkáinak (Hoyle–Young, 2002; Walklate, 2007; Wexler et al., 2019), különösen azóta, hogy a hetvenes évektől kezdve a figyelem áttevődött a bűnről az áldozatra.

Az újabb irodalom túlnyomó része konstruktivista, tehát az áldozat voltot nem esszenciának, hanem konstrukciós erőfeszítések eredményének tekinti, ezen belül különösen erős a narratív konstrukciók kutatása (Balogh et al., 2019). Paul Rock (2002) összefoglalja az áldozatkonstrukciók fő típusait, s a 2017-ben indult MeToo kapcsán is olyan kutatási kérdésekkel találkozunk, hogy hogyan konstruálja meg a média az áldozatokat, azok különböző típusait a hallgatás bátor megtörőjétől a rendszer sztoikus áldozatán át a vonakodó hősig és a hisztérikus szajháig (Starkey et al., 2019). Hogyan kerít a mozgalomnak pozitív tálalást a média, ugyanakkor mennyire nem képes szakítani azzal a beidegződésével, hogy ebben a témában is csak a celebritásokra figyeljen (De Benedictis, 2019). Különösen érdekesek azok a leírások, amelyek az áldozatszerep stratégiai alkalmazásaival, például az áldozati versengéssel foglalkoznak, és definiálják azokat a dimenziókat, amelyekben a verseny folyik (Noor et al., 2018: 83–87).

Nem elhanyagolható mennyiségű az olyan feldolgozás sem, amelyik a viktimizációt nem kulturális és konstrukciós kérdésnek tekinti, hanem a szót egyszerűen abban az értelemben használja, hogy valaki, szinte mindig nő, egy férfi erőszakos cselekedeteinek az elszenvedője (Carlyle et al., 2019; Martin et al., 2019).

Érzelemnyelvészeti megfontolások

A nyelvi érzelemkifejezés leginkább szembetűnő módja, amikor a beszélők konkrétan (azaz *deskriptív* módon, vö. Kövecses, 2000) kimondják, amit éreznek. Ahhoz azonban, hogy megismerjük az ügyben nyilatkozók álláspontját, nem elég csak az általuk konkrétan használt szavakra és kifejezésekre támaszkodnunk (például *megijedtem*), hanem mélyebb betekintést kell nyernünk az események konceptualizációjába, azaz fel kell tárunk azt, hogy az ügyben

érintett személyek, a sajtó, a felszólalók és a kommentelők milyen keretbe ágyazva értelmezik az eseményeket.

A keretezéseméletet számos tudományág, így a pszichológia (Kahneman–Tversky, 1984), a kommunikációelmélet (Entman, 1993) és a nyelvészet (Lakoff, 1986) is alkalmazta. A keretezést két fősodor mentén kutatták eddig: az *ekvivalencia-keretezés* arra fókuszál, hogy az adott információt milyen módon prezentálják, míg a *főhangsúly-keretezés* (emphasis framework) azt tárgyalja, hogy a beszélők miért egy bizonyos tényről vagy érvelést használnak egy másik helyett (Cacciatore et al., 2016). Ez utóbbi kevésbé megbízható kutatási irány, így elsősorban az ekvivalenciára fókuszálunk.

A nyelvi keretezés egyik ismert elemzési módja a Fillmore-féle (2006) keretszemantika, amely szerint maga a keret fogalmi rendszert foglal magában. Ahhoz, hogy egy fogalmat megértsünk, ismernünk kell az egész rendszert, ugyanakkor egy fogalom használata által az egész rendszer is elérhetővé válik. A keretszemantika középpontjában az a kérdés áll, hogy a nyelvi formák (például szavak, kifejezések) miképpen hívják életre a kereteket. A keretek előhívásához akár egyetlen szó említése is elég (Andor, 1985; Fillmore, 2006; Lakoff, 2004). Például az angol különbséget tesz a *shore* és *coast* szavak között, amelyek tengerpartot jelentenek; a kettő közti különbség azonban, hogy az előbbi a vízről érkező használatos, míg az utóbbi a partról nézve.

A kutatás során azonosítottuk azokat a nyelvi elemeket is, amelyek metaforikus kereteket hívnak életre. A metaforák természetüknél fogva jelentős keretezési potenciállal bírnak (Burgers et al., 2016; Krippendorff, 2017), amelyet pszichológiai kísérletek is bizonyítottak (lásd Thibodeau–Boroditsky, 2011). A metaforikus keretezés jelenlétét a politikai kommunikációban példázza, hogy George Bush kormánya *tax relief* („adókedvezmény”) néven hivatkozott az adókedvezményekre, amely az angolban az „adózás teher” metaforát hívja életre (Lakoff, 2004). Ezáltal a Bush-kormány olyan teherként határozta meg az adózást, amely alól a kormányzat képes mentesíteni az állampolgárokat, így érzékeltetve az intézkedéseik fontosságát (ibid.). A metaforikus keretek azonosításával tehát betekintést nyerhetünk a metoo körüli diskurzus mélyebb, koncepcionális nyelvi ábrázolásmódjába.

A MAGYAR METOO – AZ ESET

A 2017 októberében az Egyesült Államokban elindított mozgalom első magyarországi következménye Sárosdi Lilla közösségi mediabeli posztja volt október 17-én.³ Ebben a színésznő megírta több mint húsz évvel korábbi élményét, amikor is egy nagytekintélyű színházi szakember, rendező és egyetemi oktató egy autót alkalmával egyszer csak elővette a péniszét, és felszólította őt, hogy pusztítsa azt meg. A színésznő nem engedett a kérésnek, sírva fakadt,

amitől a férfi bosszús lett. Később, még az út során a színésznő bocsánatot kért tőle azért, mert csalódást okozott.

A poszt jelentős érdeklődést keltett, számos színház és szakmai szervezet nyilatkozatot adott ki arról, hogy az eset nem az ő berkeikben történt, valamint arról, hogy milyen belső mechanizmusokat működtetnek az ilyenek elkerülése végett. Ahogy Sárosdi Lilla néhány nappal később elmondta, nagyon erős nyomás nehezedett ekkor rá, hogy árulja el a zaklatója⁴ nevét, nehogy véttlen társulatok kerüljenek gyanúba. Ezt ő végül megtette, és felfedte, hogy Marton Lászlóról, a Vígszínház korábbi igazgatójáról, 2017-ben is főrendezőjéről és a színművészeti egyetem egyetemi tanáráról van szó.

A megnevezést még nagyobb vihar követte a nyilvánosságban. A megvádolt Marton László előbb perrel fenyegetőzött, és pedig arra hivatkozva, hogy semmi ilyen nem történt, majd egy idő után bocsánatot kért azoktól, akiket sértett a közeledése. Közben számos további színésznő számolt be hasonló esetekről vele kapcsolatban, jóllehet ők nem fedték fel a kilétüket. A témában megszólaltak a fő médiumok, interjúkat készítettek Sárosdi Lillával és a színházi szakmában járatos emberekkel, a tudósításokhoz, véleménycikkekhez és interjúkhoz pedig több ezer hozzászólás érkezett az online fórumokon.

FORRÁSOK ÉS MÓDSZER

A vizsgálat korpuszát az a szöveg- és képhalmaz adta, amely a magyar metoo kezdetének tekinthető 2017. október 17-e utáni két hétben jelent meg a hazai nyilvánosság legfontosabb és politikai értelemben is releváns fórumain. Ennek megfelelően a következő oldalakat tekintettük át: *Index.hu*, *444.hu*, *hvg.hu*, *24.hu*, *Origo.hu*, *hirtv.hu*, *ato.hu*, *168ora.hu*, *Mandiner.hu*, *pestisracok.hu*. Nemcsak a vonatkozó cikkeket, hanem a hozzájuk fűzött kommentárokat is elemeztük, valamint azokat a televíziós műsorokat és publicisztikákat, amelyekre az online portálok cikkei vagy a hozzászólások hivatkoztak.

Módszer

A viktimizáció folyamatát három tengely mentén vizsgáljuk:

– **Procedúrák.** A procedúrák legismertebbje a jogi út. Az egyik fél, vagy valaki az ő nevében, feljelentést tesz. Ha megnyeri a pert, a jog áldozattá avatja a sértettet. Más történések is mozgathatják az áldozattá válást: például áldozatsegítő szervezetek karolják fel a sérelmet szenvedettet, kívülállók adnak ki nyilatkozatokat mellette és az elkövető ellen, új intézmények keletkeznek az áldozattá válást megelőzendő stb., tehát a történések áldozattá avatják az egyik részes felet.

- Tudáselemek. Ez alatt az általában vett áldozat mibenlétéről, az attribútumairól és tulajdonságairól szóló tudásokat értjük. Mit állítanak a megszólalók arról, hogy milyen egy áldozat, mi tesz valakit áldozattá, mi kell, hogy történjen vele ahhoz, hogy áldozatnak nevezhessük, hogyan kell viselkednie, mit kell éreznie és azt hogyan kell kifejeznie?
- Identifikáció. Identifikáció alatt ehelyütt azt a gesztust értjük, ahogyan a diskurzusban vagy a vizuális anyagban valaki az általában vett áldozat esetévé válik. Ennek egyik esete az önviktimizáció. A coming-out, a metoo kijelentés, kifejezetten önviktimizáló: emberek megjelölik magukat áldozatnak, magukra veszik az áldozat identitást. A másik eset az, amikor mások tesznek valakit áldozattá, vagyis kijelentik az adott személyről, hogy ő áldozat.

A kutatás alapját kvalitatív tartalomelemzéssel összekapcsolt társadalomszemiotika képezi (Kiss, 2017). A korpusz szövegeit és képeit azzal a szándékkal tekintettük át, hogy megtaláljuk bennük a közös elemeket, jelentésképző gócpontokat, visszatérő verbális és vizuális szemiotikai erőforrásokat. A kutatásunk elsősorban a zaklatási ügyekre reflektáló diskurzusban előforduló értelmezésekre tér ki, felvillantva a szereplők érzelmi világának ábrázolását; ugyanakkor mindezt nem kvantitatív jelleggel teszi, hanem a korpuszra építve vázolja fel az előforduló érzelmi kereteket.

EREDMÉNYEK

A módszernek megfelelően először a procedúratengelyt, majd a tudástengelyt, végül az identitástengelyt követjük. A három összefoglaló nagyon aránytalan, éspedig azért, mert procedúra alig indult.

A procedúrák

Ahogy említettük, a procedúrák legismertebbje a jogi út. A magyar metoo esetében perre nem került sor, mivel Sárosdi Lilla az elévülés miatt nem perelhetett, Marton László pedig elállt attól, hogy rágalmazásért beperelje a színésznőt. Az utóbbi puszta lehetősége is jelentős felháborodást keltett, éspedig azon az alapon, hogy nem elég a valahai zaklatás, most még a rágalmazás címszava alatt is meghurcolják. *„Nyilván csak úgy heccből szeretik a nők nyilvánosan előhozni azt, hogy milyen megaláztatás éri őket. Nyilván.”*⁵

Azt ugyanis minden megszólaló elismerte, hogy az évtizedes tett elévült, és amúgy sem bizonyítható, még akkor sem, ha a Marton László ellen megnyilatkozó összes nő hajlandó tanúskodni.

A jogi procedúra elindíthatatlansága jelentősen gyengítette Sárosdi Lilla esélyeit az áldozattá válásra, ugyanis nagyon sokak számára végig bizonyítatlan maradt az, amit előadott a saját traumája gyanánt. Sok vita futott ki arra a kérdésre, hogy vajon a Sárosdi Lillával egyetértő másik fél tud-e bizonyítékot állítani az együttértése mellé. *„Áldozat?? Miféle áldozat?? A szó jelentésével nem vagy tisztába. Szánalmasak vagytok mindnyájan, akik évtizedekkel ezelőtti bizonyíthatatlan dolgokat hoztok elő. Még egy bizonyított bűncselekmény is 5 év után elévül. Mit akartok ti 20 éve történt bizonyítatlan semmiel?!“*⁶

Más procedúrák viszont elindultak és a viktimizációra nézve sikerrel zárultak. A színésztársak, az egyetemi hallgatók, a színházak és az egyetem nyilatkozatot adott ki, Marton László pedig visszavonult az összes tisztségéből, és egyfajta bocsánatkérő nyilatkozatot tett közzé. Ez az eseménysor megerősítette azt a benyomást, hogy Sárosdi Lilla valóban áldozata volt annak idején a rendező szexuális molesztálásának.

Tudáselemek

Az alábbiakban először azt mutatjuk be, hogyan alkották meg a nyilvánosságban megszólalók az eseményt, vagyis a Sárosdi Lilla és Marton László között az autóban történetet. Bizonyos eseménykonstruktumok megengedik, sőt, megkövetelik azt, hogy az egyik szereplőt áldozatnak tekintsük, más irányok viszont lehetetlenné teszik ezt. Az eseményváltozatokat követően a sértett féllel kapcsolatos konstrukciós folyamatokat tekintjük át.

Az esemény konstruktumai

Elemzéseink szerint a jogi procedúra, a per termelte volna ki, állította volna elő a majdnem biztos tudást részben a hajdani történésekről, részben a színésznő viselkedéséről, és szilárdította volna meg a tudást az áldozat voltával kapcsolatban. Mivel erre nem került sor, a résztvevőket az általánosítás eszköze segítette a hozzászólásukban: ha abban nem lehetünk is biztosak, hogy mi történt abban a bizonyos fehér autóban, éppen elég okunk van az általános társadalmi tapasztalataink alapján azt feltételezni, hogy az történt, amit a színésznő elmesélt.⁷

Ez a körülmény különösen fontossá tette a hitelesség kérdését. Mennyiben lehet hinni a színésznőnek és a rendezőnek? Mivel a rendező egyetlen rövid nyilatkozatot adott ki, ezért végső soron csak a színésznő szavahihetősége került mérlegre.

Mindezek közepette alakultak ki az eseményről azok az értelmezési irányok, amelyek elősegítették, illetve megnehezítették a viktimizációt.

Szexuális zaklatás

A férfi szexuálisan zaklatta a nőt.⁸ A közöttük kialakult kapcsolatból nem következett az a felszólítás, amire a férfi az autóban vetemedett. Mivel nem volt közöttük szerelem, vagy legalább kölcsönös vonzódás, ezért az ilyen cselekedet egyoldalú szexuális megnyilvánulás, és így zaklatásnak minősítendő és elítélendő. Megfigyelhető, hogy aki zaklatásnak tekinti a történeteket, az az áldozat megjelölést alkalmazza a színésznőre. *„...Mindenkinek azt kívánom, aki bagatellizálja ezt az ügyet, hogy éljen át egy ilyen megalázó helyzetet, legyen ő is áldozata egy ilyen szexuális kényszerítésnek! Nehogy már Marton legyen az áldozat ebben az ügyben! 😊”⁹*

Az ritkán merül fel,¹⁰ hogy jogi értelemben nem lehet szó zaklatásról, ugyanis az többszöri cselekvést jelent, míg itt csak egyszeri közeledés történt. A szócsere jelzi, hogy a társalgók hallgatólágosan elszakadtak a konkrét esettől, és általában beszélgetnek a hasonló történésekről, illetve azt, hogy további nők vallomása szerint Marton László többükkel is hasonlóan viselkedett, volt, akivel többször is.

Hatalmi visszaélés

A felszínen a közeledés szexuális ugyan, de a férfi a társadalmi státusánál fogva, és így amiatt, hogy jelentős hatalommal rendelkezett a nő fölött,¹¹ a hatalmát akarta fitogtatni, illetve a szexet a hatalmi fölénye kiélésére akarta megvalósítani. A férfi célja tehát nem a szexnek, hanem a hatalomnak az élvezése, a másik „leuralása” volt.¹² *„Cseppet se szexről szól az efféle zaklatás és erőszak, hanem hatalomgyakorlásról”¹³*

Erőszak

Jóllehet fizikai erőszakra nem került sor, sokak szerint ez a közeledés mégis az erőszak egyik esete. Nemcsak a fizikai kényszerítés, hanem a verbális és gazdasági fenyegetés is erőszak, márpedig itt a felszólítás és a barát általi kapacitálás verbális erőszaknak, a karrier ellehetetlenülésének a veszélye pedig gazdasági erőszaknak tekinthető.¹⁴ Az erőszak pedig a sértett félből áldozatot csinál; mindenki áldozat, aki ellen bármilyen erőszakot, legyen az fizikai, verbális vagy gazdasági, követnek el. *„Nem csak a szexuális szolgáltatások, hanem minden egyéb a pozíciót és hatalmat ok nélkül, vagy haszonlesésből történő megalázkodás vagy korrupciós momentum ezeknek az embereknek a valóság érzetét tompítja. És egy idő után már nem tudják, hogy amit csinálnak az erőszak.”¹⁵*

Piaci csere

Nem tudni pontosan a részleteket, de gyakori, hogy ilyenkor nem erőszak történik, nem is zaklatás, hanem csere: a karrierlehetőségért a fiatal nő szexet ad az idősebb férfinak.¹⁶ A közeledésnek kitett nők (és férfiak) vágya a karrier, tehát érthető, ha morálisan kétes dolgokat is „bevállalnak.” Mivel pedig a nő nem szenvedett el fizikai erőszakot, nem tört derékba a pályája, ezért semmilyen értelemben nem áldozat. Annyi történt, hogy nem állt rá a piaci cserére. „...egyfajta alkuszituáció, amiben az erősebb azért tehet nehezen visszautasítható ajánlatot, mert a gyengébb valamiféle előny megszerzéséért cserébe hajlandó eltérni v. elvieselni a nem kívánatos közeledést, vagy nyomulást, vagy kifejezetten előnyserzési szándékkal vállal úgymond »áldozatot.«”¹⁷

A szokásos történet

Bármilyen legyen is a mai megítélés, sem akkor, sem ma nem rendkívüli az, hogy idős vagy tekintélyes férfiak és fiatal nők között szerelmi, de legalábbis szexuális kapcsolat alakul ki.¹⁸ Ahogy az egyik hozzászólás írja: „*koztudott a fonok - titkarno viszony.*”¹⁹ Általában is emberek között szerelem, szexuális kapcsolat szokott létrejönni, azt pedig valakinek, többnyire a férfinak szokás kezdeményeznie. Amennyiben nem kerül sor fizikai erőszakra, akkor legfeljebb otromba közeledésről beszélhetünk, de ez nem tesz senkit áldozattá. Akár hasznos is lehetett az élmény a fiatal kezdő színésznő számára a későbbi alakításai felépítéséhez.

Az áldozat konstruktumai

Ha a kérdésünk az, hogy mi tesz valakit áldozattá, és az illető milyen áldozattá válik, akkor a következő hat típust találjuk az elemzett korpuszban: *objektív, szubjektív, kulturális, hatalmi, politikai és bűnbak* áldozat.

Lássuk őket egyenként!

Az objektív áldozat

Az áldozatot az esemény teszi, függetlenül attól, hogy ki hogyan éli azt meg. A sértett még akkor is áldozat, ha a korszellem miatt sem az elkövető a másikat, sem a sértett önmagát nem tekinti annak. Bármilyen érzései és tudása van a feleknek a történetekről, az esemény objektíve zaklatás, erőszak, valami, ami áldozattá teszi az egyiküket. Ezért a későbbi hasonló esetek elkerülése végett elő kell állni a történetekkel, márpedig ha a sértett nem tekinti magát áldozatnak, akkor nem fog előállni vele, tehát fel kell erről világosítani.

Az áldozati mivolt hitelességéhez a történetnek elfogadhatónak kell lennie, más szóval: elképzelhetőnek kell lennie annak, hogy a dolgok úgy folytak le, ahogy a megszólaló fél elmesélte. Ehhez legalább az elkövetőt meg kell neveznie, de a többi körülmény is elképzelhetővé kell, hogy tegye azt, hogy úgy és akkor folyt le a cselekmény. Ismerős elemekre van szükség: zárt térre, ahol csak az érintettek vannak jelen, és senki nem buktathatja le az elkövetőt. És sztereotip felekre:

- egy férfit, aki tekintélyes és ezért megszokta, hogy mindent megkap azoktól, akik függnek tőle, vagy akik tisztelik;
- idősödő férfit, aki a megfogyatkozott férfiasságát nagy autóval és még nagyobb tekintéllyel ellensúlyozza;
- fiatal nőre, aki még járatlan az ilyen dolgokban, például mert még szűz, tapasztalatlan, és nincsen felkészülve arra, hogy hogyan kezelje az ilyen közeledést;
- naiv nőre, akit elvakít a rajongás, a tekintély, a (látszólagos) megbecsülés és a nagy autó, és ezért nem gondol bele abba, hová is kerülhet, amikor belép a zárt térbe.

Ilyen helyzetekben majdnem természetes a férfi részéről az ajánlattétel, s egyben a visszaélés is, ami összességében a nőből áldozatot csinál.

Az ilyen cikkek jobbára erőszakos tevékenységeket ábrázoló képekkel illusztrálnak. Egy férfi sötét sziluettje fenyegetően tűnik fel és közeledik a kép előterében rettegő nő felé.²⁰ Fügöny mögött egy férfi éppen kezét emeli egy nőre, aki menekülőben van, de látható, hogy nincs esélye.²¹ Egy férfi kéz női combon nyugszik, vélhetően kéréstelenül hatol be a nő intim terébe.²² A képeken általában nem szerepelnek az arcok, az áldozaté is ritkán, de az elkövetőé soha. Valóban a tett a lényeges és nem a részes felek.

Az objektív áldozatot tágabban vett procedurális keret, egyfajta „forgatókönyv” alapján konstruálták meg a hozzászólók, például: „*Ez a történet maximálisan hiteles az áldozatválasztástól az egész undok, manipulatív, profin kidolgozott megtervezésen és végrehajtáson át.*”²³ „*Ez a forgatókönyv a világ számos országában már több tucatszor lejátszódott.*”²⁴

Ez a „jól bejáratott menetrend” a fogalmi kerethez kötődő *jelenet (scene)* fogalmának segítségével ragadható meg: Andor (1985: 215.) szerint a jelenetek a beszélők valós, vagy hipotetikus belső világának tipikus eseményeire épülnek. Ennélfogva a hozzászólók megnyilatkozásai szerint a már ismert „forgatókönyv” alapján elkerülhetetlennek tűnik, hogy Sárosi Lillából áldozat váljon.

A szubjektív áldozat

Áldozattá a szubjektív megélés változtat: ha az egyik fél úgy élte meg, akkor mindenkinek el kell fogadnia azt, hogy áldozat volt, és mindmáig áldozat. Mi-

lyen alapon lehetne megkérdőjelezni bárki érzéseit? Sem az nem perdöntő, hogy milyen volt a korszellem, sem az, hogy hogyan viselkedett és mit mondott a sértett az esemény közben, ugyanis, ha akkor, vagy később úgy élte meg, hogy áldozat volt, akkor az volt. Mind az akkori színlelése, mind a nyilvánosság elé állásig eltelt idő hossza számos tényezővel (félelem, elfojtás stb.) magyarázható, ezért nem kérdőjelezi meg az áldozat voltát. „A »hatóságokhoz fordulni« a nagy emberrel szemben, egy olyan országban, ahol az áldozathibáztatás a hatóság alapvető hozzáállása, egy tizenéves megfélemlített lánynak nem opció.”²⁵

A társult képek²⁶ két csoportra oszthatók. A stock fotókon jellemzően magányos nők ülnek mélységesen szomorúan, de egyedül. Érzéseik magányosak, magányosan kell hordozniuk őket és kezdeniük velük valamit. Megjelennek viszont olyan képek is, ahol Sárosdi Lilla arca aktív negatív érzelmekeket mutat, mint a düh és a fájdalom.²⁷

A szubjektív áldozattá váláshoz elengedhetetlen a sértett vallomásának a hitelessége. Ennek forrása egyrészt az, hogy koherens-e a története az eseményről és a saját érzéseiről vele kapcsolatban, másrészt pedig az, hogy az esemény előtti és utáni élete összhangba hozható-e a történetével. Ezt a koherencia-követelményt sértette meg az, hogy Sárosdi Lilláról olyan filmfelvételek készültek, amelyek meztelenül, illetve (színlelt) szexuális tevékenység közben ábrázolják.²⁸ Akik számára ez releváns volt, azok szemében a felvételek megfosztották őt az áldozat identitásától.

Az ehhez a konstrukciós módhoz társuló képek megerősítik az áldozatidentitás bizonytalanságát. Olyan képeket²⁹ látunk, melyeken Sárosdi Lilla vörös ruhában van, arcán kéjes mosoly ül, s a partnere valami olyat tesz vele, például vélhetően a nő ágyéka körül matat, amit a képkivágás is inkább eltakar.

A kulturális áldozat

Áldozattá a kultúra, a kulturális változások tesznek: az amerikai MeToo tette lehetővé az ön- és társas viktimizációt. Ha ez nem indul el Hollywoodban, akkor maga Sárosdi Lilla is néma marad, ahogyan a többi áldozat is. Végig kell tehát vinni Magyarországon is a metoo mozgalmat. „Tényleg ennyire hollywood függő, még a női önérzetében és becsületében is a magyar színésznők világa? Mind-egyik magyar hölgynek akkor jut eszébe, hogy hoppá 40 éve láttam egy segédoperatőri, rendezői péniszt, amikor Kaliforniában elkezdik a Harvey Weinstein botrányt? Ennyire azért ne, ha kérhetném..!”³⁰

Amennyiben nem kedvező az a közeg, amelyben elő lehet állni egy ilyen történettel, akkor az áldozatok számára a magányos szenvedés marad, az tehát, hogy nemcsak annak idején kellett elviselniük az éppen történő dolgokat, hanem még évekig, évtizedekig kell cipelniük az emlékét. És ha mégis a nyilvánosság elé lépnének, el kellene viselniük a másodlagos megaláztatást, azt,

hogy számtalanszor elmondadják velük, tehát újra át kell, hogy éljék a velük történeteket, nem hisznek nekik, kinevetik őket, sőt, megvádolják azzal, hogy ők provokáltak, de legalábbis nem voltak elég érettek sem a helyzet kezeléséhez, sem ahhoz, hogy könnyen és gyorsan túltegyék magukat a megpróbáltatáson. *„A lavina mindig azért indul el, és ez az eredeti Weinstein-ügyre is igaz, mert onnantól kezdve, hogy valaki megtöri a hallgatást, már egyre könnyebb csatlakozni azokhoz, akik nem hallgatnak tovább.”*³¹

Mivel a kulturális áldozat tehát akkor jön létre, amikor a változások következtében az áldozat megszólal, ezért gyakori az arccal történő képi ábrázolás. Látjuk Sárosdi Lillát, ahogyan éppen beszél, elmondja a maga történetét, vagy legalább szomorúan, de elszántan néz.³²

A hatalmi áldozat

Áldozattá a lokális hatalmi viszonyok tesznek: potenciális vagy valóságos áldozatok vannak mindenütt, ahol emberek között hatalmi különbség, alá- és fölérendeltség áll fenn, mert az szinte elkerülhetetlenül vezet visszaéléshez, jöllehet nem minden visszaélés szexuális jellegű. Áldozata a más jellegű, de szintén durva bánásmódnak, megalázó viselkedésnek is van. A fizikai erőszak minden körülmények között áldozatot teremt, de erőszaknak kell neveznünk a verbális és a gazdasági visszaélést is. *„Cseppet se szexről szól az efféle zaklatás és erőszak, hanem hatalomgyakorlásról.”*³³

A konstrukcióhoz tartozó képi ábrázolásokon³⁴ a hatalom képviselője látható például egy felfelé vezető lépcső alján, ahol szembe néz a nézővel, az utat elállja, vagyis a hatalom birtokosaként megkerülhetetlen, ha a kép nézője fel akarja jutni a lépcsőkhöz. A hatalmat megmutatja még az, hogy a fotó alulról készül,³⁵ ami azt eredményezi, hogy a szereplő letekint a kép nézőjére, a néző számára pedig nem marad más helyzet, mint feltekinteni rá.

A politikai áldozat

Áldozattá a politikai rezsim változtat. A nemzeti együttműködés rendszere, a 2010 óta regnáló berendezkedés minden állampolgárt áldozattá tett és tesz, a politikai önkény áldozatává, ráadásul olyanná, amelyik zokszó nélkül túri az elnyomást.³⁶ Az ilyen zaklatásos esetek és főleg azok titokban maradása ezért a politikai berendezkedés következménye, mert az emberek megszokták, hogy bármilyen méltánytalanság éri is őket, nem szólalnak fel ellene, nem fordulnak a nyilvánossághoz. *„Van olyan is, aki már megfejtette, hogy ez egy társadalmi szintű probléma, amiért, mily meglepő, a Fidesz hibáztatható. Legalábbis GreCsó Krisztián író szerint, aki az ATV-ben elmondta, hogy a Fidesz hozta vissza azt a kiszolgál-*

*tatottsági/hatalmi logikát, amely egyrészt a hatalommal való visszaélést, másrészt ennek a visszaélésnek zokszó nélküli elszenvedését eredményezi.*³⁷

Lehetséges az is, hogy lokális politikai helyzet áldozata legyen valaki. Ez a felfogás a liberális, „libsi”, tehát erkölcsileg züllött színházak politikai miliójét teszi meg elkövetőnek. Emiatt aztán a metoo példát mutat arra, hogy a nyilvánosság elé kell lépni, fel kell lázadni, szóvá kell tenni azt, ami nem tetszik. Ehhez bátorság kell, ezért nagy megbecsülést érdemel a metoo-ban önmagát felmutató áldozat. *„A feneketlen mélységbe sülyedjt libsi »művészet«, a perverz, beteges lelkiületű, botránnyra éhes nézőközönséggel. No, ebből nem kérünk, egy fikarcnyit se!*³⁸

A konstrukció képi ábrázolását mutatják azok a fotók, ahol Sárosdi Lilla színpadon, karját a magasba tartva, mikrofon előtt látható, és vélhetően a vele szemben elhelyezkedőkre tekint.³⁹ A kép a bátorság és felszólalás szimbólumait mutatja be.

A bűnbak áldozat

Az elkövetőből is áldozat lesz, ha aránytalanul nagy büntetés éri a valahai tette miatt. A büntetés arányos kell, hogy legyen a tett nagyságával. Ha az elkövető teljes egzisztenciája összeomlik azért, amit évtizedekkel korábban tett, ráadásul akkor is jóhiszeműen, de legalábbis a saját megítélése szerint ártalmatlanul, akkor a nyilvános leleplezése boszorkányüldözéssel ér fel. Számtalan hasonló dolgot követnek el mások, akár a szakmájában, akár a széles társadalomban, és mégis csak őt büntetik mindenki helyett.⁴⁰ Ez a bűnbak képzés, és a bűnbak még akkor is áldozat, ha nem ártatlan. *„És valamiért a sok meetoo közt senki nem rebegne el egy kurva imát azokért, akiket hamisan vádoltak (és fognak megvádolni a következő hetek híztériájában) az önjelölt áldozatok, aki számára szépen bevetett zsarolási alapot parcelláztak ki ezzel. A szerepek ki vannak osztva kérem szépen, »ha farkad van, állj be szépen az elkövetők sorába, hamarosan értesítünk az ítéletről!«.*⁴¹

A konstrukcióhoz kapcsolódó képek közül Marton Lászlót védve az ügyben többször felszólaló Stohl András ábrázolása emelhető ki.⁴² Akárcsak az objektív áldozat képi elemeinél, itt is megjelenik a függöny, ami mögött ehelyütt nem egy férfi sziluetttje, hanem Stohl András látható, aki a függönyön keresztül, komoly arckifejezéssel a kép nézőjére tekint.

Identifikáció

Sárosdi Lilla egyszer sem nyilvánítja magát közvetlenül áldozatnak, ugyanakkor a magyar metoo-t elindító, de azóta a profiljáról törölt poszt az explicit bizonyítéka annak, hogy azonosította, identifikálta magát az áldozat voltával

egyfelől, a nemzetközi MeToo-mozgalommal másfelől. A szöveg azért is releváns a számunkra, mert leírja az identifikáció kognitív, értékelő és érzelmi összetevőit is.

A posztban az eseményt meséli el, és ebben jól nyomon követhető az, ahogyan az érzései reagálnak a történésekre. Először *elsírta magát, szégyent érzett*, amiért nem tett eleget a rendező kérésének. *Harag* azonban ott, a helyszínen nem, hanem csak később fogta el, mégpedig azért, mert a rendező még mindig fiatalokkal foglalkozik, már csak az oktatói munkája okán is. Sárosdi szerint Marton a visszautasítást *megbántva és sértődötten* fogadta. Fontos megemlíteni, hogy a szövegben a színésznő a saját viselkedését „*hisztinek*” minősíti. A szó általában túlzó reakcióra és irracionális indulatokra utal. A poszt végén arról ír, hogy *megalázásban* volt része, ahogyan másoknak is a pályán, a szakmában.

A poszt szövegezése, különösen a férfi testhelyzetének és nemi szervének leírása *undort* és *gúnyt* érzékeltet: a férfi fölébe magasodik ugyan, ami *félelmet* kelthet, de a nemi szerve „*pici*” és „*löttyedt*”, s a férfi „*limbálja*”, vagyis lógatja és himbálja azt a szeme előtt. A támadó tehát egyszerre félelmetes, ugyanakkor férfiként csökkent értékű, a testhelyzete pedig nem méltó a „nagy rendező” voltához. Nem véletlen, hogy a nő oldalra fordulva először nem is őt veszi észre, hanem a Parlamentet, amelyik nagy, inkább figyelemre méltó, mint a férfi.

Mivel Sárosdi Lilla a saját bevallása szerint az esemény idején még szűz volt, ezért feltehetően a leírásnak az utóbbi része inkább az eseménnyel kapcsolatos mai érzelmein alapszik, mint az akkori érzései pontos felidézésén. Jelzik azt az érzelemmunkát, érzelemmenedzsmentet, amelyet végrehajtott az akkori érzésein, azokat a módokat, tehát például a férfi lekicsinylését, aminek a segítségével megküzd a megaláztatásával.

Sárosdi Lilla egy interjújában⁴³ az esemény előtti időszokról azt mondja, hogy *rajongott* a színházért, *boldog* volt és *le volt nyűgözve*, hogy megnézhetette a próbákat is. Magát akkoriban *ösztönös* és *naiv* embernek írja le, ennek is tudja be, hogy beszállt a rendező autójába. Az egyik válaszában kifejti továbbá, hogy amikor néha találkozik Martonnal, „*feltör benne az indulat*”, sőt ez olyan mértéket ölt, hogy *szíve szerint meg is ütné*. Továbbá a *dühön* kívül *félelmet* említ.

A történetének elmesélése után *szolidaritást* vár az olyan személyektől, akik a színházi berkekben hatalommal bírnak. Elmondása szerint az ügytől azt várja, hogy azok, akik hatalommal rendelkeznek, ne használják ki a pozíciójukat, így a nyilvánosságra hozatal megvédi a fiatalokat a hasonló helyzetektől.

Miután felfedte, hogy a vallomásaiban Marton Lászlóra utal, aki kilátásba helyezte, hogy beperli rágalalmazásért, Sárosdi úgy nyilatkozott,⁴⁴ hogy „*erősnek*” *érzi magát*, mert igaza van, és mert sokan állnak mellette.

Érdeemes bemutatni azt, ahogyan az elkövető dolgozott a saját identitásán. Az őt ért vádakat Marton László először rágalomnak minősítette, és jogi lépéseket helyezett kilátásba. A későbbiekben kiadott egy nyilatkozatot, amelyben bocsánatot kért azoktól a személyektől, akik úgy érzik, hogy *megsértette* vagy a viselkedésével nehéz helyzetbe hozta őket. A saját érzéseiről annyit írt, hogy a vádak nyilvánosságra kerülése *megviselte*.

Marton László tehát azt sugallja a nyilatkozattal, hogy ő egyszerűen közeledésnek tekinti a történeteket, vagyis ha valakit sértett az, amit tett, akkor az az egyéni, szubjektív átéléséből eredt és nem a közeledésből. A rendező tehát arra utal, hogy szerinte akkortájt, vagy talán azóta is, az ilyen jellegű tettek részei a férfi és nő közötti kapcsolatnak, amennyiben vonzalom ébred közöttük, még akkor is, ha ez egyoldalú. Sárosdi Lilla is elmondja, hogy annak idején a férfi azzal unszolta, hogy „nekik szoktak lenni ilyen barátnőik, akikkel együtt lazulnak”, tehát a viselkedés teljesen bevett a két férfi számára. Jól látható, hogy Marton László nem veszi magára az elkövető identitást, ugyanakkor azt egy idő után elfogadja, hogy mások áldozatnak tekintik magukat, ámde, tehetjük hozzá a saját kategorizálásunk alapján, az érintetteket szubjektív áldozatnak minősíti, és nem másnak.

Sárosdi Lilla elbeszélésében és Marton László nyilatkozatában a politikai áldozatot leszámítva jelen van szinte mindegyik viktimizáló irány. Feltűnik az *objektív áldozat* fiatalsága, naivitása, szexuális tapasztalatlansága szemben az időződő férfi tekintélyével. Jelen van a *szubjektív áldozat* például abban, hogy számára már akkor is és azóta is az a lényeg, ahogyan ő megélte az eseményt, bármilyen alázasosan kért is elnézést a vonakodásáért. Mivel a poszt az amerikai MeToo-t jelöli meg ösztönzőjének, ezért jelen van a *kulturális áldozat* komponense. A *hatalmi áldozatra* is következtethetünk abból, hogy az elbeszélés szerint Marton László a szakmát képviselte a fiatal színésznő számára, s hogy mivel azóta is igazgatóként, főrendezőként és egyetemi tanárként dönthet színészek sorsa felett, ezért ez az alá- és fölérendeltség járhat mai fiatalok áldozattá válásával. A *bűnbak áldozat* valamennyire megtalálható Marton László nyilatkozatában, de főként azokban a megszólalásokban, ahol például Kálmán Olga, Csáki Judit és Verebes István beszél a büntetés eltúlzott nagyságáról, illetve arról, hogy Marton Lászlót büntetik valamiért, ami teljesen általános akár a szakmában, akár azon kívül.

Összegzés: ki lehet áldozat?

A magyar metoo-vita alapján a következőket mondhatjuk. Elsősorban nők lehetnek áldozatok, de – szemben a dolgozat elején említett gyermek áldozatokkal – előfordulhat a kétely, hogy nem ismert a teljes törté-

net, és talán félreértések vezettek a kellemetlen fordulathoz és élményekhez. A nők gyengék mind fizikailag, mind érzelmileg, ezért nem tudnak sem testileg ellenállni, sem lelkileg könnyedén túllépni az ilyen élményeiken.

Férfi is lehet áldozat, de nagyon ritkán, és akkor nagyon részletesen ismereni kell azokat a körülményeket, amelyek közepette ez a teljesen valószínűtlen eset megtörtént.⁴⁵ Akkor a leghihetőbb a férfi áldozat, ha az elkövető is férfi. Ha nő lenne az elkövető, akkor a férfi legfeljebb a viccek szintjén lehet áldozat, valószínűleg nem. Egy férfitől inkább várható el, hogy akár a fizikai erőszaknak is ellenálljon, nem szólva arról, hogy egy férfi kevésbé érzelmes, mint egy nő, tehát érzelmileg is kevésbé viselik meg az ilyen esetek.

A képi világ is azt mutatja, hogy csak nő lehet áldozat. Egyetlen olyan képet sem találunk, amelyen nő vagy férfi támadna férfit. A Sárosi Lillát férfi partnerrel ábrázoló képeken is ugyanannyiszor van testileg felül a férfi, mint a nő.

A többség elfogadja, hogy bárki lehet áldozat, aki alárendelt helyzetben van valaki mással szemben. Ez a felfogás elvontan fogalmazódik meg, vagyis anélkül, hogy az ilyen áldozatnak akár csak a nemét is specifikálnák.

Van olyan felfogás is, hogy csak az lehet áldozat, aki az anyagi megsemmisüléssel néz szembe. Az ilyen ember még akkor is áldozatnak tekintendő, ha látszólag önként enged a közeledésnek, ugyanis nincsen valós alternatívája. Ezért a jól fizetett amerikai színésznők nem lehettek áldozatok. Ha gazdag emberek áldozatnak mondják magukat, akkor valójában alkut kötöttek annak idején a karrierjük érdekében. Itt tehát az áldozattá válás összekapcsolódik a gazdasági státussal.

Lehet áldozat a kormánytöbbség által elnyomott összes magyar állampolgár, de nem lehet áldozat politikus. Még amikor Gurmai Zita, MSZP-képviselő személyesen állt ki az esetével,⁴⁶ azt is kétely fogadta. A politikus tehát, amikortól és ameddig politikus, nem lehet áldozat, legfeljebb ideiglenesen és részlegesen, például azért, mert a másik oldal méltánytalanul támadja.⁴⁷

Úgy tűnik, hogy a politikus az áldozat képviselője és védelmezője lehet. Az említett éhségmenetek és a gyarmatosítás elleni békemenet mellett hasonló szerepet tölt be például az Isztambuli Egyezmény körüli harc a magyar ellenzék részéről és a nők iszlám elleni védelmét ígérő jobboldali megszólalások.⁴⁸ Egyiknél sem jelenik meg valós vagy potenciális áldozat, de tulajdonképpen jobb is, ugyanis a hús-vér embereknek saját életútjuk van, s kiderülhet, hogy identitásukat nem meríti ki az áldozati létezés.

Milyen módját választhatja a politikus a képviselni kívánt csoport vagy személy viktimizációjának? A kutatásunk alapján a következő választ adhatjuk erre:

A procedúrák vonatkozásában a legbiztosabb a jogi út. Ha a bíróság a sértettnek ad igazat, akkor ő biztosan áldozat. Segíthet a sértettek melletti kiállítás, nyilatkozat, demonstráció, együtt szereplés is.

A tudáselemek tekintetében történetre van szükség, annak pedig kell lennie főszereplőinek, nélkülözhetetlen tehát az elkövető megnevezése, mert áldozathoz szükséges az elkövető. Még akkor is, ha az áldozat arctalan, még akkor is, ha az elnyomorodás, az abúzus, a hatalmi visszaélés statisztikai adatai formájában éli diszkurzív és vizuális életét, jó, ha a történet rendelkezik megszemélyesített elkövetővel vagy elkövetői csoporttal. A sértett akkor válhat hiteles áldozattá, ha teljesen tehetetlennek mutatkozik. A statisztikai létezése jól szolgálja ezt, ugyanis az adatok homogénnek és jól megszámlálhatónak mutatják az áldozatok körét.

Láttuk azt is, hogy nemcsak egyetlen típusa létezik az áldozatnak. A kulturális állapottól és az adott vagy a megnyerni kívánt politikai közösség igényeitől függ, hogy az objektív áldozat az elfogadhatóbb, vagy a szubjektív, vagy valamelyik másik, de – minthogy politikáról van szó – kell lennie valamilyen politikai összetevőnek abban, ahogyan a sértett áldozattá vált, s valószínűleg hatásosabb az, ha megszemélyesíthető az elkövető, mint ha a rendszer egésze, vagy valamely nagy intézmény tűnik fel ebben a szerepben.

Végül általában is visszautalva a politika moralizálódására, megerősíthetjük, hogy bár a dolgotban látszólag egy egyszeri egyéni sérelmet és a róla szóló vita rövid szakaszának a feldolgozását láthattuk, úgy tűnik, a politika egyre inkább ilyen események és a közéleti feldolgozásuk mentén folyik, hiszen az állampolgárokat ilyen, jól moralizálható ügyek érdeklik. S a közösségi média oldalain ők maguk is kendőzetlenül mutatják meg azt, hogyan viselkednek a szűk értelemben vett politikában és azon kívül, ott vitatják és ítélik meg mások viselkedését, és pedig függetlenül magukat a nagy rendszerek és a kulturális intézmények normakészletétől, mondván, ha ők ezt gondolják, akkor annak ugyanúgy van legitimitása, mint annak, amit az iskola tanít, a politikus hirdet, vagy a művész mutat.

JEGYZETEK

- ¹ Éppen ezért elsősorban az abuzált gyermekek lehetnek áldozatok. McAlinden (2014) és Boutellier (2004) szerint ők az „ideális áldozatok”, hiszen velük kapcsolatban aligha merül fel kétely az ártatlanságukat illetően, vagyis a helyzetük valóban abszolút.
- ² Az írásmóddal is megkülönböztetjük az amerikai MeToo-t és a magyar metoo-t.
- ³ A magyar Weinsteinekről vall Sárosdi Lilla és Sándor Erzsébet. *Magyar Narancs*, 2017. 10. 14. <https://magyarnarancs.hu/bun/a-magyar-weinsteinekrol-vall-sarosdi-lilla-es-sandor-erzsi-107033/?orderdir=&pagenr=2>
- ⁴ A használt szavaknak a metoo diskurzusokban alkalmazott értelmét követjük, és nem a példaul jog által szentesített jelentését.
- ⁵ Hozzászólás ehhez: Sárosdi Lilla elárulta, kiről beszélt a zaklatási ügyben. *Hvg.hu*, 2017. 10. 19. https://hvg.hu/itthon/20171019_sarosdi_killa_elarulta_ki_zaklatta

- ⁶ Hozzászólás ehhez: A zaklató nem nyerhet, de nyerni fog. *Hvg.hu*, 2017. 10. 19. https://hvg.hu/velemen/20171019_A_zaklato_nem_nyerhet_de_nyerni_fog?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202005
- ⁷ Zaklatási ügyek: ahol hatalom, ott probléma is van. *Magyar Nemzet*, 2017. 10. 19. <https://magyarnemzet.hu/archivum/kulturgrund/zaklatasi-ugyek-ahol-hatalom-ott-problema-is-van-3860538/>
- ⁸ „Éz a nő boldog lenne, ha zaklatná végre valaki” <https://www.life.hu/intim/20171021-aki-elmegy-k-rvanak-az-ne-csodalkozzon-ha-megb-asszak.html>, 2017.10.24. Ingyencnek tartja Marton Lászlót a magyar színházi élet egyik vezetője, *ORIGO*, 2017.11.03. <https://www.origo.hu/itthon/20171102-marton-zaklatas-szinhez.html>. Marton-botrány: Sárosdi Lillától nem is áll olyan távol a szexuális kiszolgáltatottság? 2017. 10. 27 <https://pestisracok.hu/marton-botrany-sarosdi-lillatol-nem-olyan-tavol-szexualis-kiszolgáltatottsag-videoval-18/>, <https://www.origo.hu/itthon/20171102-marton-zaklatas-szinhez.html>, A magyar Weinsteinek. *Magyar Nemzet*, 2017. 10. 24. <https://magyarnemzet.hu/archivum/vezercikk/a-magyar-weinsteinek-3859949/>
- ⁹ Hozzászólás ehhez: Marton-botrány: Sárosdi Lillától nem is áll olyan távol a szexuális kiszolgáltatottság? (Videóval 18+). *Pesti Srácok*, 2017. 10. 27. <https://pestisracok.hu/marton-botrany-sarosdi-lillatol-nem-olyan-tavol-szexualis-kiszolgáltatottsag-videoval-18/>
- ¹⁰ Hozzászólás ehhez: Unod már? Me too! *Mandiner*, 2017. 10. 24. https://mandiner.hu/cikk/20171024_szalma_gyorgy_unod_mar_me_too
- ¹¹ Marton nem perel. Hír TV, 2017. 10. 26. <https://youtu.be/cXICqPayHDs>
- ¹² „Verebes: Vannak színésznők, akiknek meg lehet fogni a fenekét, és vannak, akiknek nem.” *ATV*, 2017. 10. 20. <https://www.youtube.com/watch?v=1AA2kzfMFA>
- ¹³ Hozzászólás ehhez: A Vígszínház a zaklatási ügyről: azt gondoljuk, amit a Katona. *Hvg.hu*, 2017. 10. 19. https://hvg.hu/itthon/20171019_Vigszinhaz_Sarosdi_Lilla_szexualis_zaklatas_szinhezak
- ¹⁴ Ingyencnek tartja Marton Lászlót a magyar színházi élet egyik vezetője, *ORIGO*, 2017.11. 03. <https://www.origo.hu/itthon/20171102-marton-zaklatas-szinhez.html>
- ¹⁵ Hozzászólás ehhez: Marton-botrány: Sárosdi Lillától nem is áll olyan távol a szexuális kiszolgáltatottság? (Videóval 18+). *Pesti Srácok*, 2017. 10. 27. <https://pestisracok.hu/marton-botrany-sarosdi-lillatol-nem-olyan-tavol-szexualis-kiszolgáltatottsag-videoval-18/>
- ¹⁶ Hozzászólás ehhez: #Metoo – a férfi-nő kontaktusok halála felé, *Mandiner*, 2017. 10. 20. https://mandiner.hu/cikk/20171020_jeszenszky_zsolt_metoo_a_ferfi_no_kontaktusok_halala_fele
- ¹⁷ Hozzászólás ehhez: Révész Sándor: Mitúl... *Hvg.hu*, 2017. 10. 24. https://hvg.hu/velemen/20171024_Revesz_Sandor_Mitul
- ¹⁸ „Verebes: Vannak színésznők, akiknek meg lehet fogni a fenekét, és vannak, akiknek nem.” *ATV*, 2017. 10. 20. <https://www.youtube.com/watch?v=1AA2kzfMFA>
- ¹⁹ Hozzászólás ehhez: A Vígszínház a zaklatási ügyről: azt gondoljuk, amit a Katona. *Hvg.hu*, 2017. 10. 19. https://hvg.hu/itthon/20171019_Vigszinhaz_Sarosdi_Lilla_szexualis_zaklatas_szinhezak
- ²⁰ Már vers is készült a magyar áldozathibáztatásról. *24.hu*, 2017. 10. 20. <https://24.hu/kultura/2017/10/20/mar-vers-is-keszult-a-magyar-aldozathibaztatasarol/>
- ²¹ Révész Sándor: Mitúl... *Hvg.hu*, 2017. 10. 24. https://hvg.hu/velemen/20171024_Revesz_Sandor_Mitul

- ²² Mi a véleménye a #Metoo-posztokról? Most elmondhatja! *Hvg.hu*, 2017. 11. 03. https://hvg.hu/élet/20171103_Mi_a_velemenye_a_Metoooposztokrol_Most_elmondhatja
- ²³ Hozzászólás ehhez: A Vígszínház a zaklatási ügyről: azt gondoljuk, amit a Katona. *Hvg.hu*, 2017. 10. 19 https://hvg.hu/itthon/20171019_Vigszinhaz_Sarosdi_Lilla_szexualis_zaklatas_szinhezak
- ²⁴ Hozzászólás ehhez: Sárosdi Lilla elárulta, kiről beszélt a zaklatási ügyben. *Hvg.hu*, 2017. 10. 19 https://hvg.hu/itthon/20171019_sarosdi_killa_elarulta_ki_zaklatta
- ²⁵ Hozzászólás ehhez: A zaklató nem nyerhet, de nyerni fog. *Hvg.hu*, 2017. 10. 19. https://hvg.hu/velemeney/20171019_A_zaklato_nem_nyerhet_de_nyerni_fog?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202005
- ²⁶ Kép forrása: DREAMSTIME. Sárosdi Lilla színésznő kitalál: szexuális zaklatás áldozata volt (18+). *Life.hu*, 2017. 10. 14. <https://www.life.hu/intim/20171014-sarosdi-lilla-szineszno-kitalal-szexualis-zaklatas-aldozata-volt.html>; Kép forrása: THINKSTOCK. Sárosdi Lilla, a szexuálisan zaklatott színésznő nem fog nevet mondani. *Life.hu*, 2017. 10. 16. <https://www.life.hu/hirek/20171016-sarosdi-lilla-szexualisan-zaklatott-szineszno-nem-fog-nevet-mondani.html>; Kép forrása: AFP / PHOTOALTO / FRÉDÉRIC CIROU. Nevet követelnek a magyar színésznőtől, Sárosdi Lillától, aki molesztálásról beszélt. *Life.hu*, 2017. 10. 17. <https://www.life.hu/hirek/20171017-sarosdi-lillatol-kovetelik-mondja-el-ki-molesztalta.html>
- ²⁷ Sárosdi Lilla: Nagyon szívesen beszélnek Marton Lászlóval. Fülöp Dániel Mátyás, *24.hu*, 2017. 10. 21. <https://24.hu/kultura/2017/10/21/sarosdi-lilla-nagyon-szivesen-beszelnak-marton-laszloval/>; Az áldozatok azonosították Marton barátját, ő lehet a per kulcsszereplője. Kép forrása: HírTV. *Hvg.hu*, 2017. 10. 24. https://hvg.hu/itthon/20171024_Sarosdi_Lilla_Marton_Laszlo_zaklatasi_ugy_tovabbi_aldozatok_Vigszinhaz
- ²⁸ Marton-botrány: Sárosdi Lillától nem is áll olyan távol a szexuális kiszolgáltatottság? (Videóval 18+). *Pestisracok.hu*, 2017. 10. 27. <https://pestisracok.hu/marton-botrany-sarosdi-lillatol-nem-olyan-tavol-szexualis-kiszolgáltatottsag-videoval-18/>
- ²⁹ Marton-botrány: Sárosdi Lillától nem is áll olyan távol a szexuális kiszolgáltatottság? (Videóval 18+). *Pestisracok.hu*, 2017. 10. 27. <https://pestisracok.hu/marton-botrany-sarosdi-lillatol-nem-olyan-tavol-szexualis-kiszolgáltatottsag-videoval-18/>
- ³⁰ Hozzászólás ehhez: A zaklatások áldozatai azért hallgatnak sokáig, mert jogosan félnek a borzalmas reakcióktól. *444.hu*, 2017. 10. 19. <https://444.hu/2017/10/19/a-zaklatasok-aldozatai-azert-hallgatnak-sokaig-mert-jogosan-felnek-a-borzalmas-reakcioktol>
- ³¹ Sárosdi Lilla felfedte egykori zaklatóját. *Hír TV*, 2017. 10. 19. https://hirtv.hu/ahirtvhirei_adattar/sarosdi-lilla-felfedte-egykori-zaklatojat-2422451
- ³² Sárosdi Lilla: Nagyon szívesen beszélnek Marton Lászlóval. Fülöp Dániel Mátyás, *24.hu*, 2017. 10. 21. <https://24.hu/kultura/2017/10/21/sarosdi-lilla-nagyon-szivesen-beszelnak-marton-laszloval/>; Az áldozatok azonosították Marton barátját, ő lehet a per kulcsszereplője. Kép forrása: HírTV. *Hvg.hu*, 2017. 10. 24. https://hvg.hu/itthon/20171024_Sarosdi_Lilla_Marton_Laszlo_zaklatasi_ugy_tovabbi_aldozatok_Vigszinhaz
- ³³ Hozzászólás ehhez: A Vígszínház a zaklatási ügyről: azt gondoljuk, amit a Katona. *Hvg.hu*, 2017. 10. 19. https://hvg.hu/itthon/20171019_Vigszinhaz_Sarosdi_Lilla_szexualis_zaklatas_szinhezak

- ³⁴ Fotó: Czibmal Gyula/MTI/MTVA. Marton László ellen etikai vizsgálat indul. *Hvg.hu*, 2017. 10. 27. https://hvg.hu/itthon/20171027_marton_ellen_etikai_vizsgalat_indul
- ³⁵ Az áldozatok azonosították Marton barátját, ő lehet a per kulcsszereplője. *Hvg.hu*, 2017. 10. 24. https://hvg.hu/itthon/20171024_Sarosdi_Lilla_Marton_Laszlo_zaklatasi_ugy_tovabbi_aldozatok_Vigszinhaz
- ³⁶ Grecsó: Nem tudná elviselni a társadalom, ha minden zaklatott a nyilvánosság elé állna. *ATV*, 2017. 10. 20. <https://www.youtube.com/watch?v=pk-ckYaPQjE>
- ³⁷ Hozzászólás ehhez: #Metoo – a férfi-nő kontaktusok halála felé. *Mandiner*, 2017. 10. 20. https://mandiner.hu/cikk/20171020_jeszenszky_zsolt_metoo_a_ferfi_no_kontaktusok_halala_fele#commentanch6168255
- ³⁸ Hozzászólás ehhez: Marton-botrány: Sárosdi Lillától nem is áll olyan távol a szexuális kiszolgáltatottság? (Videóval 18+). *Pesti Srácok*, 2017. 10. 27. <https://pestisracok.hu/marton-botranysarosdi-lillatol-nem-olyan-tavol-szexualis-kiszolgáltatottsag-videoval-18/>
- ³⁹ Fotó: MTI/Marjai János. Sárosdi Lilla: Itt járunk a szőnyegen, ami alatt hullák vannak. *Hvg.hu*, 2017. 10. 16. https://hvg.hu/itthon/20171016_Sarosdi_Lilla_interju_szexualis_zaklatas_szinhez_Schilling_Arpád
- ⁴⁰ „Sárosdi Lilla nem bánta meg, hogy nyilvánosságra hozta zaklatója nevét.” *HírTV*, 2017. 11. 10. <https://www.youtube.com/watch?v=KDKFUr827fg>
- ⁴¹ Hozzászólás ehhez: Unod már? Me too! *Mandiner*, 2017. 10. 24. https://mandiner.hu/cikk/20171024_szalma_gyorgy_unod_mar_me_too
- ⁴² Pontosította álláspontját zaklatásügyben Stohl András. *Hvg.hu*, 2017. 10. 25. https://hvg.hu/itthon/20171025_stohl_zaklatas_class_fm
- ⁴³ Sárosdi Lilla: Itt járunk a szőnyegen, ami alatt hullák vannak, *Hvg.hu*, 2017. 10. 16. https://hvg.hu/itthon/20171016_Sarosdi_Lilla_interju_szexualis_zaklatas_szinhez_Schilling_Arpád
- ⁴⁴ Sárosdi Lilla: Nagyon szívesen beszélnek Marton Lászlóval, *24.hu*, 2017. 10. 21. <https://24.hu/kultura/2017/10/21/sarosdi-lilla-nagyon-szivesen-beszelnék-marton-laszloval/>
- ⁴⁵ Unod már? Me too! *Mandiner*, 2017. 10. 24. https://mandiner.hu/cikk/20171024_szalma_gyorgy_unod_mar_me_too
- ⁴⁶ <https://www.facebook.com/watch/?v=1620276831363374>, <https://24.hu/belfold/2017/10/21/az-mszp-s-gurmai-zitaval-is-eroszakoskodtak/>
- ⁴⁷ Karácsony Gergely, Budapest első női főpolgármestere. *Mandiner*, 2020. 05. 01. https://mandiner.hu/cikk/20200501_karacsony_gergely_budapest_elso_noi_fopolgarmestere
- ⁴⁸ „Ha bejön Magyarországra a saría, nem lesz itt miniszoknya!” *Magyar Nemzet*, 2017. 10. 25. <https://magyarnemzet.hu/archivum/belfold-archivum/ha-bejon-magyarorszagra-a-saria-nem-lesz-itt-miniszoknya-3859897/>

IRODALOM

- Andor József (1985): On the Psychological Relevance of Frames. *Quaderni di semantica*, Vol. 6, No. 2, 212–221.
- Balogh László Levente–Valastyán Tamás (2016): *Az áldozat reprezentációi*. Debreceni Egyetemi Kiadó.

- Balogh László Levente–Takács Miklós–Valastyán Tamás (2019): *Áldozat-narratívák*. Budapest, Kijárat Kiadó.
- Boutellier, Hans (2004): *The Safety Utopia. Contemporary Discontent and Desire as to Crime and Punishment*. Dordrecht, Boston Kluwer Academic Publishers.
- Brown, Wendy (1995): *States of Injury. Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton, Princeton University Press.
- Burgers, Christian–Konijn Elly A.–Steen, Gerard J. (2016): Figurative Framing: Shaping Public Discourse Through Metaphor, Hyperbole, And Irony. *Communication Theory*, Vol. 26, No. 4, 410–430. <https://doi.org/10.1111/comt.12096>
- Cacciatore, Michael A.–Scheufele, Dietram A.–Iyengar, Shanto (2016): The End of Framing as We Know It... and the Future Of Media Effects. *Mass Communication and Society*, Vol. 19, No. 1, 7–23. <https://doi.org/10.1080/15205436.2015.1068811>
- Carlyle, Kellie E.–Jeanine P. D. Guidry–Sharyn A. Dougherty–Candace W. Burton (2019): Intimate Partner Violence on Instagram: Visualizing a Public Health Approach to Prevention. *Health Education & Behavior*, Vol. 46, No. 2S, 90S–96S. <https://doi.org/10.1177/1090198119873917>
- De Benedictis, Sara–Shani Orgad–Catherine Rottenberg (2019): #MeToo, popular feminism and the news: A content analysis of UK newspaper coverage. *European Journal of Cultural Studies*, Vol. 22, No. 5–6, 718–738. <https://doi.org/10.1177/1367549419856831>
- Dubber, Markus Dirk (2002): *Victims in the War on Crime: The Use and Abuse of Victim's Rights*. New York, New York University Press.
- Entman, Robert M. (1993): Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm." *Journal of Communication*, Vol. 43, No. 4, 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Fillmore, Charles J. (2006): Frame Semantics. In: Dirk Geeraerts (Ed.): *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. 373–400. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Girard, René (1972): *La Violence et le sacré*. Editions Bernard Grasset, Paris.
- Girard, René (1982): *Le Bouc émissaire*. Éditions Grasset & Fasquelle, Paris.
- Hoyle, Carolyn–Richard Young (eds.) (2002) *New Visions of Crime Victims*. Oxford, Hart Publishing.
- Kahneman, Daniel–Tversky, Amos (1983): Choices, values, and frames. *American Psychologist*, Vol. 39, No. 4, 341–350. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.4.341>
- Kiss Balázs (2017) Közösségkutatás és társadalomszemiotika. In: Kiss Balázs (szerk.) *A polarizáció évei. Politikai kommunikáció Magyarországon, 1997–2006*. Budapest, MTA TK PTI.
- Kövecses Zoltán (2000): *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Krippendorff, Klaus (2017): Three Concepts to Retire. *Annals of the International Communication Association*, Vol. 41, No. 1, 92–99. <https://doi.org/10.1080/23808985.2017.1291281>
- Lakoff, George (1986): *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, University of Chicago Press.
- Lakoff, George (2004): *Don't Think of an Elephant!: Know Your Values and Frame the Debate: The Essential Guide for Progressives*. White River Junction, Chelsea Green Pub. Co.
- Martin, Stephanie L.–Jessica McLean–Carolyn Brooks–Karen Wood (2019): I've Been Silenced for so Long: Relational Engagement and Empowerment in a Digital Storytelling Project With

- Young Women Exposed to Dating Violence. *International Journal of Qualitative Methods*, Vol, 18. <https://doi.org/10.1177/1609406919825932>
- McAlinden, Anne-Marie (2014): Deconstructing Victim and offender Identities in Discourses on Child Sexual Abuse: Hierarchies, Blame and the Good/Evil Dialectic. *British Journal of Criminology*, Vol. 54, No. 2, 180–198. <https://doi.org/10.1093/bjc/azt070>
- Mehozay, Yoav (2018): From Offender Rehabilitation to the Aesthetic of the Victim. *Social & Legal Studies*, Vol. 27, No. 1, 97–113. pp. <https://doi.org/10.1177/0964663917709526>
- Noor, Masi–Nurit Shnabel–Samer Halabi–Arie Nadler (2018): Amikor a szenvedés szenvedést szül: Az áldozati versengés pszichológiája erpszakos csoportközi konfliktusokban. In: Fülöp Éva és Kővágó Pál (szerk.): *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája*. Budapest, Oriold és Társai.
- Rock, Paul (2002): On Becoming a Victim. In: Hoyle, Carolyn–Richard Young (eds.): *New Visions of Crime Victims*. Oxford, Hart Publishing.
- Starkey, Jesse C.–Amy Koerber–Miglena Sternadori–Bethany Pitchford (2019): #MeToo Goes Global Media Framing of Silence Breakers in Four National Settings. *Journal of Communication Inquiry*, Vol. 43, No. 4, 437–461. <https://doi.org/10.1177/0196859919865254>
- Thibodeau, Paul H.–Boroditsky, Lera (2011): Metaphors We Think With: The Role of Metaphor in Reasoning. *PLoS ONE*, Vol. 6, No. 2, e16782 <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0016782>
- Walklate, Sandra (2007): *Imagining the Victim of Crime*. New York, Open University Press.
- Wexler, Lesley–Jennifer K. Robbennolt–Colleen Murphy (2019): #MeToo, Time’s Up, and Theories of Justice. *University of Illinois Law Review*, Vol. 2019, No. 1, 45–111. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3135442>
- Zombory Máté (2019): *Traumatársadalom. Az emlékezetpolitika történeti-szociológiai kritikája*. Budapest, Kijárat.

VITA

Éber Márk Áron

A középosztály mint akarat és képzet.
A középosztály normatív és leíró koncepciójának kritikája

A KÖZÉPOSZTÁLY MINT AKARAT ÉS KÉPZET

A középosztály normatív és leíró koncepciójának kritikája

Éber Márk Áron
(ELTE TáTK Szociológia Tanszék)

A tanulmány beérkezett: 2020. október 17., véglegesítve: 2020. december 8.

ÖSSZEFOGLALÓ

A középosztály koncepciója egyaránt tartalmaz leíró és normatív elemeket. Huszár Ákos és Berger Viktor *Az új középosztály?* című vitaindító tanulmányához hozzászólva jelen írás a középosztálynak mind a leíró, mind a normatív elemeit bíráló alá veszi. A középosztály graduális felfogását a „valahol középen lévők” – strukturális-relacionális értelemben – heterogén összességnek tekinti. A normatív elemek forrását partikuláris történeti-társadalmi tapasztalatok univerzalizálásában és túláltalánosításában jelöli meg. A középosztály koncepcióját a köztes és közvetítő osztályok fogalmi eszközével javasolja helyettesíteni.

Kulcsszavak: középosztály ■ társadalomszerkezet ■ osztályszerkezet ■ polgárosodás

Empirikusan és elméletileg egyaránt alaposan végiggondolt, inspiráló tanulmányukban Huszár Ákos és Berger Viktor (2020) lényegében két állítást fogalmaztak meg. Az első szerint az elmúlt négy-öt évben a középosztály szélesedett és erősödött Magyarországon. A másik szerint mindez nem látszik igazolni azt a normatív felfogást, amely a szélesebb és erősebb középosztálytól a parlamentáris demokrácia támogatását és a társadalmi stabilitás biztosítását várja. Írásuk címe provokatívan egy új középosztály kialakulásának kérdéséveti fel, a szerzők és a *Politikatudományi Szemle* szerkesztői erről kezdeményeztek vitát.

Hozzászólásomban a középosztály koncepciójának mind a leíró, mind a normatív tartalmát vitatom. A leírót azért, mert úgy látom, hogy a középosztály ez esetben nem jelöl mást, mint a valamilyen szempont(ok) szerint „valahol középtájt lévők” heterogén összességét. Ez e formában *különböző osztályhelyzetű* egyének és háztartások átfogó, e heterogenitást elfedő kategóriája. Noha e kategóriába az elmúlt néhány évben bizonyára többeket sorolhatunk és többen is sorolják ide magukat, nem gondolom, hogy mindez viszonyalapú, strukturális értelemben egy új középosztály megjelenését jelentené.

A szerzőpáros által bemutatott adatokban én csak a középosztály (a „valahol középtájt lévők” heterogén összessége) időleges, konjunkturális bővülését látom. Úgy gondolom, hogy e konjunkturális bővülést egy dekonjunktúra ugyanígy vissza is vetheti. Dekonjunktúra alatt ez esetben konkrétan a koronavírus-járvány kezeléséből következő, egyszerre globális és lokális gazdasági válságra gondolok (Antal, 2020). E válság osztályszerkezetre gyakorolt hatásairól egyelőre még nagyon keveset tudunk, inkább csak sejtéseink, illetve adatokkal nem igazolható feltevéseink lehetnek. Az azonban óvatosan megfogalmazható, hogy e válság valószínűleg szűkíteni fogja az elmúlt években bővülő középosztályt, és fokozni fogja az osztályhelyzet hatását az életkörülményekre, az életesélyekre és a jövedelmekre (Huszár, 2019; Vastagh, 2019a, 2019b). A koronavírus-járvány okozta változások hatásait a vitaindító szerzőpárosa természetesen még nem vizsgálhatta, egy lábjegyzetben mindezt korrekt módon jelzik is 2020. március végén lezárt kéziratukban.

Huszár Ákossal és Berger Viktorral egyetértve vitatom ugyanakkor a középosztály normatív modelljének helytállóságát is, vagyis azt a normatív elképzelést, amely szerint a széles és erős középosztály szükségképpen a parlamentáris demokrácia támogatója lenne. Mint bemutatom: e normatív modell partikuláris történeti és társadalmi tapasztalatok univerzalizálásából és túláltalánosításából fakad. A régi, (kis)tulajdonos és az új, alkalmazott középosztály különbségének rövid bemutatásával amellet érvelek, hogy ami az elmúlt években Magyarországon megfigyelhető paradoxonnak tűnik (a szélesedő és erősödő középosztály mégsem a parlamentáris demokrácia támasza), az valójában a túláltalánosított, s ezért téves előrejelzésekkel szolgáló normatív modell hibája. A hiba a túláltalánosító modellben, nem pedig a valóságos folyamatokban van.

Egyetértek Huszár Ákossal és Berger Viktorral: ez esetben *sem* az a helyes eljárás, ha a normatív modellhez ragaszkodunk, miközben aggódva, rezignáltnan számon kérjük a valóságon, amiért az nem teljesíti elvárásainkat. Jobban tesszük, ha inkább a valóság megértésére szolgáló modellünket vizsgáljuk felül és igazítjuk hozzá a valóságos folyamatokhoz. Ha pedig a középosztály normatív modellje inkább akadályozza a valóság megismerését, akkor a tudományos megismerés érdekében jobban tesszük, ha leszámolunk e tévképzeteket tápláló ideállal.

A KÖZÉPOSZTÁLY GRADUÁLIS FELFOGÁSA

A középosztály meghatározása az elmúlt évtizedekben csaknem megoldhatatlan feladat elé állította a kutatókat. Jelentést kell adniuk egy olyan, időközben nagyrészt tartalmatlanná vált kifejezésnek, amely önmagában nem jelent többet annál, minthogy valakik valamilyen szempont(ok) szerint „valahol kö-

zépütt” helyezkednek el. Mégpedig főként azon oknál fogva helyezkednek el ott, hogy valakik (kutatók) nagyjából középre sorolják őket és/vagy mert ők maguk helyezik „valahová középre” önmagukat. A középosztály e kategóriája jellegzetesen az osztályszerkezet graduális (*gradational*) felfogásába illeszkedik (Wright, 1979: 5–8.). Graduális, vagyis fokozati ez a szemléletmód, mert – némiképp önkényesen – fokokat különít el egy-egy eloszláson belül (például: alsót, középsőt és felsőt vagy alul lévőket, alsóközepet, közepet, felsőközepet és felül lévőket) attól függően, hogy hol helyezhetők el az egyes egyének, családok vagy háztartások az adott eloszlás keretei között. A relatív közép valahol a két szélső pólus, a lent és a fent között határozódik meg.

E graduális szemléletmód az osztályszerkezetet tulajdonképpen egy létraként fogja fel, amelynek tetszőleges számú grádicsa képezi az egyes szinteket. Hol található e létra közepe? Egy tízfokú létrára gondolva nem lehet vitás, hogy a legfelső és a legalsó grádics nincsen középen. Tekintsük csak a középső, ötödik vagy hatodik létrafokot középpnek? Ha így teszünk, akkor „szűk és gyenge” középosztályt kapunk. Vagy a második foktól egészen a kilencedik grádicsig terjedjen a közép? Ez esetben ugyanazt a létrát nézve „széles és erős” középosztályt látunk. Deciliseket vizsgálva a közép az első esetben csak 10%-ot tesz ki, az utóbbi esetben azonban már a 80%-át az eloszlásban szereplő teljes népességnek. Nyilvánvaló, hogy e dilemma és döntés kulcsfontosságú a középosztály „szélességére” és „erejére” vonatkozó kérdés szempontjából.

Pontosan tudja ezt minden kutató, ezért konszenzuális standardokhoz, egységesen és következetesen alkalmazott „hüvelykujj szabályokhoz” tartjuk magunkat. Ezzel persze nem oldjuk meg a problémát (hogy miért éppen ott húzzuk meg a határokat, ahol), inkább csak elkerüljük az önkényesség és a konvencionális megkérdőjelezését. Mindenesetre az adataink legalább összehasonlíthatókká válnak egyes országok és különböző időszakok között. Kézenfekvő megoldás például, ha valamely középértékhez viszonyított eltérés kijelölte sávokat tekintjük a középpnek. Megtehetjük például, hogy a medián ekvivalens jövedelemhez viszonyítva megállapított jövedelmi sávokat tekintjük középpnek: például a medián jövedelem 70%-a és 130%-a közti sávot nevezve így el.

Elsőként Huszár Ákos és Berger Viktor is egy ilyen időbeli összehasonlítást mutat be. Ezen az látható, hogy az így számított jövedelmi közép Magyarországon 2005 és 2018 között viszonylag széles, 48% és 55% között mozog, ám az utolsó 10 évben, 2008 és 2018 között csökkent, illetve stagnált (Huszár–Berger, 2020: 79., 1. ábra). Nincs jele a középosztály szélesedésének, mint ahogyan a foglalkozásszerkezet átalakulásáról közölt táblázat *arányszámait* megvizsgálva is jobbra csak csökkenő és stagnáló értékeket látunk a középre sorolható kategóriáknál. A középosztály szélesedésére vonatkozó állítás elsősorban a *létszám*növekedésből fakad: jelentősen bővült a foglalkoztatottak száma, így a

középosztályhoz sorolható foglalkoztatottaké is (Huszár–Berger, 2020: 77., 1. táblázat).

A középosztály kiszélesedésének állítása leginkább azonban az anyagi depriváció mutatójának csökkenésén, illetve szubjektív önbesorolások adaton nyugszik (Huszár–Berger, 2020: 80–83.). E szerint a középosztály elsősorban az által határozható meg, hogy az anyagi depriváció viszonylag kis- (illetve csökkenő) mértékben sújtja az oda tartozókat, illetve, hogy a megkérdezettek a korábbiaknál nagyobb (és növekvő) arányban önmagukat is „valahová középre” helyezik.

Ezek az adatok fontos és valóságos tendenciákat jeleznek. Álláspontom szerint azonban mindez pusztán a „valahol középtájt lévő” (mert önmagukat odahelyező) heterogén sokaság anyagi deprivációinak mérséklődését jelenti. Miért heterogén e sokaság? Mindenekelőtt azért, mert a középosztály e graduális felfogása olyan kategória, amelybe egyaránt beletartozhatnak kedvezőbb helyzetű szakképzett munkások, irodai munkát alkalmazottként végző beosztott értelmiségiek, önállóak és tulajdonos vállalkozók is. Azok azonban, akik – Erik Olin Wright megkülönböztetését kölcsön véve – egy fokozati (*gradational*) osztályfelfogásban *hasonló* létrafokokon állnak, egy viszonyokon alapuló (*relational*) osztályfelfogás szerint akár *egészen különböző* strukturális pozíciókkal is rendelkezhetnek (Wright, 1979: 5–8.). Vállalkozó és dolgozó, tőkés és munkás, munkáltató és munkavállaló a *viszonyalapú* osztályfelfogás terminusaiban nincs és nem is lehet azonos osztályhelyzetben. Sőt, a termelési folyamatokban elfoglalt pozícióik között – Wright szerint – ellentét, antagonisztikus viszony feszül (Wright, 1979: 3–18.). Márpedig a középosztály graduális felfogása éppen ezt az osztályellentétet fedi el és láttatja közös helyzetként (Scheiring, 2019: 93.).

A KÖZÉPOSZTÁLY NORMATÍV MODELLJÉNEK FORRÁSVIDÉKE

A középosztály normatív modellje szerint a széles és erős középosztály a demokrácia garanciája, biztosítója és támasza. Vizsgáljuk meg először is, milyen módon jelenik meg a középosztály e normatív modellben. E tárgyat a nemzetközi szakirodalommal egyetértésben nézeteiket frappánsan összefoglaló téziseikben Angelusz és Tardos Róbert (1998), illetve Tóth István György (2016a, 2016b) is az egzisztenciálisan viszonylag független, anyagilag és szellemileg is viszonylag kevés kötöttség által korlátozott, ebből következően autonóm *polgárok* összességéként fogja fel. Nem véletlen, hogy a középosztály és a polgárok fogalma itt összeér. A vitaindító tanulmányban is idézett Barrington Moore klasszikus megfogalmazása szerint „polgárok nélkül nincs demokrácia” (Moore, 1966: 418.). A „polgárok” e fogalma azonban Moore-nál, az angol eredetiben, nem *citoyen*, nem is *citizen*, és még csak nem is a képzettsége, művelt-

sége és tudása révén polgárrá váló *Bildungsbürger*. Moore történeti művének egysoros kulcsmondata így hangzik: „*No bourgeois, no democracy.*” Vagyis: „*Burzoák nélkül nincs demokrácia.*” A teljes passzust idézve: „Anélkül, hogy tovább részleteznénk a bizonyítékokat, vagy a hasonló irányba mutató ázsiai anyagot mutatnánk be, egyszerűen csak határozott egyetértésünket fejezzük ki azzal a marxista tézissel, amely szerint a parlamentáris demokrácia megerősödésének nélkülözhetetlen feltétele az életerős és független városlakók osztálya. *Burzoák nélkül nincs demokrácia.*” (Moore, 1966: 418. – fordítás és kiemelés tőlem, ÉMÁ.)

Moore ezt abban a történeti munkájában írja, amelyben az agrártársadalmak iparosodásának három jellegzetes történeti mintáját, modernizációs útját vizsgálta: egyfelől a diktatórikus fasiszta, illetve a kommunista rezsimeket, másfelől pedig a parlamentáris demokráciákat (Moore, 1966). Munkájának címe is ezt fejezi ki: *A diktatúra és a demokrácia társadalmi gyökerei* (Moore, [1966] 1998). Moore nem állította, hogy a burzsoázia a parlamentáris demokrácia önmagában elégséges feltétele, csak azt, hogy (az egyik) szükséges feltétele. Moore munkája mindazonáltal demokráciapárti és diktatúraellenes elemzéseként, sőt receptként is olvasható. Végző soron az is levezethető belőle, hogy ha valahol valakik parlamentáris demokráciát kívánnak létrehozni és el kívánják kerülni a kommunista és a fasiszta rezsimekhez vezető utat, akkor a demokratizálódás érdekében a helyi, nemzeti burzsoázia tőkefelhalmozását kell támogatniuk. A második világháború utáni hidegháborús légkörben ez az állítás ugyanakkor nemcsak antifasiszta, de kommunizmusellenes többletjelentést is kapott: *parlamentáris demokrácia csak kapitalizmusban lehetséges, a kapitalizmushoz pedig erős burzsoáziára van szükség, ahhoz pedig tőkefelhalmozásra, mégpedig helyben.*

Visszatérve: arra a kérdésre, hogy miként került ilyen közel a burzsoázia a középosztály történeti kategóriájához, ismét a független egzisztencia, az anyagi és szellemi autonómia kritériuma kínál választ. A *middle class* a 19. századi Angliában a vagyonos, tulajdonos, ebből fakadóan pedig független és autonóm polgárok összefoglaló neve volt (vö. Cannon, 2020). Középső helyzete abból fakadt, hogy felülről az arisztokráciától és a főpapságtól, alulról pedig a parasztságtól és a munkásoktól különült el. A középosztály voltaképpen a tulajdonos-vagyonos burzsoázia elegánsabb megnevezéseként szolgált.

Történeti példa: miután egy gazdag német nagyfőkécs pamutgyáros fia 1842 és 1844 között az angol munkásosztály életkörülményeit vizsgálta, tapasztalatait összefoglaló művének bevezetésében a munkásokhoz szólva így írt: „Munkások! [...] Nem elégedtem meg tárgyam elvont ismeretével, otthonokban akartalak látni benneteket, meg akartam figyelni mindennapi életeteket, beszélgetni akartam veletek életviszonyaitokról, fájdalmaitokról, tanúja akartam lenni elnyomóitok társadalmi és politikai hatalma ellen vívott harcaitoknak. Így is tettem. Lemondtam a *középosztály* társaságáról és bankettjeiről, borozgatásáról és pezsgőzéséről, és szabad óráimat szinte kizárólag annak

szenteltem, hogy egyszerű munkásokkal érintkezzem...” (Engels, [1845] 1954: 5. – kiemelés tőlem, ÉMÁ).

A német nagyítókéis ifjú itt osztályának szokásait „középosztályiként” írja le. Vajon mit jelent itt a középosztály? Néhány oldallal később maga a szerző ad választ e kérdésre: „...a középosztály szót mindenütt az angol middle-class (vagy ahogy majdnem mindig mondják: middle-classes) értelemben használtam; itt ugyanazt jelenti, mint a francia bourgeoisie szó, vagyis a vagyonos osztályt... – írja Engels, majd hozzáfűzi: ...nevezetesen az úgynevezett arisztokráciától megkülönböztetett vagyonos osztályt” (Engels, [1845] 1954: 10.).

A második világháború után, a nyugati centrumtérsegekben a középosztály jelentése részint kibővült, részint átalakult. Mások mellett C. Wright Mills amerikai szociológus *White Collar* (magyar fordításban: *A fehérgallérosok*) című munkájából tudjuk, hogy a 19. század második felétől kezdődően milyen radikális átalakulás zajlott le az Egyesült Államok középosztályaiban (Mills, 1951, [1951] 1970). Míg a régi középosztályok még jellemzően *(kis)tulajdonosok* voltak – *(kis)vállalkozók, (kis)kereskedők, (kis)iparosok, családi farmjukon gazdálkodó mezőgazdasági (kis)termelők* –, addig az új középosztályok már javarészt speciális feladatköröket ellátó, sajátos foglalkozású *alkalmazottak*, vagyis fehérgalléros dolgozók: menedzserek, szakemberek (*professionals*), magán- és köztisztviselők, különféle (vállalati vagy állami) bürokráciákban dolgozó szakértelmiségiek. Míg az előbbiek függetlensége és autonómiája *tulajdonukból* fakadt, hiszen önálló egzisztenciák, kispolgárok-kisburzoák (*petty bourgeois*) voltak, addig a fehérgallérosok már jobbra bérből és fizetésből élő *beosztott dolgozók, alkalmazottak, tisztviselők* lettek.

Németországban igen hasonló folyamat játszódott le, komoly vitákkal akörül, hogy valóban elválik-e egymástól a régi kispolgárság és az új középosztály (Pappi, [1981] 1997: 284–288.; Berger, 2008: 52–56.). Eközben nyugat-amerikai és észak-amerikai vonatkozásban a régi és az új középosztály hasonlósága és különbsége is része volt annak a vitának, amely – többek között – Nicos Poulantzas ([1974] 1975: 191–336.) és Erik Olin Wright (1978: 30–110.) között zajlott le a hetvenes évek végén. E viták konklúziója nagyjából azzal foglalható össze, hogy a kutatók igen komoly strukturális különbségeket látnak kialakulni a régi és az új középosztályok között. A fehérgallérosok új középosztályainak mills-i koncepciója, valamint az ugyanezt a jelenségkört professzionális-menedzseri osztályként felfogó marxista szerzőpáros, Barbara és John Ehrenreich (1977, [1977] 2020), lényegében egyetértettek abban, hogy az új, alkalmazott középosztályok egzisztenciája, függetlensége és autonómiája *sokkal korlátozottabb*, mint a régi, tulajdonos középosztályoké volt.

Ez az állítás ma is tartható. A 2008-as világgazdasági válság után az úgynevezett középosztály a *centrumtérsegekben* is komoly nyomás alá került: szűkül, olvad és polarizálódik, felső része pedig mindinkább bezáródik (OECD, 2019; Eurofound, 2019; Tóth–Szelényi 2018). Ez a probléma a társadalmi mo-

bilitás (fluiditás) általános gyengülésében, valamint a vagyoneeloszlásban is megmutatkozik (Eurofound, 2017; OECD, 2018a, 2018b).

ÚJ KÖZÉPOSZTÁLY MAGYARORSZÁGON?

Ami pedig a magyarországi középosztályt és annak autonómiáját illeti: *különösen korlátozott* a kapitalista világrendszeren belül félperifériás pozíciót elfoglaló államszocialista, majd újonnan kapitalizálódó Kelet-Közép-Európa (és azon belül: Magyarország) szűk és gyenge középosztályának autonómiája (Tóth, 2016a, 2016b; Tóth–Szelényi 2018). Különösen halovány e térségben „a valahol középtájt lévő” egzisztenciája és függetlensége, mint ahogyan a mozgásterük is igen szűkös (OECD 2019). Hogyan lehetnének akkor ők a rendszerváltás utáni friss parlamenti demokrácia, valamint a demokratizálódás támaszai – amit a középosztály garantálta demokrácia normatív modelljén keresztül elvárnánk tőlük –, ha a félperifériás visszatagozódás a tőkés világrendszerbe *helyben* nem tette lehetővé a tőkefelhalmozás olyan magas szintjeinek elérését, amely a globális kapitalizmus centrumtérsegeinek robusztus polgárosodását (*embourgeoisement*), valamint széles és erős középosztályainak kifejlődését korábban több évszázadon keresztül táplálta? (Éber–Gagy–Gerőcs–Jelinek–Pinkasz, 2014; Gagy, 2018.)

Álláspontom szerint nem a polgárosodásként értelmezett társadalomfejlődés korlátossága vagy a középosztályosodás akadályozottsága a meglepő, hanem a normatív modell elvárásai voltak túláltalánosítottak, következőképpen tévesek és túlzóak (Kemény, 2010; vö. Éber, 2011). A normatív modell valott kudarcot, nem a pedig valóság. „A parlamentáris demokrácia sohasem talált otthonra a félperiférián” – írta csaknem öt évtized adatsorainak empirikus elemzése után a világrendszer-elemző Giovanni Arrighi ([1990] 2014: 174, vö. Éber, 2016a). A történeti tapasztalatok szerint a stabil parlamentáris demokráciák, a széles és erős középosztályok, a nagysodrású polgárosodási folyamatok a kapitalista világrendszer centrumtérsegeire korlátozódnak (Arrighi, [1990] 2014).

Ne feledjük ugyanis: minden eddig hozott történeti és empirikus példa – a *middle classes* Angliában és az Egyesült Államokban, a polgárság *bourgeoisie* és *citoyen* oldala a francia fejlődésben, de még a német polgárosodás *Bildungsbürgertumra*, *Besitzbürgertumra* és a *Staatsbürgertumra* ágazó fejlődésének kategóriái is – a globális kapitalizmus leggazdagabb magtérsegeinek, „legpolgárosultabb” központjainak, centrumországainak tapasztalataiból származnak. Ezeket a tapasztalatokat teoretizálják, általánosítják és univerzalizálják – ezekből származnak normatív modelljeink is. Ezeket tanítják és tanuljuk meg a tőkés világrendszer (fél)perifériáin is egyetemeken és terjesztjük közéleti publicisztikákban, ezek a fejlődési mintázatok válnak e (fél)perifériás térségek

„polgárosuló” „középosztályaiban” is követendő mintákká, ezek határozzák meg a társadalomtudományok, így például a mozgalm kutatás standardjait is (Gagyi, 2017, 2018a). Kelet-Közép-Európa és benne Magyarország azonban 1989 után sem zárkózott fel a tőkés világrendszer centrumtérsegeihez (Éber, 2016a). A normatív modell így félreérti a helyben szerzett történeti-társadalmi tapasztalatainkat, és illuzórikus elvárásokat táplál – még ma is (Szalai, 2020).

Mint azt mindenekelőtt Andrew C. Janos ([2000] 2003) és Giovanni Arrighi ([1990] 2014) munkáira támaszkodva *A válság politikái* című kiváló könyvében Gagyi Ágnes kifejti: a kapitalista világgazdaság és a globális hegemonia ciklusai során a (fél)perifériás térségek középosztályaiban a nyugati centrum polgári és középosztályi eszményei vissza-visszatérően mozgósító erővé válnak – a felzárkózás akarásának forrásává, az utolérő erőfeszítések motorjává, a fejlődés illúziójának táptalajává alakulnak (Gagyi 2018b, főként: 99–144.). Mindközben a felzárkózás újabb és újabb nekirugaszkodásainak kudarcaiból, a középosztály-fejlődés gyengeségének és a polgárosodás akadályozottságának felismeréséből fakadó nosztalgikus és rezignált csalódottság fejeződik ki például *A magyar polgár* című kötet egyes írásaiban (Morcsányi-Tóth, [szerk.] 2016). A kudarc tapasztalatai nyomán legalább két stratégia figyelhető meg e sikertelenség keserű tapasztalatainak feldolgozására. Az egyik kritikailag felülvizsgálja és elveti a középosztály normatív modelljét, hogy ez által megnyissa az utat a valóságos folyamatok jobb megértése előtt (Gagyi, 2018; Scheiring, 2019; Huszár–Berger, 2020; Éber, 2020). Egy másik mintha továbbra is ragaszkodna a normatív modellhez, emiatt viszont arra hajlik, hogy inkább a valóságot hibáztassa, amiért az nem a normatív modellből fakadó (illuzórikus) elvárások szerint alakult (Szalai, 2020).

A KÖZÉPOSZTÁLY VISZONYALAPÚ FELFOGÁSA

„A középosztály valójában egy osztályelmélet nélküli osztálykategória” – írja nemrég megjelent remek könyvében Scheiring Gábor (2019: 93.). És valóban: a középosztály graduális kategóriája kétségkívül nem alkalmas arra, hogy megmutassa az osztálykonfliktusokat, helyette inkább egy illuzórikus közös helyzet képzetét keltve elfedi azt (Kalb, 2012, 2014). Graduális kategóriaként alkalmatlan arra, hogy a középosztálynak nevezett jelenségkörrel valamilyen módon elhelyezze a részint globálisan, részint lokálisan szerveződő termelési folyamatok, a centrum–(fél)periféria-relációk, valamint a tőke–munka-viszony összefüggéseinek rendszerében (Éber, 2019). Erik Olin Wright ez utóbbira törekedett, amikor a Nicos Poulantzas ([1974] 1975) által a kispolgársággént felfogott középosztályokat „a termelési viszonyokon belül elfoglalt ellentmondásos osztályhelyzetekként” értelmezte, és különböző alkotóelemeire bontotta (Wright, 1978: 61–63., 1979: 39–55., 1985: 19–63.).

A magam javaslata is ehhez hasonló: középosztály helyett a tőke–munka-viszonyban köztes, illetve közvetítő helyzetű osztályok koncepcióját használok egy olyan viszonyalapú osztályszerkezet alkotóelemeiként, amelyek egyúttal a modern világrendszer formáját öltő kapitalista világgazdaság centrum–periféria-szerkezetébe is illeszkednek. E köztes–közvetítő osztályokba azok tartoznak, akik sem nem tőkésék („burzsoák”), sem nem munkások (a szó kékgalléros értelmében), hanem olyan milli értelemben vett fehérgalléros dolgozók, akik sok hasonlóságot mutatnak a professzionális–menedzseri osztály Barbara és John Ehrenreich által leírt sajátosságaival is. A *köztes* osztályok onnan kapták a nevüket, hogy a tőke–munka-viszonyban köztes és ellentmondásos pozíciót foglalnak el (a tőkeviszonyoknak közvetlenül alávetett magánvállalatok menedzsereiről és szakértelmiségéről lévén szó), azaz nem tőkésék, de nem is kékgalléros munkások. A *közvetítő* osztályok a tőke–munka-viszonyban *közvetítő* feladatokat látnak el: állami alkalmazásban állnak, a tőkeviszonyoknak így nincsenek közvetlenül alávetve, nagyrészt közügyek adminisztrációjával, illetve az állampolgárok munkaerejének újratermelésével foglalkoznak, főként köztisztviselők és közalkalmazottak (Éber, 2019, 2020: 140–160).

Ez a felfogás lehetővé teszi a középosztályba soroltak (a „valahol középtájt lévők”) *osztályalapú polarizáltságának* megértését és megragadását, amennyiben általa megkülönböztethetők a köztes–közvetítő osztályok kedvezőbb helyzetű felső, és kedvezőtlenebb helyzetű alsó frakciói. (Pontatlan, de bevett fogalmakkal: a felsőközéposztályok, illetve az alsőközéposztályok – vö. Éber, 2016b, 2018.) Ugyanakkor e felfogás lehetővé teszi a *politikai polarizáltság* megértését és megragadását is, amennyiben e köztes–közvetítő osztályokon belül megkülönböztet rezsimpárti és rezsimmelenes frakciókat – attól függően, hogy a középosztály egyes frakciói milyen viszonyban állnak a 2010 után kiépült félperifériás hegemoniával, és az ennek alapjául szolgáló új, helyi tőkefelhalmozási rezsimmel. (Pontatlan, de bevett kifejezéssel: a Nemzeti Együttműködés Rendszerével.) (Éber–Gagyí–Gerőcs–Jelinek, 2019.)

A középosztálynak nevezett jelenségkör megragadása más fogalmakkal – nevezetesen a köztes–közvetítő osztályok viszonyalapú koncepcióival – lehetőséget kínál arra, hogy elkerüljük a graduális felfogású középosztály megismerési hibáit. E félreértésekhez vezető problémák abból fakadnak, hogy e gradualista középosztályfelfogás egymástól nagyon különböző strukturális pozíciójú egyéneket és háztartásokat sorol egymás mellé azon az alapon, hogy mindannyian „valahol középtájt” helyezkednek el, egyes eloszlások létráin hasonló grádicsokon állnak és önmagukat is „valahol középtájt” helyezik el. A köztes–közvetítő osztályok viszonyalapú felfogása ezen felül teljességgel nélkülözi a középosztály normatív modelljének mindazon illuzórikus elemét, amely a fejlődés és a felzárkózás letéteményesét, a piacgazdaság biztos bázisát, a demokrácia támaszát, biztosítékát és garanciáját látja benne. Rögzíti, hogy a tőke–munka-viszonyban köztes, illetve közvetítő szerepet játszó osztályok eg-

zisztenciája, anyagi és szellemi függetlensége, ebből fakadóan pedig autonómiája *erősen korlátozott*. Jobbára ugyanis alkalmazottak, beosztott értelmiségiek, magánvállalkozások, állami tulajdonban lévő cégek, illetve közhivatalok tisztviselői, azaz fehérgalléros dolgozói alkotják (vö. Éber, 2020: 140–160.).

E köztes-közvetítő osztályok – jöllehet a kapitalista vilárendszer kelet-közép-európai félperifériás térségének egyes helyi társadalmában találhatóak – pozíciójuk és mozgásterük nagymértékben kitett a világszintű tőkefelhalmozás globálisan szerveződő folyamatainak és ciklusainak, valamint a helyi államhatalomnak. Alkalmazottakként, tisztviselőkként, beosztottakként nagymértékben függnek a helyi államhatalomtól és annak politikáitól, valamint a globális gazdasági folyamatok helyi hatásaitól. A köztes-közvetítő osztályokba tartozók a centrumközéposztály életformáját tekintik mintának, következőképpen olyan életet szeretnének élni (jólétben és szabadon), amilyent utazásaik vagy más közvetett tapasztalataik nyomán a nyugati centrumtérségek középosztályának tulajdonítanak. Lényegében ez felzárkózásuk vágyának legfőbb eredője (Janos, [2000] 2003: 20–28.; Gagy, 2018: 99–144.). Ez táplálja illúzióikat is (Arrighi, [1990] 2014).

ÖSSZEFOGLALVA

Ha tehát viszonyalapú szemléletben tekintünk a máskülönben középosztálynak nevezett jelenségkörre, akkor álláspontom szerint azt látjuk, hogy a „valahol középtájt” elhelyezkedők anyagi deprivációjának mérséklődése az elmúlt években valóságos és fontos folyamat, de relacionális-strukturális értelemben semmi új nincs benne. A középosztály időlegesen és konjunkturálisan kibővült ugyan, ez azonban nem egy új középosztály, amennyiben e terminust abban az értelemben fogjuk fel, ahogyan C. Wright Mills, Barbara és John Ehrenreich, Erik Olin Wright vagy Franz Urban Pappi írtak róluk. Azok, akik e konjunkturálisan-időlegesen kibővülő középosztályba sorolódnak, nem eléggé független és autonóm egzisztenciák ahhoz, hogy együttesen a parlamentáris demokrácia letéteményesévé válhassanak. A köztes-közvetítő osztályok rezsimmelenes frakciói vélhetően sokkal jobban vonzódnak a parlamentáris demokráciához, mint a rezsimpárti frakciók, amelyek inkább elvetik e parlamentáris demokrácia liberálisnak is nevezett plurális változatát (Szabó–Gerő, 2019). Mindebből azonban valóban nem következtethetünk arra, hogy az időlegesen szélesedő és erősödő középosztály a parlamentáris demokrácia védelmezője lenne a 2010 utáni Magyarországon, mint ahogyan arra sem, hogy – a normatív modellből következően – annak kellene lennie.

IRODALOM

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (1998): Középrétegesedés és polgárosodás: Fogalmi dilemmák. *Szociológiai Szemle*, 8 (4): 113–117.
- Antal Attila (2020): A koronavírus és az Orbán-rendszer osztálypolitikája. *Eszmélet*, 32 (125): 7–17.
- Arrighi, Giovanni ([1990] 2014): A fejlődés illúziója: A félperiféria koncepciójának megújítása. (Ford.: Éber Márk Áron) *Eszmélet*, 26 (103): 159–192.
- Berger Viktor (2008): A középosztályosodás értelmezési kísérletei a német szociológiában. *Századvég*, 13 (49): 51–93.
- Cannon, John (2020): Middle Class. In: *The Oxford Companion to British History*. Encyclopedia.com, 2020. október 16. <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/middle-class>
- Éber Márk Áron (2011): A polgárosodás mint akarat és képzet. *Budapesti Könyvszemle*, 23 (2): 107–116.
- Éber Márk Áron (2016a): Miért nem zártunk fel a Nyugathoz 1989 után? Új Egyenlítő, 6 (3): 2–7.
- Éber Márk Áron (2016b): A homokóra közepe: A szűkülő középosztály nyomában. Új Egyenlítő, 6 (4): 9–14.
- Éber Márk Áron (2018): A jéghegy csúcsa: Középosztályi tiltakozások a 2010 utáni Magyarországon globális összefüggésben, a Hallgatói Hálózat példáján. In: Antal Attila (szerk.): *Mozgalmi társadalom*. Budapest, Noran Libro Kiadó, 220–242.
- Éber Márk Áron (2019): Osztályszerkezet Magyarországon globális perspektívából. *Fordulat*, 12 (26): 76–114.
- Éber Márk Áron (2020): *A csepp: A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Éber Márk Áron–Gagyi Ágnes–Gerőcs Tamás–Jelinek Csaba–Pinkasz András (2014): 1989: Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 7 (21): 10–63.
- Éber Márk Áron–Gagyi Ágnes–Gerőcs Tamás–Jelinek Csaba (2019): 2008–2010: Válság és hegemónia Magyarországon. *Fordulat*, 12 (26): 28–75.
- Ehrenreich, Barbara–Ehrenreich, John (1977): The Professional-Managerial Class. *Radical America*, 11 (2): 7–31.
- Ehrenreich, Barbara–Ehrenreich, John ([1977] 2020): A professzionális-menedzseri osztály. (Ford.: Éber Márk Áron) *Eszmélet*, 32 (127–128): 249–264.
- Engels, Friedrich ([1845] 1954): *A munkásosztály helyzete Angliában*. (Ford.: Bólyai Ernő) Budapest, Szikra.
- Eurofound (2017): *Social Mobility in the EU*. Luxemburg, Publications Office of the European Union. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1664en.pdf
- Eurofound (2019): *Recent Developments in the State of the Middle Classes*. Luxemburg, Publications Office of the European Union. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef19053en.pdf

- Gagyi, Ágnes (2017): What it Takes to Compare Non-Core Movements: A World-Systems Perspective: Two Cases from Contemporary East Central European Movements. *Interface: A Journal for and about Social Movements*, 9 (2): 61–82.
- Gagyi Ágnes (2018a): Mozgalomkutatás Kelet-Közép-Európában: A második világháború utáni nyugati mintákra szabott eszközrendszer korlátai. In: Antal Attila (szerk.): *Mozgalmi társadalom*. Budapest, Noran Libro Kiadó, 55–82.
- Gagyi Ágnes (2018b): *A válság politikái: Új kelet-közép-európai mozgalmak globális perspektívában*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Huszár Ákos (2019): Osztálytársadalom-e a magyar társadalom? *Szociológiai Szemle*, 29 (4): 4–32.
- Huszár Ákos–Berger Viktor (2020): Az új középosztály? *Politikatudományi Szemle*, 29 (2): 71–99.
- Janos, Andrew C. ([2000] 2003): *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Kalb, Don (2012): The Traumatic Symbol of the Middle Class: An Interview with Don Kalb. (Készítette: Csurgó Dénes–Sidó Zoltán) *Visegrad Revue*. (2). <http://visegradrevue.eu/the-traumatic-symbol-of-the-middle-class/>
- Kalb, Don (2014): Class: The Urban Commons and the Empty Sign of „The Middle Class” in the Twenty-First Century. In: Nonini, Donald M. (ed.): *A Companion to Urban Anthropology*. Chichester, West Sussex, Wiley–Blackwell, 157–176.
- Kemény István (2010): *Előadások a magyar társadalomfejlődés szociológiájáról*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Mills, C. Wright (1951): *White Collar: The American Middle Classes*. New York–Oxford, Oxford University Press.
- Mills, C. Wright ([1951] 1970): A fehérgallérosok. In: uő.: *Hatalom, politika, technokraták: Válogatás C. Wright Mills műveiből*. (Ford.: Kemény István) Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 113–256.
- Moore, Barrington (1966): *Social Origins of Democracy and Dictatorship: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston, Beacon.
- Moore, Barrington ([1966] 1998): A diktatúra és a demokrácia társadalmi gyökerei. (Ford.: Pál Eszter) *Szociológiai Figyelő*, 2 (1).
- Morcányi Géza–Tóth István György (szerk.) (2016): *A magyar polgár*. Budapest, Tárki–Magvető Kiadó.
- OECD (2018a): *Inequalities in Household Wealth across OECD Countries: Evidence from the OECD Wealth Distribution Database*. OECD Working Paper No. 88. OECD SDD: Statistics and Data Directorate. [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=SDD/DOC\(2018\)1&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=SDD/DOC(2018)1&docLanguage=En)
- OECD (2018b): *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*. Párizs, OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/broken-elevator-how-to-promote-social-mobility_9789264301085-en#page1
- OECD (2019): *Under Pressure: The Squeezed Middle Class*. Párizs, OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/under-pressure-the-squeezed-middle-class_689afed1-en#page1

- Pappi, Franz Urban ([1981] 1997): A kispolgárság és az új középosztály: A középrétegek differenciálódása és homogenizációja a nyugatnémet társadalomban. (Ford.: Atkári János) In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 282–300.
- Poulantzas, Nicos ([1974] 1975): *Classes in Contemporary Capitalism*. (Ford: Fernbach, David) London, New Left Books.
- Scheiring Gábor (2019): *Egy demokrácia halála: Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Szabó Andrea–Gerő Márton (2019): *A magyar társadalom és a politika, 2019: A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Szalai Júlia (2020): *A nem polgárosuló középosztály: Az „államfűggőség” társadalmi konfliktusai a jelenkori Magyarországon*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Tóth István György (2016a): Középosztály(ok) Magyarországon és Európában. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2016*. Budapest, Tárki, 75–97.
- Tóth István György (2016b): Róka fogta csuka: Miért gyenge és szűk a magyar középosztály, és mitől változhatna meg mindez? In: Morcsányi Géza–Tóth István György (szerk.): *A magyar polgár*. Budapest, Tárki–Magvető Kiadó, 73–82.
- Tóth István György–Szelényi Iván (2018): Bezáródás és fluiditás a magyar társadalom szerkezetében. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2018*. Budapest, Tárki, 25–47.
- Vastagh Zoltán (2019a): *Társadalmi struktúra és jövedelemelosztás: Államilag intézményesített egyenlőtlenségek*. (Doktori [PhD] értekezés.) Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola.
- Vastagh Zoltán (2019b): Osztálystruktúra és jövedelemegyenlőtlenség: Az erőforrás-integrációs modell empirikus összehasonlító tesztje. *Szociológiai Szemle*, 29 (4): 33–62.
- Wright, Erik Olin (1978): *Class, Crisis and the State*. London–New York, Verso Press.
- Wright, Erik Olin (1979): *Class Structure and Income Determination*. London–New York, Academic Press.
- Wright, Erik Olin (1985): *Classes*. London–New York, Verso Press.

RECENZÍÓ

Madlovics Bálint

Plebisciter vezérdemokrácia

és posztkommunista klientelizmus

Kísérletek az informális politikai elemzésbe történő integrálására

PLEBISZCITER VEZÉRDEMOKRÁCIA ÉS POSZTKOMMUNISTA KLIENTELIZMUS

Kísérletek az informalitás politikai elemzésbe történő integrálására

Madlovics Bálint*
(Közép-európai Egyetem)

A recenzio beérkezett: 2020. szeptember. 15., véglegesítve: 2020. szeptember. 23.

(Michal Klíma: Informal Politics in Post-Communist Europe. Political Parties, Clientelism and State Capture. Routledge, 2020.)

(András Körösesny, Gábor Illés and Attila Gyulai: The Orbán Regime. Plebiscitary Leader Democracy in the Making. Routledge, 2020.)

A hazai politikatudomány számára hiánypótlók azok az elemzések, amelyek az informalitás dimenzióját próbálják integrálni a politikai rendszer leírásába. Informalitás alatt itt nem pusztán kamarillapolitikát kell érteni: szemben a politikai hatalommal felruházott szereplők egymás közti nem hivatalos alkúival, az informalitás ebben a kontextusban olyanoknak is befolyást biztosít, akik kívül vannak a közhatalom formalizált intézményein. Ezek lehetnek nem hivatalos tanácsadók vagy egyes gazdasági szereplők is, akikkel a politikai aktorok informális kapcsolatban állnak. Azok számára, akik belül vannak a közhatalom intézményein, az informalitás lehetővé teszi, hogy túlnyúljanak hivatalos jogkörükön, más szférákban is hatalmat gyakoroljanak, és akár egy, a formális intézményekkel párhuzamosan létező *informális hálózat* tagjaként működjenek, a hálózat íratlan normáit és érdekeit szem előtt tartva a formális, alkotmányos rend elvárásaival szemben.

Ami miatt a két, most tárgyalt kötet – Michal Klíma cseh politikatudós *Informal Politics in Post-Communist Europe*, valamint Körösesny András, Illés Gábor és Gyulai Attila *The Orbán Regime* című könyve – hiánypótló, az a csekély érdeklődés, ami a hazai politikatudományban jellemzi az informalitás nemzetközi irodalomban sokoldalúan tárgyalt jelenségét. Mint egy korábbi könyvében Csizmadia Ervin (2017: 138–139. o.) rámutat, „[m]ár az elmúlt har-

* A szerző Magyar Bálint munkatársa, akivel a magyarországi rezsim, valamint más posztkommunista rendszerek informális, patronális jelenségeit kutatják.

minc év demokratikus leírásában sem igen találunk az informalitás szerepét kellően kidomborító elemzéseket”, különösen olyanokat nem, amelyek megpróbálnák „a formális és az informális tényezők egymáshoz viszonyított súlyát rögzíteni, és a magyar politikai fejlődés folyamatában valamilyen szinten vizsgálni az informális tényezők, sőt az informális hatalom szerepét is”. A Routledge kiadásában tavaly megjelent két kötet* ezt az úrt is megpróbálja betölteni – nem pusztán azért, mert érdekli a szerzőket az informalitás, hanem mert belátják, hogy *tárgyuk megértéséhez elengedhetetlen a politika informális oldalának számba vétele*. Körösenyi, Illés és Gyulai célja az Orbán-rezsim működésének, alapvető logikájának politológiai modellezése, amihez olyan, a politikai és gazdasági szférák összeolvadásából fakadó jelenségeknek is értelmet kellett adniuk, amelyek informálisak bár, de a hatalom meghatározó vonásai közé tartoznak; míg Klíma tágabban a posztkommunista világ, közelebbről Közép-Európa és – főként – Csehország politikai rendszerének 1989 óta mutatott fejlődését akarja magyarázni, és ennek kulcsaként találja meg az informális politika és a klientelizmus látószögét.

Céljaik s persze az elemzésük fókuszában álló országok eltéréseiből fakadóan számos különbség van e két, a maguk két-kétszáz oldalán is igen gondolatgazdag kötet között. Magát az informalitást is eltérő fogalmi és elméleti apparátussal ragadják meg. A következőkben igyekszem röviden bemutatni Klíma, valamint Körösenyi, Illés és Gyulai megközelítését, mondanivalóját, majd összevetni azt, ahogy az informális jelenségeket kezelik, különböző aspektusok mentén azonosítva az országaik közötti tartalmi és a szerzők közötti szemléletbeli eltéréseket. Az elemzést néhány, az informalitáshoz nem szorosán kapcsolódó kritikai megjegyzéssel zárom Körösenyi és szerzőtársai módszertana, illetve a rendszerelemzéshez használt szemléletmódja tekintetében.

POSZTKOMMUNISTA KLIENTELIZMUS: A VERSENGŐ POLITIKA FOGLELYUL EJTÉSE

Klíma az informalitás dimenzióját elsősorban a pártok és a pártrendszer szintjén igyekszik integrálni az elemzésébe. A könyv első fejezete szerint a térségben megjelenő informalitás egyrészt *posztkommunista*, amennyiben a kommunista örökség és a rendszerváltás visszásságai termékeny táptalajt biztosítottak a politikán kívüli, azt befolyásolni tudó erőcsoportoknak; másrészt pedig *klientelizmus*, amennyiben lényege „a politikai és gazdasági hatalom pozícióinak informális, féllegális és illegális használata állások, javak és más köz- és

* Körösenyi, Illés és Gyulai kötete 2020 végén magyarul is megjelent az Osiris Kiadó gondozásában, aktualizált és kis mértékben bővített változatban. Jelen recenzió azonban az angol nyelvű, kéziratban 2019 novemberében lezárt változatról szól, s a kötetre vonatkozó oldalszámok is arra a kiadásra értendők. (Minden idézet fordítása tőlem.)

magándöntések elosztására egyének és csoportok számára, a kormányzó pártoktól az átláthatatlan üzleti körökig [...], [egy] kizsákmányoló stratégiát tesztelve meg: kölcsönös meggazdagodás az állam kontójára minden szinten” (20. o.). Klíma szerint, ha a klientalista aktorok sikeresen behálózzák az egyes pártokat, rajtuk keresztül állami erőforrásokat tudnak magukhoz csatornázni, ez pedig *előfeltétele*, hogy elfoglalják a politikai rendszer fő pillérjeit és megvalósítsák az egész állam foglyul ejtését (*state capture*).

A 2-3. fejezetben a pártok informális behálózásának két módját ismerjük meg, amelyeket Klíma a cseh tapasztalatok alapján mutat be. Az „alulról történő privatizáció” során gazdasági szereplők tömegesen bérelnek fel pénzért embereket, hogy legyenek pártok tagjai, és szavazzanak – főleg helyi szinten – a párt ügyeiben a gazdasági szereplő érdekei szerint. Ezzel szemben a „felülről történő gyarmatosítás” az elitek szintjén jelentkezik, akik Klíma szerint nem a weberi terminológiából ismert patrónus-kliens, hanem *kliens-kliens* viszonyban állnak: rögzített alá-fölérendeltségek helyett rugalmas alkuk kötődnek politikusok és olyan gazdasági szereplők között, mint a legnagyobb cseh vállalat, az energiaipari ČEZ mindenkori vezérigazgatója. Mindkét jelenség elsősorban a kormányzásra legesélyesebb pártokat (2010 előtt a szavazatok 60-65%-át birtokló ČSSD-t és ODS-t) érinti, de Klíma rámutat, hogy a gazdasági szereplők *informális kapcsolatokat építenek ki valamennyi releváns párttal*, akiktől gazdasági monopolpozíciókat és állami kinevezéseket, törvények fölötti befolyást szereznek jól fizető állásokért és egyéb támogatásokért cserébe.

A 4. fejezet mutatja be az informális befolyás politikai rezsimre gyakorolt hatását. Klíma szerint *egy modern demokráciában* a pártok lényegi funkciója a társadalmi érdekek képviselése; a választások során a népakarat képes változtatni a kormányzati politika irányán; a parlamentarizmus stabil és hatékony kormányzásra ad lehetőséget; a pártrendszer pedig a szocioökonómiai bal-jobb, avagy a Lipset és Rokkan (1967) által azonosított történelmi törésvonalak mentén tagolódik. Ezzel szemben *egy klientalista demokráciában* a pártok elszakadnak a társadalomtól, informális befolyást gyakorló aktorok üzleti, parazitikus érdekeit szolgálják ki; a választások értelmetlennednek, részint mert a nem választott informális aktorok valamennyi pártot behálózzák, részint pedig mert utólagos alkukkal módosítják a választások hatását (Klíma szerint erre példa az ODS és a ČSSD 2010-es választás utáni nagykoalíciója Prágában és Brnoban); a parlamentarizmust kiszámíthatatlanná teszi a képviselők „kettős lojalitása” – a pártvezetők és az informális hálózatok felé –, s így a parlament a Sartori (2003) által leírt francia gyűlési rendszer jegyeit ölti magára; a pártrendszer fő törésvonala pedig nem a bal-jobb lesz, hanem a beágyazott korrumpált pártok és az újonnan megjelenő korrupcióellenes erők és mozgalmak közti törésvonal.

A korrumpált rendszerek váltógazdaságát megtörni akaró mozgalmak Klíma szerint Európa-szerte a régi pártokkal párhuzamosan létező „új párt-alrendszert” hoznak létre (128. o.). Ám figyelmeztet, hogy a hirtelen nagy népszerűsű-

ségre szert tevő „villám pártok” (*flash party*), melyek például Csehországban 2010 után szinte teljesen marginalizálták a korábban domináns ODS-t és ČSSD-t, maguk is gyakran vállalkozói projektek. A cseh politikai rendszert domináló ANO, Andrej Babiš miniszterelnök pártja egy párt és egy oligarchikus vállalatbirodalom hibridét testesíti meg, amely Klíma szerint magában hordozza az egész állam fent említett foglyul ejtésének veszélyét, mely egyben a politikai verseny letörését s így *autokratikus potenciált* rejt magában. A konklúzióban Klíma hevesen érvel azok ellen, akik a képviseleti demokrácia közvetlen demokráciával való lecserélésében látják a probléma feloldását, és maga inkább – Dahrendorf (1990) nyomán – az autonóm, „ezerközpontú” civil társadalomban bíz, amely gátat szabhat a hatalmat egy kézben összpontosítani akaró törekvéseknek.

PLEBISZCITER VEZÉRDEMOKRÁCIA: A VEZÉR HATALMÁNAK KITERJESZTÉSE

A plebiszciter vezérdemokrácia (PVD) elmélete mondhatni fordított helyzetből közelít: míg Klíma a klientúrák versengő rendszerét analizálja, és a hatalom monopolizálásának veszélyére hívja fel a figyelmet, addig Körösnéyi, Illés és Gyulai egy már egyközpontú rendszert vizsgálnak, és ennek működését, illetve fenntartásának elveit azonosítják. Könyvük első fejezetében el is vetik a populizmusnak és a hibrid rezsimeknek a liberális demokrácia idealizált képéből kiinduló, normatív töltetű elemzéseit – mi több, épp *a liberalizmus* és a demokrácia közti és *a demokrácia közti ellentmondásban*, illetve az abból következő „ezredfordulós tendenciákban” (8. o.) látják a mai PVD gyökerét. Max Weber megértő szociológiájára hivatkozva leszögezik, hogy ők nem elítélni, hanem realista alapokról leírni próbálják az Orbán-rendszert, egy az országra szabott és a rezsimek belső működésére koncentráltó *ideáltípus* felállításával.

A szerzők ideáltípusa Weber (1987) PVD-fogalmából indul ki, amely azonban nem rezsimek, hanem pusztán a karizmatikus uralom egy formája. Hogy a PVD-t részletes, az államrend legitimitációja mellett annak tartalmi vonásait, valamint a társadalom különböző csoportjaihoz való viszonyát is magában foglaló rezsimektípussá transzformálják, a szerzők a második fejezetben a karizmatikus uralom inherens autoriter vonását emelik ki, s azt alkalmazzák a formálisan demokratikus kontextus egyes elemeire. Az eredmény egy *dinamikus* és *aktorközpontú* rezsimefogalom. A karizmatikus vezetés és legitimitáció folyamatos interakciót feltételez a vezér és a követői között, továbbá a *status quo* minden területen való felrúgását, radikális vagy „forradalmi” közpolitikákat. Mint a szerzők írják, a PVD politikája „egy konfliktusos, felülről vezérelt, egyensúlytalanságban gyökerező folyamat” (67. o.). Az aktorközpontúság ugyanakkor a rezsimek perszonalizmusára utal: szemben az ugyancsak weberi

„vezér nélküli demokráciával”, amely lényegében a nyugati ideálnak megfelelően a személytelen intézmények, azaz a formális alkotmányos rend alapján definiálható, a PVD tulajdonságai a vezér személyére, pontosabban az ő hatalmi ambícióira vannak felfűzve.

Az informális dimenziója ennek megfelelően van integrálva a rezsím leírásába, a hatalomgyakorlás egyik aspektusaként. A 3-6. fejezet egy-egy ilyen aspektust tárgyal, amelynek során a szerzők a szakirodalom különböző, a hatalom egyes részleteit magyarázó elméleteivel „pakolják rá a húst” a PVD weberi „csontvázára”. A közéleti politikára koncentráló 3. fejezet a „politika primátusát”, a cselekvési képesség megőrzését és a „pillanat uralásának” elvét (G. Fodor) húzza alá: a vezér harcban igyekszik csillogtatni és ezáltal megőrizni karizmatikus legitimitását, s hogy ezt minden területen megtehesse a rezsím minden elemét átítatja politikával, így határozva meg nemcsak a politikai napirendet, hanem heresztetika (Riker) révén a politika értelmezési keretét is, generált identitásokat megtestesítő csoportok közti antagonisztikus (Schmitt) vagy agonisztikus (Mouffe) konfliktusra hivatkozva. A 4. fejezet az államrend formális oldalát tárgyalja, amelyet a szerzők szerint Orbán a rekonstruktív vezetés (Skowronek) voluntarizmusának megfelelően alakít át, a karizma dinamizmusának jegyében nem egy világos végcélú és fejlődési szakaszokra bontható rezsímépítést, hanem egy kvázi permanens rendkívüli állapotban leledző rezsímozgást generálva. A 6. fejezet, amely a rezsím szakpolitikai dimenziójáról szól, a *bricolage*, azaz a „barkácsolás” Martin Carstensen-i fogalmát hívja segítségül, mely egy tág, biztonságot és stabilitást hangsúlyozó „kváziideológia” egésze alatt három eltérő logika pragmatikus megvalósulását célozza: a választói logikáét (erőt látva „feladással reagálás”, 125. o.), a nemzetközi logikáét („elmenni a falig”, 126. o.), valamint a klientelista logikáét.

A klientelista logika az, amivel az előbb átugrott 5. fejezet foglalkozik részletesen, a rezsím informális oldalát taglalva. A kiindulópont itt is a karizmatikus vezér, aki részint céljai érdekében felülemelkedik a formális intézmények korlátain, részint pedig mozgásban tartja a politikai és gazdasági elit hozzá hű részét. Az irodalom, amire a szerzők itt támaszkodnak, Tilo Schabert (1989) „fejedelmi vezetésről” szóló elmélete, amelyben kulcsszerepet játszik a dinamizmust megtestesítő *chaosmos* és *creatio continua* (gondoljunk Orbán „altisztjeinek” versenyztetésére), az egyszemélyi uralom, valamint az úgynevezett „személyi párt” is, ami pontosan a jelen írás elején vázolt informális hálózatra utal. A szerzők szavaival: „a politikai hatalom, befolyás, és privilégiumok nem felelnek meg a párt, kormányzat, vagy állami adminisztráció hierarchiájában elfoglalt pozíciónak. Orbán személyi pártja [...] gyakran fontosabbnak bizonyul a formális intézményeknél és köztisztviselőknél. A fő kérdések gyakran informális találkozókon dőlnek el a kormányülések helyett, míg az utóbbi a korábban meghozott döntések formális elfogadásának fórumává válik” (97. o.). Ami a klientelista logikát, azaz a Klímánál kulcsszerepet játszó gazdasági

kapcsolatokat illeti, a szerzők a szociológus Szelényi Iván elemzéseit idézik fel, aki szintén weberi alapokon a „prebendalizmus” fogalmát használja a gazdasági előnyök vezér általi, személyre szabott elosztására.

A konklúzióban a szerzők hangsúlyozzák, hogy a rendszer nem egy „mesterterv” alapján épül fel, hanem a kétharmaddal bíró vezér hatalma kiterjesztését célzó folyamatos kísérletezésének az eredménye. A pozitív, megértő politológiát egészen a könyv végéig képviselő szerzők végül pesszimista képet festenek a PVD-ről: az emberek kormányzati politikák értékelését ellehetetlenítő manipulációja, a felelősségre vonás lehetőségének szűkülése, és a csak a saját táborának „játsszó” vezér rendszerének alig látják több normatív érdekét, mint hogy a választások – fenntartva a nép „vétőjogát” – továbbra is lehetőséget adnak a békés úton történő hatalomátvételre.

AZ INFORMALITÁS DIMENZIÓI

A két könyv összefoglalója alapján látszik, hogy egyfelől számos *tartalmi eltérés* van az általuk vizsgált rezsimek informális jelenségei között, másfelől pedig vannak *szemléletbeli eltérések* is, abban, ahogyan a szerzők az informalitáshoz viszonyulnak. Az 1. táblázat összefoglalja a tartalmi eltéréseket, négy alapvető szempont mentén: megjelenési forma, hierarchikusság, pluralizmus, funkció.

1. táblázat: *Klíma (2020) és Körösnéyi, Illés, és Gyulai (2020) által vizsgált informális jelenségek közti tartalmi elérések.*

Az informalitás...	Klientalista demokrácia (pl. Csehország)	Plebisciter vezérdemokrácia (pl. Magyarország)
<i>megjelenési formája</i>	informális alkuk	informális pozíciók
<i>hierarchikussága</i>	kliens-kliens viszony	patrónus-kliens viszony
<i>pluralizmusa</i>	többközpontú (vezetői szinten versengő)	egyközpontú (vezetői szint alatt versengő)
<i>funkciója</i>	gazdasági előnyszerzés (rendszerromboló)	politikai hatalom kiterjesztése (rendszerstabilizáló)

Mi az informalitás? Milyen jelenségekben testesül meg? A Klíma által vizsgált cseh rendszerben – amely leginkább Romániával, Bulgáriával, vagy éppen a 2010 előtti Magyarországgal rokon – az informalitás a gazdasági és politikai szereplők közti informális alkukban ölt testet. Mint írja, „alkuk köttetnek egy [...] átláthatatlan politikai és gazdasági piactér keretében, egy török bazár képét idézve fel” (19. o.). A szereplők *a meglévő formális pozíciójukat használják*: mint politikusok és üzletemberek lépnek egymással „üzleti” kapcsolatba, áruba bocsátva a formálisan is rendelkezésükre álló politikai és gazdasági erőforrások-

kat. Ezzel szemben az Orbán-rezsimben Körösényi, Illés és Gyulai egy párhuzamos informális rendet, egy „személyi pártot” azonosítanak, és kiemelnek olyan, hivatalos pozícióval nem, de befolyással nagyon is rendelkező személyeket, mint Habony Árpád. A szerzők szerint Habony „az egyike azon Orbán körüli szereplőknek, akik tevékenysége tanúsítja, hogy a formális intézmények és szerepek csak másodlagosak” (93. o.).

Az informális alkuk helyett informális pozíciók jelenléte összefüggésben van az informális kapcsolatban állók közti *hierarchia* dimenziójával. Azonban míg Klíma világosan „kliens-kliens”, azaz *egyenlők közt kötöttség* és mindkét fél részéről önkéntes, kölcsönösen előnyös viszonyokról beszél, Körösényi, Illés és Gyulai leírása kevésbé konzisztens. Patrónus-kliens viszonyról beszélnek, az erről szóló leírásaik viszont mintha alá-fölé rendeltségek helyett egyenlők önkéntes, rugalmas kapcsolatáról szólnának. Többször is használják a klientelizmus definiálására a *quid pro quo* kifejezést, amelynek keretében „a kliensek a nekik juttatott javakat a patrónus különféle politikai céljai előremozdításával (pl. médiafelületek megvásárlásával, sportklubok megvásárlásával vagy szponzorálásával) viszonzák” (99. o.). Másrészt viszont a rendszerleírásuk összes többi része a vezér különleges pozíciójáról, a hatalom koncentrációjáról szól. Anélkül, hogy részletesen belemennénk az orbáni informális patronális hálózat elemzésébe, a viszony tartalmát egy egyszerű állítással illusztrálhatjuk: *Orbán le tud váltani egy oligarchát, de egy oligarcha nem tudja leváltani Orbánt*. Ezt a hatalmi egyenlőtlenséget sugallja a vezér kontrollja az államgépezet fölött, valamint a Simicska Lajossal folytatott, médiában jól dokumentált konfliktusának kimenetele is.

A hatalomkoncentráció átvezet a következő tartalmi dimenzióra, a hálózat plurális jellegére. Az eltérés itt mindkét könyvben világos: a Klíma által vizsgált klientalista demokrácia többközpontú, versengő rendszer, noha a választói akarat helyett a szemben álló informális klientúrák érdekei dinamizálják. De nincs *egy* aktor, aki kézben tartaná az összes releváns elitet, amit az is jelez, hogy a gazdasági szereplők – ahelyett, hogy egy vezér mellett kéne elköteleződnieük – szabadon alakíthatnak ki több párttal is kapcsolatokat. Ezek a pártok komoly, bizonytalan kimenetű versenyben állnak az állam vezetéséért – ez az a verseny, amit Klíma szerint Babiš miniszterelnök monopolizálási kísérlete fenyeget. Ezzel szemben Körösényi, Illés és Gyulai könyvéből kiderül, hogy a magyarországi egy egyközpontú, „erősen autoriter” karakterű (154. o.) és a vezér érdekeit a legkülönbözőbb szinteken érvényesíteni tudó rezsim, amelyben az Orbánhoz közel álló politikai és gazdasági elitek versenye *a vezér szintje alatt*, az ő pozícióját nem veszélyeztetve (hanem megerősítve) zajlanak.

Végül az informalitás rezsimben betöltött *funkciója* Klímánál elsősorban gazdasági, míg a magyarországi szerzőknél elsősorban politikai jellegű előny-szerzés. Valójában a Klíma által vizsgált informalitást gazdasági aktorok is kezdeményezik, alapvetően *torzítva* a politikai rendszert: mint írja, az informális

haszonszerzés folyamata „rongálja a politikai rendszer és a gazdasági piac, valamint a politikai kultúra minden elemének működését. Azok, akik győztesként kerülnek ki, parazitikus ragadozók – pártok és üzleti körök foglyul ejtői –, akik elkerülnek a hivatalos törvényt és a döntéshozás formális csatornáit. Ez aláássa az intézményi rend becsületes működésébe vetett alapvető bizalmat” (27. o.). Ezzel szemben az Orbán-rezsimben nem a gazdasági körök, hanem – mint a rezsim neve is utal rá – maga Orbán a kezdeményező, akinek az informalitása Körösényi, Illés és Gyulai elemzése értelmében a rendszer működését nem torzítja, hanem *kiteljesíti*. A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete szerint az „alvezérek” informális versenyztetése, valamint a gazdasági erőforrások személyre szabott, informális leosztása elsődlegesen politikai célú: a lojális politikai-gazdasági elit építését és a belső kör kohézióját szolgálja.

Azonosítva a két vizsgált állam, Csehország és Magyarország közti tartalmi különbségeket, nemcsak az informális jelenségek elemzésének néhány dimenzióját deríthettük fel, hanem immár az is jobban látszik, hogy melyek azok a (még nem tárgyalt) különbségek, amelyek a szerzők informalitás integrálására vonatkozó szemléletbeli eltéréseiből fakadnak. Ezeket foglalja össze a 2. táblázat.

2. táblázat: *Klíma (2020) és Körösényi, Illés, és Gyulai (2020) informalitás integrálását érintő szemléletbeli különbségei.*

Az informalitás integrálásának...	Posztkommunista klientelizmus	Plebiszciter vezérdemokrácia
<i>kiindulópontja</i>	gazdasági szféra	politikai szféra
<i>fókusz</i>	pártok (formális szereplők)	vezér és belső köre (személyek)
<i>elméleti háttere</i>	posztkommunista szakirodalom (pl. Henry Hale, Alena Ledeneva)	nyugati szakirodalom (pl. Tilo Schabert, Sebastián Mazzuca)
<i>legitimációs dimenziója</i>	az informalitás illegitim	az informalitás legitim

Először is, a szerzők eltérnek abban, hogy az elemzésük *a társadalmi cselekvés mely szférájából* indul ki. Klíma kiindulópontja a posztkommunista átalakulás, annak gazdasági nyertesei, azaz a gazdasági szféra. Ezért is támaszkodik erősen a korrupció és az „állam foglyul ejtésének” közgazdasági irodalmára, annak nyelvezetére. Ezzel szemben Körösényi, Illés és Gyulai az Orbán-rezsim informalitását a politika szférájából közelíti, a liberális demokrácia ezredfordulós tendenciáinak hangsúlyozásával a politikai szféra informalitásainak eredetére mutatnak rá. Az informalitás hatásait pedig a szerzők szintén a vezér politikai hatalmának kiterjesztése, az állam és a társadalom közti határok elmosódásával járó *patrimonializmus* (Mazzuca 2010) szem-

pontjából mérlegelik. Másodszor, eltérés van az elemzések *fókuszában*: Klíma elemzése pártközpontú, a pártrendszer és -verseny torzulásaira koncentrált, azaz végső soron az informalitás *formális szereplőkre* gyakorolt hatása érdekli, míg Körösenyi, Illés és Gyulai vezérközpontú elemzése nagyobb hangsúlyt fektet az egyes személyek, mint Orbán és politikai és gazdasági köre informális szerepére.

Harmadszor, jelentős eltérés, hogy a szerzők, amikor az informalitást integrálják, *milyen szakirodalomra támaszkodnak*. Klíma a már említett gazdasági irodalmon túl, közvetlenül az informalitás tekintetében a téma posztkommunista irodalmára támaszkodik, olyan szerzőkre, mint Henry Hale és Alena Ledeneva. Hale (2015) magyar közönség számára talán kevésbé ismert, de briliáns analízise a posztszovjet rezsimek informális hálózatairól, a formális intézmények és a patronalizmus viszonyáról, valamint a politikai rendszer irányításához szükséges erőforrásokról (helyi politikai gépezetek, óriás, átpolitizált vállalati konglomerátumok, és az állam pénzben vagy erőszak-kapacitásban gazdag ágai) többször előkerülnek Klíma könyvében, s ez adja az informalitásról szóló elmélete gerincét is (8–10. o.). Ezzel szemben Körösenyi, Illés és Gyulai az informalitás nyugati országokra kidolgozott szakirodalmát veszi alapul, különösen a Századvég gondozásában magyar nyelvű kötetel is rendelkező Schabert (2013) elméletét. A posztkommunista világ tőlünk keletre eső részével a kötet csak említés szintjén foglalkozik, Szelényi (2016) munkája nyomán hivatkozva az orbáni prebendalizmus putyini párhuzamaira.

Negyedszer, a két könyv közötti alapvető szemléletbeli különbséget ragadja meg a *legitimáció* aspektusa. Körösenyi, Illés és Gyulai a weberi megértő szociológia talaján állva az informális jelenségeket *szükségképpen legitimnek tekintik*, hiszen azok szerves részét képezik a fennálló rendszernek. Mint írják, a PVD „a karizmatikus és a legális-rationális [uralom] keveréke”, az informalitást megtettesítő patrimonializmus és prebendalizmus pedig ezt egészítik ki „a legitim uralom bizonyos, Weber által tradicionálisként jellemzett formáival” (111. o.). A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Bár a PVD-modell képviselői csak pár elnagyolt megjegyzést szánnak az elméletére, Magyar (2015: 246.) monográfiájában elemzi Schabert általuk is használt fogalmi keretét, s éppen a legitimitás dimenzióját tekinti vízvonalstónak. Mint írja: „a legitimitás kérdése már a köztársasági Róma patrónus pártjait is elválasztja a barátság Kevin White által gyakorolt politikai művészetétől. A köztársasági Róma patriciusok által vezetett pártja legitim módon épül a patrónus-kliens viszonyra. Nem összeférhetetlenségi és közbeszerzési szabályok kijátszásaként működik. [Hiába] a többszöri újraválasztás, ha az nem a »személyi párt« által folytatott, magánérdekű politikára való felhatalmazást jelent.” Klíma hasonló tónusban ír az informális befolyásról: „Informális struktúrák, melyeket senki sem választott, gyakran nagyobb hatalommal bírnak, mint a parlament és a kormány, de közben rajtuk keresztül működnek” (10. o.), avagy „jelentős szereplők [...] egy

»kétes« politikai és gazdasági térből, akik járadékvadász stratégiát választanak [...] igazolhatatlan, kizárólagos haszonra tesznek szert a köz kárára” (29. o.). Világos, hogy Klíma számára az informális befolyás illegitim, hiszen olyanokat juttat az alkotmány szerint választott tisztviselőket illető jogkörökhöz (pl. állami kinevezések vagy törvényhozás), akiket nem hatalmaztak fel erre demokratikus választások.

Körösényi, Illés és Gyulai nem tárgyalja ezt az ellenvetést. Egyrészt vélhetően azért, mert – mint a könyvük elején, a hibrid rezsimek paradigmájának kritikájaként kifejtik – egy rezsime nemcsak a liberális demokrácia mércéje szerint lehet legitim, ennek ellenkezőjét állítani pedig normatív elfogultságra vall (7–8. o.). Másrészt viszont a felvetés leíró szempontból is tovább gondolásra érdemes. Ugyanis ellentmondás feszül a formális intézményrendszer által képviselt legitimáció-felfogás és az informális gyakorlatok között. A formális rend nem a rendszer *de facto*, hanem *de jure* identitását igyekszik megőrizni, a formális jog megkerülését – ami az informalitás lényege – pedig *korruptióként* értelmezi, ami ellen olyan *kontrollmechanizmusokat* állít fel, mint például az ügyészség. Klíma, aki a maga kritikai alapállásáról a rendszer torzulásait akarja feltárni, számos helyen elemzi, hogy az informális hálózatok hogyan iktatják ki ezeket a kontrollokat, így biztosítva büntetlenséget a hálózat tagjainak. Ez a szempont azonban Körösényi, Illés és Gyulai könyvéből teljesen hiányzik (az ügyészséget egyetlen egyszer említik, más kontextusban). Pedig a demokratikus, legális rend irányából megfogalmazott kérdés nem szükségképpen elfogultság – konkrétan a leírandó intézmények, illetve semlegesítésük híján az azokat védő aktorok képviselik a törvényesség elvét.

KONKLÚZIÓ

Mindkét könyv tömör, jól szerkesztett, a szerzők pedig mind provokatív, eredeti érveléseket vezetnek elő. Az informalitás integrálásával mindkét kötet rávilágít a politikai élet egy hivatásos politológusok által alulelemzett (talán mert a sajtóban meg *túlelemzett*) kérdéskörére. Bár Klíma kötetével szemben felhozható, hogy túlságosan támaszkodik a cseh példára, és a saját hazája tapasztalatait próbálja az egész régióra általánosítani, abban minden bizonnyal igaza van, hogy a posztkommunista jelleg önmagában érdemessé teszi feltenni az informalitás politikai szerepét firtató kutatási kérdéseket.

Körösényi, Illés és Gyulai elemzése az Orbán-rezsimről szintén ráirányíthatja a kutatók figyelmét az informalitásra, bár egy fontos szempontból félre is vihet. Ez pedig az, hogy a szerzők – a „megértés” jegyében – túlzottan támaszkodnak Orbán és tanácsadói, valamint az általuk is gyakran hivatkozott szerzők, például Schabert magyarázataira – nem önigazoló narratívaként értelmezve ezeket, hanem a rendszerleírás politológiaiilag pontosítandó kerete-

iként. Pedig ezek a keretek nyilvánvalóan kizárnak olyan szempontokat, amelyeket a rendszerrel szemben állók kritikaként vehetnek fel, ezek számbavétele hiányában pedig a kutató óhatatlanul csak „kritikátlan”, részleges leírást tud adni. Egy példa lehet erre a központilag kiírt népszavazások és nemzeti konzultációk valódi „plebiszciter” vonásként, a vezér és a nép közötti direkt kommunikációként való értelmezése (62–65. o.), miközben azok központilag kiválasztott témáit és irányított kérdéseit figyelembe véve felmerül, hogy *menyire van bennük egyáltalán szerepe a népakaratnak*, és mennyire csak mobilizáló kampányok a tényleges kommunikáció helyett.

Egy weberi alapokon álló, leíró elemzésnek nem kell elfogulniuk lennie a liberális demokrácia irányába. Ugyanakkor az értékmentesség jegyében érdemes ügyelnie, hogy a másik irányba se kezdje el betölteni azt az űrt, amit e folyóirat egy korábbi számában Löffler (2019: 144–145.) azonosított: „A 2010 utáni változásoknak és konkrétan az Orbán-rezsimnek a megértését nagyon megnehezíti, hogy a nyilvános diskurzusokból hiányzik a nem pejoratív értelemben vett, és tudományos igényű (politológiai) apologetika, amely a demokráciaelméletek alapján bizonyítaná vagy igazolná, hogy a rendszer demokratikus, illetve védené meg a rendszert a demokratizmusát kétségbe vonó vagy tagadó kritikáktól – és elméletektől.”

IRODALOM

- Csizmadia Ervin (2017): *A magyar politikai fejlődés logikája: Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Dahrendorf, Ralf (1990): *Reflections on the Revolution in Europe: In a Letter Intended to Have Been Sent to a Gentleman in Warsaw*. Times Books.
- Hale, Henry E. (2015): *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lipset, Seymour Martin – Stein Rokkan (1967): *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction*. New York, Free Press.
- Löffler Tibor (2019): A demokrácia állagromlása és az autokratizálódás alternatívái. Megjegyzések Kis János rendszertipológiájához. *Politikatudományi Szemle*, 28 (4): 137–152. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2019.4.137>
- Magyar, Bálint (2015): *A magyar maffiaállam anatómiája*. Budapest, Noran Libro.
- Mazzuca, Sebastián L. (2010): Access to Power Versus Exercise of Power Reconceptualizing the Quality of Democracy in Latin America. *Studies in Comparative International Development*, 45 (3): 334–357. <https://doi.org/10.1007/s12116-010-9069-5>
- Sartori, Giovanni (2003): *Összehasonlító Alkotmánymérnökség: A Kormányzati Rendszerek Struktúrái, Ösztönzői, Teljesítményei*. Akadémiai Kiadó.
- Schabert, Tilo (1989): *Boston Politics: The Creativity of Power*. Walter de Gruyter.
- Schabert, Tilo (2013): *A politika méltóságáról és jelentőségéről*. Budapest, Századvég.
- Szelényi, Iván (2016): „Weber’s Theory of Domination and Post-Communist Capitalisms”. *Theory and Society*, 45 (1): 1–24. <https://doi.org/10.1007/s11186-015-9263-6>
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. Fordította Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2021. 1. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva:2021. március 8.

JOG, JOGTUDOMÁNY

Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE: Állami jog és erkölcsi rend
L'Harmattan, 2020. 168 p.

ERDŐS Csaba, SZABÓ Zsolt (szerk.): Törvényhozás és alkotmánybíráskodás a Kárpát-medencében – A parlamentek és alkotmánybíróságok működése és viszonya Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Szerbiában
Gondolat, 2021. 222 p.

FEKETE Balázs, MOLNÁR András (szerk.): Iustitia emlékezik.
A 2019-es VII. Jog és irodalom szimpózium előadásainak szerkesztett anyaga
Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 2020. 288 p.

MEZEY Barna, GOSZTONYI Gergely (szerk.): Magyar alkotmánytörténet
Osiris, 2020. 560 p.

SZALAI András (szerk.): A közigazgatás tudománya és gyakorlata
HVG-ORAC, 2020. 478 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

BAJOMI-LÁZÁR PÉTER A patrónusi-kliensi médiarendszer
Magyarország 2010-2018
Napvilág, 2020. 220 p.

BARTHEL-RÚZSA Zsolt [et al.](szerk.): Magyarország 2021
Társadalom, gazdaság és politika napjainkban
Századvég, 2021. 448 p.

KÖNYVFIGYELŐ

BAYER József: Felbolydult világ
Írások a globalizációról
Napvilág, 2021. 344 p.

DÉVÉNYI Anna: Nemzetnevelés parafrázisok
A nemzetépítéstől a hatalomkoncentrációig
Kronosz, 2020. 276 p.

KISS Viktor: Kívül / Belül. Egy új politikai logika
Napvilág, 2021. 306 P

KÖRÖSÉNYI András, ILLÉS Gábor, GYULAI Attila: Az Orbán-rezsim
A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata
Osiris, 2020. 256 p.

MADLOVICS Bálint, MAGYAR Bálint: A posztkommunista rendszerek
anatómiája
Egy fogalmi keret
Noran libro, 2021. 880 p.

MIKECZ Dániel: Semmit rólunk nélkülünk
Tüntetések, politikai aktivizmus az Orbán-rezsim idején
Társadalomtudományi Kutatóközpont – Napvilág, 2020. 292 p.

POKOL Béla: Kettős állam és jogduplázódás
Alkotmányi jog és a jogrendszer duplázódása
Jogállam és igazság, 2020. 404 p.

STUMPF István: Alkotmányos hatalomgyakorlás és alkotmányos identitás
Gondolat, 2020. 265 p.

POLITIKATÖRTÉNET

L. BALOGH Béni [et al.](szerk.): Az együttélés történelme
Nemzetiségi kérdés Magyarországon
Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 310 p.

CSUNDERLIK Péter: Csupa hajdani eszelős
Írások az 1900-1945-ös Magyarországról és emlékezetéről
Napvilág, 2020. 287 p.

KÖNYVFIGYELŐ

DOMONKOS Endre: Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete
1953 és 1989 között
Reformkísérletek a szocialista országokban és az államszocializmus válsága
Aposztróf, 2021. 164 p.

FEDINEC Csilla, SZAKÁL Imre, CSERNICSKÓ István: A magyarországi
ruszinok és ukránok
Magyar Nemzeti Levéltár, 2020., 274 p.

GYARMATI György, PALASIK Mária(szerk.): Honukban otthontalanok
Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára: Kronosz, 2018. 410 p.

HATOS Pál: Rosszfiúk világforradalma
Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története
Jaffa K., 2021. 608 p.

TAKÁCS Tibor (szerk.): A Rajk-per éve: közelítések 1949-hez
Kronosz, 2020. 280 p. (Közelmúltunk hagyatéka)

PUBLICISZTIKA, ÉLETRAJZ

BORBÉLY Zsolt Attila: A Jobbik színeváltozása
Kárpátia stúdió, 2020. 262 p.

Michael COLLINS: Könyvek, amelyek megváltoztatták a történelmet
Alexandra, 2021. 256 p.

Niall FERGUSON: Civilizáció – A Nyugat és a többiek
Scholar, 2020. 458 p.

Joseph FOUCHÉ emlékiratai
Kossuth, 2021. 304 p.

LADÁNYI János: Hanyatló világok
Szubjektív tudományos önéletrajz
L'harmattan, 2020. 176 p.

RÉVÉSZ Sándor: Dobi István az elfeledett államfő
Egy nincstelen parasztfiú útja a hatalomba
Európa, 2020. 480 p.

KÖNYVFIGYELŐ

SALAMON Konrád: Kovács Imre forradalma
A földreform és a népképviselő Dózsája
Magyar napló, 2021. 312 p.

SZOCIOLÓGIA

Thomas Hylland ERIKSEN, Finn Sivert NIELSEN: Az antropológia története
Gondolat, 2021. 299 p.

GYÖRGY Eszter: Köztes terek
A rendszerváltás utáni nyócker identitása
L'Harmattan, 2020. 252 p.

JANKY Béla: Erkölcs, racionalitás és közösség
A morális dilemmák egy szociológiai elmélete
Gondolat, 2021. 180 p.

KISS Márta, LENGYEL György (szerk.): Milyen élet ez? Szociográfiák
Gondolat 2020, 295 p.
(Magyarország felfedezése)

KOVÁCH Imre (szerk.): Mobilitás és integráció a magyar társadalomban.
Társadalomtudományi Kutatóközp.: Argumentum, 2020. 376 p.

KOVÁCH Imre (szerk.): Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban
Társadalomtudományi Kutatóközp.: Argumentum, 2020. 432 p.

SZABARI Vera (szerk.): (Disz)kontinuitások
Napvilág, ELTE Eötvös K., 2020. 327 p

SZILVAY Gergely: A gender-elmélet kritikája
Töprengések az antropológiai forradalomról a feminizmustól a
transzneműségig
Jogállam és Igazság, 2020, 421 p.

VERES Valér: Erdélyi magyar ifjúság
Szociológiai jellegzetességek és változások 2001 és 2016 között
Koinónia, 2020. 234 p.

ABSTRACTS

András Bíró-Nagy–Gergely Laki

RECOMMENDATIONS AND THEIR IMPLEMENTATION: COUNTRY-SPECIFIC
RECOMMENDATIONS OF THE V4 COUNTRIES IN EUROPEAN CONTEXT

The aim of this study is to investigate to what extent the Visegrád countries implement the country-specific recommendations (CSRs) of the European Commission, and how their level of implementation can be evaluated in European comparison. Based on a database built by collecting the official evaluations of the European Commission found in the yearly country reports, we reveal the levels of both short-term and long-term implementation at the national level, as well as the policy fields of the CSRs. The 5-year average level of implementation of the CSRs is largely the same in the four Visegrád countries. All four countries are ranked in the second half of the EU, their average level of implementation can be categorized as somewhere between „limited progress” and „some progress”. However, the CSRs have a much bigger impact on domestic policy-making in the long-term than the 1-year implementation suggests. The fact that the Orbán government has reached “some progress” in 64% of all recommendations according to the long-term evaluation is clear proof that is the case. At the same, it must be highlighted that the Visegrád countries are more likely to ignore the country-specific recommendations than the EU average, even in the long run. Overall, the experiences of implementation of the CSRs prove that the EU can have a significant impact on domestic public policy not only with sanctions and exclusive competences, but with softer tools, such as policy coordination as well.

Keywords: European integration, Europeanization, European Semester, public policy, Visegrád countries

Gabriella Szabó – Balázs Kiss

POLITICAL COMMUNICATION AND EXPRESSIVITY

The article is an introductory piece of the special issue of Political Communication and Expressivity. Our aim is to convince readers of the importance of emotionally saturated political communication and the need to introduce new ap-

proaches to political communication. In our view, Roman Jakobson's theory of functional communication is a good point of departure for understanding expressivity in political communication, but it is worth supplementing it with action theories that go beyond goal-rationality, such as the dramaturgical action developed by Goffman and ventilation known from psychology. Finally, we attempt to define expressive political communication: expressivity is the aspect of communication that covers the communicator's own relationship to the components of communication. Such communication might be strategic, which can be explained by goal oriented rational approaches. Psycho- and sociolinguistics might be helpful to explain expressivity beyond strategic communication.

Keywords: expressivity, functions of communication, politics, truth telling.

Gabriella Szabó–Xénia Farkas
LIBERNYÁKOK" AND „OIG". INCIVILITY
IN POLITICAL COMMUNICATION

Obscenity, vulgarity and rude languages are always being the part of the political life, but nowadays the visibility of incivility is increasing in Hungary. However, the introduction of these topics needs to be recognized by the academia as legitimate research agenda in political communication studies. This article presents a topic review to summarize the state-of-the-art and offer new theoretical and empirical perspectives of incivility. We argue that the main branch of the literature consider incivility as a violation of social and political norms. Our critical overview highlights several weaknesses of the norm violation approach. First, we lack the substantive definition of the incivility. Second, we question the normativity: on what basis a researcher define what counts as uncivil political communication and what does not?; who sets the discursive norms in the commentary platforms?, what if the labeled words and expressions are not perceived uncivil by the users?. To give new impetus to incivility studies, this article works toward a practice-oriented multimodal approach which focus on the verbal and visual usage of communication toolkit in politics. Finally, the article outlines three directions for future research: consideration of psychological aspects, strategic uses and sociolinguistic practices of incivility.

Keywords: incivility, norm-violation, political communication, multimodality

Krisztina Burai–Márton Bene

PULLING ON THE HEART STRINGS. POLITICAL COMMUNICATION AND USERS' REACTION ON SOCIAL MEDIA

Political communication is increasingly adapting to citizen's user habits, switching to appropriate platforms and delivering content that align with them, leading to the growing political importance of social media. On these social media websites, especially on Facebook, the reactions of users significantly increase the visibility of a message, so the main goal of political actors has become to create content that can go viral. Based on previous research, emotions have a prominent role in this process. In our study, after reviewing the relevant literature, we conduct a qualitative research in which we examine the emotional character of politicians' most successful Facebook posts created during the 2018 Hungarian parliamentary election campaign. Existing research could only indicate the presence of certain emotions, but did not provide information about the successful way of communicating emotions, therefore we're trying to fill this gap with our analysis. Our results show that the most successful posts were clearly emotional, neutral content was rare among them. We found that citizens responded most favorably to positive emotions, including posts about victory and saying thanks to voters, with holiday greetings also being particularly popular. Meanwhile, in the case of negative emotions, expressions of anger and sadness characterized viral posts. It can be observed that although the most popular posts displayed emotions, they did not do so with the traditional and common means of expressing emotions on these online platforms.

Keywords: virality, emotions, Facebook, reactivity, social media

Balázs Kiss–Lilla Petronella Szabó–Xénia Farkas

WHO CAN BE THE VICTIM? VICTIMIZATION IN THE METOO-DISCUSSION IN HUNGARY

With moralization of politics, the presence of human interest stories and issues are more and more frequent in the public sphere as well as in politics. The scandal and the follow-up public debate of metoo started in 2017 is a perfect example. Based on a specific case in Hungary, the paper presents the ways the metoo discourses and visuals constructed victim and perpetrator, that is, the processes of victimization and vilification and the role emotions played therein. In the research, textual and visual analyses, social semiotics and qualitative content analysis were used in processing the relevant content of the main po-

litical media: television shows, online news portals, social media and also on the comments to the pieces on the Hungarian case. The study found five ways of constructing the case and six types of victim. Each type was supported by visual material and some were complemented with specific emotional components.

Keywords: victimization, textual analysis, visual analysis, emotions, moralization of politics

Márk Áron Éber

THE MIDDLE CLASS AS WILL AND IDEA. CRITIQUE OF THE NORMATIVE
AND DESCRIPTIVE CONCEPT OF THE MIDDLE CLASS

The concept of the middle class contains both descriptive and normative elements. Commenting the paper of Ákos Huszár and Viktor Berger "The new middle class?", this article criticizes both the descriptive and normative elements of the middle class. The gradational concept of the middle class is a heterogeneous ensemble of the "people somewhere in the middle" in a structural-relational sense. The paper identifies the source of normative elements in the universalization and generalization of particular historical-social experiences. It proposes to replace the concept of the middle class with a conceptual tool of intermediate and intermediary classes.

Keywords: middle class, social structure, class structure, embourgeoisement

CONTENTS

V4 COUNTRIES AND THE EU

- *András Bíró-Nagy–Gergely Laki*: Recommendations and their implementation. Country-specific recommendations of the V4 countries in European context 7

COMMUNICATION AND EXPRESSIVITY THEMATIC SESSION

- Gabriella Szabó: Foreword to the political communication and expressivity thematic session 37
- Gabriella Szabó – Balázs Kiss: Political communication and expressivity 39
- Gabriella Szabó – Xénia Farkas: “Libernyákok” and “O1G”. Incivility in political communication 60
- Krisztina Burai – Márton Bene: Pulling on the heart strings. Political communication and users’ reaction on social media 82
- Balázs Kiss – Lilla Petronella Szabó – Xénia Farkas: Who can be the victim? Victimization in the metoo-discussion in Hungary 104

DEBATE

- Márk Áron Éber: The Middle Class as Will and Idea. Critique of the Normative and Descriptive Concept of the Middle Class 129

BOOK REVIEW

- Madlovics Bálint: Plebiscitary Leader Democracy and post-communist clientelism. Attempts to integrate informality into policy analysis 145

BOOK WATCH 157

ABSTRACTS 161

MEGJELENT

a **Századvég folyóirat** új folyamának első száma.

A TARTALOMBÓL:

Előszó: Gallai Sándor

01.

03.

Műhely:

Molnár Attila Károly:

*A zárt társadalom mai formája:
jobb és bal az egyetemen*

Csernák János – Tordai Dániel:

*A centrális erőter átalakulása.
Országgyűlési szavazások elemzése
2010–2018*

Városok:

02.

Ébli Gábor:

*Ország, város, híres múzeum?
A múzeumfejlesztés az európai
városok imázsépítésének egyik
kulcseleme*

Flick László – Gömbicz Nándor:

*A város-vidék ellentét reneszánsza.
Útban a modern városállamok felé?*

Salamin Géza:

*A tervezés változó formái az új gover-
nance korában. A területi és városter-
vezés 21. századi európai átalakulás
trendjei*

Kocsis János – Gere László:

Okos város globális nézőpontból

Recenziók

Századvég Kiadó
1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.,
e-mail: kiado@szazadveg.hu

 SZÁZADVÉG

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkekre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérdésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
 - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
 - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
 - c. kulcsszavakat, valamint
 - d. a szerző titulását és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölgék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban,
ára 1590 forint, előfizetőknek 890 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*1453 Budapest, Pf. 25.*),
valamint a *posze@tk.mta.hu* e-mail címen.
Az előfizetés ára egy évre: 4100 forint.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt
Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

ELTE Könyvesbolt
Bp., V., Kecskeméti u. 10–12.

ÍRÓK BOLTJA
Bp., VI., Andrásy út 45.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
Bp., IX., Budapest, Tóth Kálmán u. 4.